

A V H A N D L I N G A R

DRAG UR FÄRÖISKT ARBETSLIV.

AV

RAGNAR JIRLOW.

En blick på Färöarnas isolerade läge långt ut i oceanen i Europas utkant gör etnografen benägen att här söka en randkultur i Ratzels mening, en kultur vid randen av den bebodda världen, som endast har att förvänta kulturella impulser från en sida och därför med naturnödvändighet måste te sig mera ursprunglig än på andra håll. En undersökning av öarnas egenartade äldre folkkultur ger också bilden av en påfallande ålderdomlig kultur. Härtill har i hög grad bidragit öarnas natur. Denna är ståtlig ur estetisk synpunkt med linjer, som ofta sluta uppe i molnen, men den är ensidigt utrustad för människor att leva i.¹

Skogen, som eljest ger hela den gamla

¹ Uppsatsen meddelar resultat från en av Göteborgs museum till Färöarna utsänd expedition sommaren 1929. I expeditionen deltog utom författaren intendent Sven T. Kjellberg och amanuens Olof Hasslöf. Vår resa gick från Färöarna till Shetland, där en del jämförande material insamlades. De gjorda samlingarna tillhöra Göteborgs museum. Språkliga belägg efter ordböcker av Torp, Blöndal, Hellquist och M. A. Jacobsen, Chr. Matras samt J. Jakobsen. Substantiv och verb återgivas i sin grundform. Tyvärr ha längdtecken över vokaler måst utelämnas och stunget d ersättas av vanligt d. Fotografierna äro tagna av eller genom intendent Sven T. Kjellberg. Av de avbildade föremålen tillhöra alla utom fig. 2, 20, 23, 25 och 35 Göteborgs Museums samlingar från Sands by på Sandö, Färöarna.

skandinaviska bondekulturen i alldeles påfallande grad prägel av en träkultur, saknas härute. Den har ej utrotats, ty den har aldrig funnits på dessa stormpinade öar.² Trävirke till hus och ved till bränsle ha därför i huvudsak saknats. Som inte ens buskar förekomma numera, har man varken tillgång till kvistar eller rötter för korgtillverkning.

De gamla nordiska textilväxterna, linnet och hampan, växa inte heller därute. Kläder av lin och hampa har man alltså förr måst i huvudsak undvara.

Den starka strömmen mellan öarna, de tvärbranta stränderna och stormarna omöjliggöra användandet av nät, mjårdar och ryssjor och ställa stora krav på sjödugliga båtar. Trots det vid ett ytligt betraktande ytterst gynnade läget ur fiske synpunkt förblev av dessa skäl lantbruket huvudnäring ända till omkring år 1900.³ Det är egentligen först med införandet av däckade fartyg, som det började överflyglas av fisket.⁴

² Jag bortser alldeles från de få träd, som växa i några skyddade trädgårdar i Torshavn, eller de förkrympta trädplanteringar, som man möter här och där på öarna. Se även Brøgger s. 71.

³ Bruun s. 177.

⁴ Lützen.

Öarnas otillgängliga terräng har ända till för omkring 30 år sedan förhindrat anläggandet av ordentliga vägar.⁵ Följaktligen ha inga hjuldon kunnat komma i bruk.

Därtill kommer att öarna lidit av en alldeles påfallande brist på naturliga hamnar, hinder som först modern ingenjörskonst delvis lyckats besegra. Alltjämt måste dock i regel båten efter varje fiskeutflykt med handkraft dragas långt upp på land, något som i hög grad försenat den tyngre motorbåtens spridning härute.

Det isolerade läget har under äldre tider försvårat importen och färingen har därför i hög grad varit hänvisad till sig själv, till husdjuren, fåglarna i bergen, valarna, sälarna, fiskarna i vattnet, gräset på marken och drivveden.

Öarnas historia visar förbindelser mot Norge, Danmark och Skottland. Om Färöarnas första bebyggelse veta vi ännu mycket litet, endast att färingarna kommit från Norge, särskilt dess västra kust, många från Möre, under 800-talet e. Kr. Sedermera kom en del inbyggare även från Shetland: även de voro av ursprungligen norsk stam men ha nog blandat blod med kelterna. Efter att ha varit självständiga intill 1035 hörde Färöarna under Norge till 1380, då det med Norge kom under Danmark.

Man må ej heller glömma öarnas geografiska läge: det är 675 sjömil till Köpenhamn, hälften så långt — 325 sjömil — till Norge och 160 sjömil, alltså hälften igen, till Shetland.

⁵ Lützen.

⁶ Brögger s. 80.

FÅGELJAKTEN.

Jakten är en näringsgren som numera spelar en mindre roll än fordom — här liksom på andra håll. Dock har på vissa öar fågeljakten alltjämt en viktig ställning inom färöisk hushållning, t. ex. på Skuö och Store Dimon. Dimonbonden fångar sålunda årligen c:a 15,000 fåglar och insamlar 5,000 ägg.⁷ Metoderna äro kända,⁸ varför här endast några ord kunna vara att tillägga. Framförallt är lunnefågeln föremål för jakt. Denna, som gräver sig hålor i de jordiga slutningarna inom fågelbergen, drar jägaren fram med hjälp av en cirka en halv meter lång käpp, *lundakrokur*, vid vilken han bundit fast en krok. Ibland använder han käppens andra tillplattade ände som spade för att gräva fram fågeln med. Stundom sticker han blott in handen och låter den till sin läggning ilska fågeln bita i den och drar ut henne.^{8b} I Breidifjörður på Island⁹ användes samma redskap under namn av *krokur* och även på Söndmøre i Norge¹⁰ har man använt samma redskap för samma uppgift. Likartade metoder ha ju för övrigt använts hos oss för att dra ut t. ex. rävar ur deras lyor.

Det centrala instrumentet inom fågel fångsten är fågelstången, *fuglastong*, som uppträder i dels en längre form med smälare längre håv, avsedd främst för lunnen,

⁷ Bruun Tur. s. 135. På Papey, Island, fångade bonden år 1900 11,000 fåglar, mest lunnar, och insamlade 50 kg. ejderdun. Bruun III, s. 79.

⁸ Det sportmässiga i denna jakt har lockat många skildrare. God framställning hos Bruun s. 212—226, Landt s. 366 f., Svabo s. 1 f. och S. Patursson i Naturen årg. 40, Bergen 1916.

^{8b} Jfr Svabo s. 4.

⁹ Meddelande av herr Benedikt Jacobsson, Reykjavik.

¹⁰ Ström I 246, där metoden även omnämnes.

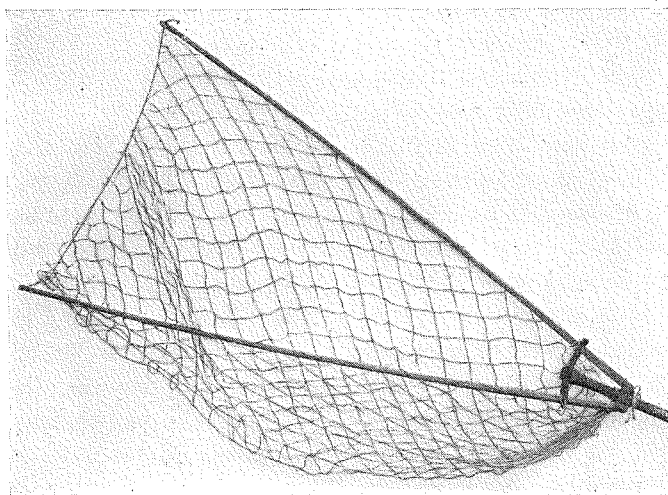

Fig. 1. HÅV FÖR FÅGELFÅNGST, GÖTEBORGS MUSEUM.

fleygingastong, dels en kortare, grövre, med vidare nät och kortare armar vid håven, avsedd för större fågel, *fyglingastong*. Det är ett i sig fulländat redskap, gjort med den största omsorg och avsett att förena lätthet med elasticitet och seghet. Det består av en håv på ett c:a 3,5 m. långt skaft. Vid arbetet sitter jägaren vanligen på en avsats i ett brant berg och passar på när fågeln kommer flygande, då man svänger ut med håven och fångar den. En skicklig jägare kan ta upp till 800 lunnar på detta sätt under en eftermiddags arbete, en *qvöldseta*, dock vanligen ett långt mindre antal.¹¹

Fågelstängen visar en begränsad utbredning. På Shetland har jag efterfrågat den, men den uppgavs där vara okänd, vilket bekräftas av Svabos uppgift s. 22 om att en shetländig omkring 1780 förvägs sökt få en fåring med sig för att

undervisa shetländarna i dess bruk. På Island träffas den numera här och där nämligen på vissa orter på Sydlandet,¹² Vestmannaeyar,¹² Nordlandet (Langanes och Grimsey¹³).

Eftersom stängen först omkring 1880 på Sydlandet börjat ersätta en äldre metod, varvid man lade en snara fästad vid en lång stång runt fågelns hals,¹⁴ är tydligen fågelstängen äldre på Färöarna än på Island.

Egendomligt nog nyttjas en fågelstång, *ântenklope* (till *ante* 'Ente') på de Nordfrisiska öarna (Halligen).¹⁵ På dessa låga öar blir metoden en annan. Medan det ännu är mörkt, vandrar jägaren ut i det långgrunda vattnet sökande sig väg

¹² Bruun Fortidsminder s. 350, 369 och 378.

¹³ Medd. av herr B. Jacobsson, Reykjavik, Fågelstängen heter på Nordlandet havur.

¹⁴ Bruun Fortidsminder s. 369. Flottar med ett hundratal snaror av hästtagel för sjöfågel fångst omnämner Landt s. 376 från Drangey, Island.

¹⁵ Konietzko s. 12 f.

¹¹ Se vidare Svabo s. 4 f., där övriga variationer av jakt med stång utförligt skildras etc.

med hjälp av en lykta. Där han lyckas överraska en and, susar fångsthäven ned över den. Den föga utvecklade frisiska fågelstängen uppvisar dock väsentliga skillnader i typ gent emot den färöiskt-isländska. Dess häv är cirkelrund och skaftet fortsätter diametralt över häven. En långt mer fulländad typ visar den färöiska med sin i en fjädrande klyka inbyggda häv. Den visar därigenom viss likhet med på motsvarande sätt byggda nordiska fiskhåvar,¹⁶ och det förefaller troligt, att fågelstängen utvecklats ur fiskhåven — möjligen på Färöarna, i vars fågelfjäll fågelstängen är det idealiska redskapet.

Nätet knytes med en nätnål av trä, *ridínal*.

Vanligen i samband med fågeljakten har man även samlat ägg. Den i berget nedhissade fågeljägaren har därvid en påse, *prilla*, hängande mellan sina ben, i vilken han plockar äggen. En sådan *prilla* gjord av en valmage förvaras nu i Göteborgs museum. Svabo s. 4 omnämner, att jägaren särskilt i regnväder, då äggen bli våta och därför sköra, brukar bräcka äggen och tömma deras innehåll i ett avrakat lammskinn, vars ändar sammanbundits med ett band till en påse, även kallad *prilla*.

Äggen konserverades på Skuö genom att de lades på hö på golvet i ett uthus, varefter man ovanpå utbredde en slags röra av aska efter tång, sammanrörd med havsvatten, varpå äggen täcktes över med ett rakat lammskinn och halm.¹⁷

Även dun har man på sina håll tagit

¹⁶ Denna hävtyp förekommer även på skandinavisk botten.

¹⁷ Svabo s. 17 f.

vara på, men numer synes detta föga förekomma.¹⁸

SÄLJAKTEN.

Medan fågeljakten allttjämt på sina håll spelar en viktig roll, har säljakten sedan lång tid tillbaka avtagit. Fordom ha sälararna varit mycket talrika. Gräsälarna höllo till i de grottor, som så ofta gå in från havet utefter Färöarnas kuster. Längst inne sluta de ofta med en sandstrand, och där inne ha dessa sitt tillhåll och sin ynglingsplats, *latur*. Gräsälarna kallas därför även *laturkopur*. I början på hösten sökte man allmänt i dem efter sälar. Eftersom det var mörkt där inne, hade en av männen i båten en grov *kerta* (talgljus) i handen.¹⁹ Istället för bössa, som alltid varit ganska sällsynt på Färöarna, slog man sälen med en famns-lång grov påk, *kopagassi*, varefter man avskar strupen.

Knubbsälen (*phoca vitulina*), på färöiska *steinkobbi*, brukade man förr smyga sig på och skjuta eller klubba, när den sov på stranden.²⁰

Även nät ha på Färöarna liksom på Island och i Sverige använts vid fångst av säl.²¹ Tydligt har den *kopakleppur*, som bild 2 visar, använts att dra sälen in över båtanten, då en sådan fastnat i ett nät. Vid den å bilden synliga järnöglan har en fånglina varit fästad. Detta redskap är endast den vanliga fiskhaken i försto-

¹⁸ På Shetland har man skattat fåglarna på ägg och dun. Medd. mr Ratter, Lerwick.

¹⁹ »Store Praase af sammenviklet gammelt Linnet, som omgives med Tælle» Landt sid. 377 f. Enligt Debes s. 153 hade man två armstjocka ljus med i båten.

²⁰ Landt s. 377. Enligt Debes s. 151 nyttjades även särskilt dresserade hundar vid jakten, varjämte nät kommo till användning.

rad skala. Denna form av fiskhake, som tjänar till att lyfta in fiskar över båt-kanten, har Färöarna gemensamt med Västnorge (Söndmøre).²¹

Sälens betydelse i nordeuropeisk hushållning har säkerligen varit stor, vilket för Sveriges del kraftigt betonats av flera forskare.²² Det är betecknande, att nordbokolonien på Grönland under medeltiden i så hög grad anpassat sig efter förhållandena där, att avfallshögarnas huvudinnehåll utgöres av ben efter säl, först därefter komma oxar och getter.²³ Metoderna vid säljakten ha givetvis varit olika, allteftersom jägaren sökt angripa den kroppsligen trögare gräsälen eller jakten gällt intelligentare sälararter.²⁴ Det är därför ingen tillfällighet, att klubbandet segast kvarlevat vid jakt på gräsälen (Västerbotten,²⁵ Östergötland,^{25b} Färöarna, Island, Shetland.²⁶ På Island jagas alltjämt säl i någon utsträckning t. ex. på Papey.²⁷ På Sydlandets kuster fångades

²¹ Ström tab. III fig. 11. Norska *klepp* (kölle med järnhake til at ta fisken ind i baaten med) beligger Torp från nästan hela Vestlandet. Ordet synes ha spritt sig till nordligaste Jylland (Vendsyssel enl. Feilbergs ordbok). I Bohuslän visar *kläppen* formen av en vanlig enkel fiskhake (Rencke Bohusfisket s. 143). J. Jakobsen översätter shetländska *klepp* med orden »træstang med en stor jærnkrog på enden» etc., vilket synes antyda en äldre typ av denna fiskkrok, som i likhet med den bohuslänska saknar klump. Ordet träffas även som nordiskt lån i nordengelska *clep* (krok att hugga i fisk) (Torp).

²² Bl. a. av N. Lithberg Gotlands stenålder s. 118 f., Klein Svenska Kulturbilder III och Jirlow Västerbotten 1930.

²³ Bruun Fortidsminder s. 397.

²⁴ Jirlow Västerbotten 1930, s. 90.

²⁵ Klein s. 137 f.

^{25b} Den s. k. utselen slås ihjäl med käppar på öar i Breidifjord. Olavius s. 84.

²⁶ Gräsälen, shetl. haf-fish, har på Shetland jagats både med klubba, shetl. clob, på skären och med bössa. Medd. mr W. Ratter, Lerwick.

²⁷ Bruun III s. 79.

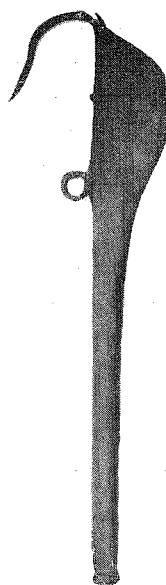

FIG. 2. SÄLHAKE, CA. 87 CM., TORSILAVN MUSEUM.

säl vid fjord- och flodmynningar och på skären medelst nät.²⁸

Av sälarna användes både hud, späck och kött. Av huden tillverkades skor, säckar, av tassarna tobakspungar, köttet äts — dock i begränsad utsträckning, av späcket fick man tran till lamporna.²⁹

VALJAKTEN.

Valjakten är ett näringsfång, som tidvis ännu kan spela en viktig roll på Färöarna. Jakten på storvalarna synes dock i regel aldrig ha haft folklig karaktär. Dock ger oss Landt s. 400 en rätt kuriös skildring av hur Suderöborna brukade jaga den stora döglingen (*hyperoodon diodon*), färöiska *døglingur*. Den var lätt att fånga. Man rodde fram till den, kliade den på ryggen med en åra, då den låg ganska stilla, stoppade ullvantar i blåshålet, vil-

²⁸ Bruun Fortidsminder s. 368.

²⁹ Jfr även Landt s. 377 f.

ket hindrade valen att dyka, varpå man stack hål i späcket, vilket valen föga tog notis om och fastgjorde en lina vid detta. Sedan rodde man ut till djuret och stack det med lansar, varvid valen slog vilt omkring sig. När djuret dött, bogserades det i land.

Sedan år 1894 överlätas som känt är jakten på storvalarna till de kring Färöarna liggande valstationerna — numera blott en i verksamhet, varifrån man jagar valarna från ångare med kanon, som utslungar harpuner medelst dynamitladdningar, som explodera i djurets kropp. Till harpunen hör en 1300 famnar lång tross, som löper ut, om djuret icke genast dödats.

Av ålder har man däremot på Färöarna liksom på Shetland organiserat väldiga drevjakter i båt på de något mindre grindvalarna (*globiocephalus melas*). Under juli eller augusti komma dessa i stora flockar till Färöarnas kuster. De båtar, som först få syn på en sådan flock, driva den mot land och — som en gammal 1600-talsförfattare Lukas Debes troskyldigt skriver — »og da, naar Gud giver Naaden dertil, kunne de drive Hvalen, hvor de ville, ligesom man driver Faar eller Fä». Komna nära land låta jägarna en man eller två gå i land, som »maa fare hasteligen Dag og Nat, hvilket Bud kaldes Grinde Bud» (Debes). I gammal tid signalerade man genom rök från hö eller utbredda lakan,³⁰ numer med telefon. Från alla håll strömmar man till i sina båtar och med skrän, stenkastning^{30b} och spjut-

stötar drives valljorden mot någon vik med grunda sandstränder. Det gäller att hindra hjorden att dyka eller på annat sätt försvinna ut mot havet, »varav», som vår gamle sagesman tillfogar, »man ser klarligen, att detta verk står uti Guds välsignelse». Med valspjutet, färöiska *hvalvagn*, dräpas nu valarna, strömmar av blod färga vattnet rött och bländade därav drivas djuren lättare upp på den grunda stranden, där de bli liggande hjälplösa.

Sedan de sjunkna valarna släpats upp på land med hjälp av kraftiga järnhakar, färöiska *soknar-ongul*, med därtill hörande fånglinor, vidtager den mycket omständliga delningen. På Debes tid avskildes först tionden, därefter en val, som gick till den som först såg flocken, varefter resten delades i två delar, av vilka den ena gick till jägarna, den andra till markägaren.^{30c} Då nu det stora dräpet, fär. *grindadráp*, är slutat, och medan man väntar på jaktbyttets delning, förlustar sig folket, som sökt sig till platsen från många håll, ännu i dag med ålderdomliga danser.

Låt oss nu betrakta det viktigaste redskapet, valspjutet. Ett *hvalvagn* består av en inemot 2 m. lång stång, vid vilken den tveggade klingan, som även kallas *hvalvagn*, är bunden medelst ett omlindat snöre (bild 3). Spetsens tånge är som synes av bilden omböjd till en ögla, vid vilken den 6 till 8 famnar långa fånglinan är fästad. Tångens spets inslås i stängen — alltså en intressant skaffningsmetod med kombinerad bindning och tånge med

³⁰ Bruun s. 239 f., Landt s. 393.

^{30b} Ibland kastar man det i fiskereven fastsatta sänket, *vadsteinur*, emot flocken, något som har den fördelen att man kan dra in ste-

nen igen och använda den i fortsättningen. Landt s. 395.

^{30c} Angående principerna, som tillämpades vid delningen, se Landt s. 398.

i skaftet indriven spets, som vi känna även från svenska redskap, t. ex. liar. För att hindra att någon skadar sig på den rakknivsvassa eggen hör till kniven en slida av trä (bild 4).

Bild 5 visar en något senare typ av spjutspets, ej längre gjord i ett stycke.

Skaftning med holk visar däremot spetsar till grindvalsspjut från Shetland, nu i Göteborgs museum, av vilka den ena är försedd med fällbar spets och väl besläktad med spjutspetsar med två rörliga hulingar, som träffas i vårt land.³¹

Utvecklingen synes vid valspjutet ha gått från bindning som i bild 3 till skaftning med holk och från fast spets till fällbar.

Metoden har i detalj varit densamma på Shetland. Även där brukade man jaga (*caa*, skotskt ord) valarna upp på grunda stränder medelst spjut, *lance*, och mindre stenar, *handstone*, som man hade med sig i båten. Enligt vad en bonde från trakten av Hillswick meddelade oss, hade man där fulländat metoden med ett nästan djävulskt raffinemang. Insamlad kalksten, *lime-stone*, krossades i handstora bitar, som brändes i ugnen, *kiln*, på logen. När de voro genombrända, lades de i en grop. Man hällde sedan vatten över, varigenom kalken blev som mjöl. Detta lades i båten. När man drivit valarna in mot stranden, rodde man utanför valhjorden och skyfflade med öskaret ut kalken, *lime*, som bildade som en hinna över vattnet. De stackars bländade djuren kunde sedan lätt nog drivas upp på land.

Enligt Cowie s. 302 nyttjades vid jakten även harpuner. Detsamma uppger Ham-

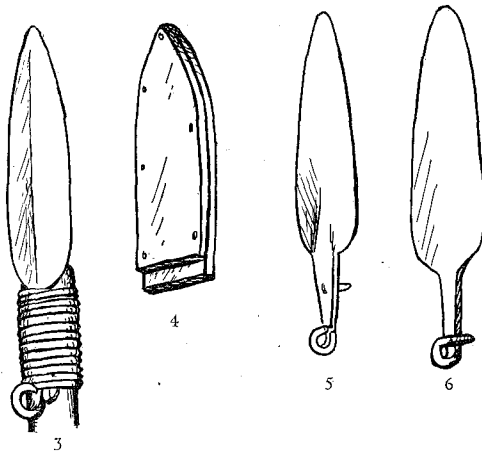

FIG. 3—6. DETALJER FRÅN GRINDVALSSPJUT; FIG. 4 SLIDA AV TRÄ, FIG. 5 SPJUTSPETS AV YNGRE OCH FIG. 6 AV ÄLDRE TYP. GÖTEBORGS MUSEUM. EFTER TECKNING AV STIG RYDÉN.

mershaimb i sin Anthologi från Färöarna.

Metoderna för jakt på grindval ha väl delvis givit sig själva. Det händer ju ibland, att valarna själva vid dimma gå upp mot grunda stränder vid flodtid och sedan, när ebban kommer, bli liggande på stranden utan att kunna komma ut. Men därutöver ha vi tydliga etnografiska sammanhang i fråga om de tillämpade jaktmetoderna på Färöarna och Shetland.

Fisket har av ålder varit och är ännu i dag i huvudsak fiske med handlina med en krok. Det förbigås här.

BOSKAPSSKÖTSELN.

Vid sidan av fisket är boskapsskötsel huvudnäring på Färöarna. 1909 funnos på öarna c:a 100,000 får, c:a 4,000 nötkreatur och gott 600 hästar, vilket visar fåravelns betydelse härute. Redan munken Dicuil berättar år 825, att öarna, som dittills blott voro bebodda av några iriska

³¹ Klein s. 133.

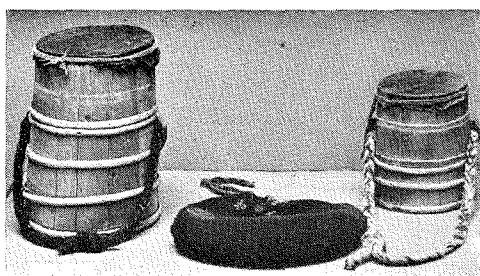

FIG. 7. STÖRRE LAGGAD MJÖLKBYTTA; FIG. 8. STOPPAD BÅRVALK; FIG. 9. MINDRE MJÖLKBYTTA. GÖTEBORGS MUSEUM.

munkar, hade otaliga får: dessa ha ju också givit ögruppen dess namn (*fær* 'får'). Dessutom träffas ehuru dock i ganska ringa utsträckning getter, svin, höns, änder och gäss (Bruun).

Korna ha horn, äro svarta, lågbenta och små till växten. Vanligen håller man ett par kor på var gård. Sällan är en gård *kuleysur* (kolös).³² På Sand släppas de i bet i maj — de första dagarna blott i hagen under dagen — och tas sedan in på hösten omkring 1 november (på Viderö bland Norderöarna omkring 15 oktober). De mjölkas vid 9-tiden morgon och afton under vintern, dessutom klockan 3, om kon nyss kalvat. Dagligen föras de ut för att vattnas, emedan vattenledning saknas. Sommartiden mjölkas de kl. 8 morgon och afton. Man ser då kvinnorna gå i gåsmarsch utför de tvärbranta sluttningarna med ett eller flera laggkärl (bild 7—9) på ryggen, ibland dessutom med ett eller två på armarna, medan de flitiga händerna sköta strumpstickorna. Omkring livet har hon en valk, *neytaleggald*, för att motverka skavning av byttan. Laggkär-

³² Bruun s. 194.

let, *dylla*, som växlar i storlek efter kornas antal, är övertäckt med ett fastbundet, rakat lammskinn, *bíðiskinn*,³⁴ för att hindra mjölken att skvalpa ur och bäres i en över bröstet gående lycka, *fetil*, som löper genom öron, *huni*,³⁵ på kärlet. Seden att överbinda laggkärlet med skinn återfinnes även på Vestlandet i Norge.³⁶ Varje laggkärl innehåller mjölkförrådet till en familj.

Fähuset, *fjos*, som endast nyttjas under vintern och som är den enda stallform som användes, emedan får och hästar gå ute året runt,³⁶ visar en grundplan, som stämmer med det svenska fähusets; i mitten går en gång eller ränna för gödningen, kallad *florur* (jfr. sv. *flor* i samma betydelse).

Åt båda sidorna stå korna i sina bås (*basur*), skilda från varandra med bås-balkar av trä. Korna bindas enligt Svabo Mns med ullband vid en pinne inslagen i väggen. Ljus kommer blott in genom dörren. I fähuset mockas, när det blivit för mycket spillning, av kvinnorna efter mjölkningen med hjälp av en kasserad spade utan järnskoning, ett *hakaspjad*,³⁷ eller en grepe, *kvisl*, av järn med tre tinnar, *tindur*, och skaft av trä, *skefti*. Ibland nyttjas en primitiv spade, kallad *skubla* och tillverkad av skulderbladet av grindval, som man försett med ett skaft av

³⁴ Jfr Torp art. *bide*: nyisländska *bida* »mindre kar, bötte», norska dial. (Sundmøre) *bide* »kjernekar».

³⁵ Jfr Torp s. 228.

³⁶ Grude Stölsdriften.

^{36b} Detta är på Island endast fallet på Sydlandet. Eljest förekomma på Island både häst- och fårstall. Bruun Fortidsminder s. 186 f., Bruun IV s. 114.

³⁷ Jfr *haki* »spade» och *spjad*, en bildning till verbet *spjada* »sprida omkring».

trä. Utom från Sandö känner jag den från Koltur under samma namn. För dess ålder och vidare utbredning talar denna primitiva spades förekomst på Orkneyöarna (ett ex. i Museum of Antiquities, Edinburg.)

Den nämnda tregreniga grepen visar en skaffningsmetod, besläktad med den på valspjutet använda: den mellersta grenen fortsätter uppåt skaftet och slutar där i en hake, avsedd att vid fästandet inslås i skaftet.

Gödningen, *mykja*, bars från gödselhögen, *køstur*, av männen i en leypur på ryggen eller i klöv över hästryggen ut på åkern i maj månad. — Av stor vikt är även tillvaratagandet av olika vattenväxter, som få ligga och ruttna i högar vid stranden, tills man för dessa till åkern. I maj skär man på Sand *tang* (brunalg) med vanlig kniv eller med sädesskära. *Tari* (tång) däremot flyter löst upp från sjön, samlas i högar, (*tarakøstur*), som få ligga, tills de föras ut på åkern. — Även fisk, särskilt inälvorna och ryggen, brukas ibland som gödningsämne.

Som mjölkpall har jag dock blott på ett ställe sett en decimeterhög träkloss användas, till vilken hörde en remstump, med vilken denna pall flyttades. En pall med tre itappade ben iakttog jag på Shetland (Mainland) under namn av *stool*.

I ett fähus, *byre* (skotskt ord), som jag hade tillfälle att se på Shetland, kom ljus blott in genom ett mycket litet fönster på gaveln över dörren. Korna stodo på jordgolvet med mulen mot väggen och bundna med rep, som gingo genom hål i stolpar, gående mellan golv och tak ett litet stycke från väggen.

De små lurviga hästarna (*ross*) gå ute

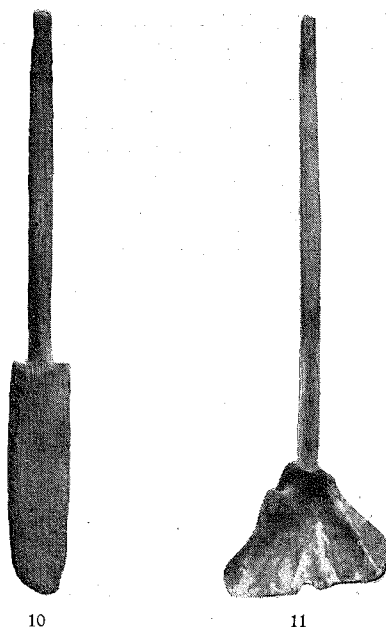

FIG. 10, 11. GÖSSELPADAR; FIG. 11. AV SKULDERBLAD TILL GRINDVAL. GÖTEBORGS MUSEUM.

året runt, varför stall saknas. Egendommeligt nog förekomma hästar ej på Norderöarna, medan de varit ganska vanliga på övriga öar. De äro mycket härdiga, och endast efter långvariga snöfall händer det, att man kastar åt dem litet hö. För övrigt gör hästen endast tidvis nytta för sig. I maj och april bär han ut gödningen på fälten, i juli och augusti bär han ibland torven från upptagningsplatsen till torvhuset. Vintertid klövjar man hem torv på hans rygg. En och annan fårherde rider i hagen, när han passar fåren. Förre red man till kyrkan och till bröllop. Ibland klövjas slaktfåren och uller hem från samlingsfällan. I de få byar, där plog och vagn införts, drar han dessa. I själva verket gör hästen intryck av lyxdjur, och ute på landsbygden såg jag honom knap-

past någon gång i arbete. Däremot var det en alldaglig syn att se män och kvinnor släpa på väldiga bördor med torv. Anledningen är väl i någon mån den tids-spillan, som infångandet av hästen innebär. Under arbetstiden sammanbindas enligt Landt s. 346 frambenen på hästen om kvällen, så att han icke kan löpa bort.

En gång om året jämnar man med en kniv till manen, vilket kallas att *avfaksa* den. Taglet av man och svans snos till rep och tömmar, s. k. *faksaband*.³⁸

Då hästar råka komma in på annans område, skrämmas de bort medelst hästskramla, *rossaskrälla*, en typ vida spridd över Norden och över dess gränser.

Det förnämsta husdjuret är dock fåret — om man nu kan kalla det *husdjur*, då fårhus vanligen saknas. Om dess betydelse vittnar det gamla rimmet:

Seyda ull
er Føroya gull.

(Fårull är Färöarnas guld).

Fåren gå ute året runt. Dock har man här och där små hästskoformiga skyddsgårdar, *bol*, med vägg i midjehöjd, avsedda för c:a 40 får. Stundom utgöras de blott av en vägg utgående från en klippa, som på så sätt bildar ett skydd mot vinden.³⁹ Dit söka sig fåren dock blott vintertid vid snö och oväder. Vid sådana tillfällen kontrollerar herden, att alla ha kommit in; om ej, måste han ge sig ut för att leta reda på de saknade. Numera äro skyddsgårdarna ibland försedda med tak och kallas då *seydarhus*.

³⁸ Enl. Svabo Mns tillverkades därav även knappar till människens vadmalsrockar.

³⁹ Bruun s. 199 visar typerna av *bol*.

Fåren ses till av herdar (*seydamadur*), som utses på ett *seydamadursmøte*, som årligen hålles på Mickelsmässdagen, *Mikkjalsmessa*, den 29 september, vanligen i rökstugan hos den förmögnaste inom skiftet. Utmarken till Sands by är nämligen skiftad i delar, *hagapartur*, som dock ej äro inhägnade, utan vilkas gränser blott markernas genom stenhögar, *vardi*, här och där. Sådana rösen beteckna även stigar, men de stå då tätare. Vid detta möte utses en eller två herdar, som då vanligen utgöras av en eller två av bönderna själva. På Sand finnas väl omkring 3000 får och omkring 20 herdar. Vid mötet röstar man efter jordegendomens storlek och beslutar även om byggande av *bol*, herdens lön och annat som rör hageparten.

En duglig herde har gott anseende, ty han har många och krävande uppgifter att fylla. Därtill duga ej småpojkar som hos oss. Herden bör känna igen varje får »personligen» inom hans till 300—400 får starka hjord, han skall veta deras ålder, färgen på ullen, deras örönmärken, olika alltefter hagepart och ägare. På sina djur kallar han genom visslingar och rop. I regel kan han hålla sig hemma, men allt emellanåt måste han upp i fjällen för att se till att de gå i rätt hage, och att de icke råkat ut för någon olycka. Särskilt vid snöyra, dimma och storm måste han och hans trofasta hund upp på fjällen för att se till fåren. Och de, som då inte lyckats ta sig fram till skyddsgården, måste han leta reda på och rädda. Fåren hotas av många faror. De gå vilse eller frysa ihjäl; i dimma eller gripna av snöblindhet falla de i havet, ibland blåsa de i sjön; sjukdomar härja.

FIG. 12. SKYDDSGÅRD FÖR FÅR, STRÖMÖ.

Vid sitt arbete har herden en god hjälp i hunden, som snokar reda på de bortsprungna fåren och skrämmer iväg dem i önskad riktning. Inom byn är det endast herdarna, som ha rätt att ha hund. När fåren, som stundom händer, komma ned på ställen, varifrån de icke kunna ta sig upp, t. ex. klyftor i bergen, kommer herdens fjällstav med mothakar, *veggrapik*, till god användning. Han trasslar nämligen in spetsen i fårets päls och drar upp

det, eller också har han en replycka runt stavänden, vilken han kastar ned runt halsen eller hornen på fåret och drar sedan upp det.

Fjällstaven, *fjällstavur*, kan sluta både med *vedur* som den ovan skildrade eller med *rogv*, d. v. s. med järnplatta med hål i mitten, varigenom en söm går. Skaf-tet slutar antingen i en knapp, *knappur*, lik sådana på vissa lapska stavar eller i en krona, som lär ha varit utskuren

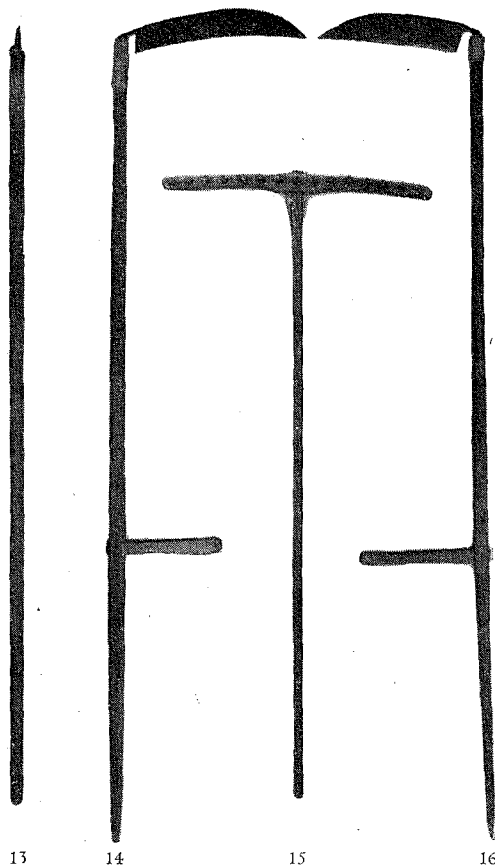

FIG. 13. FJÄLLSTAV, FIG. 14 OCH 16 LIAR, FIG. 15 RÅFSA. GÖTEBORGS MUSEUM.

i form av en drake el. dyl. Numera äro dock stavarna oftast släta eller nästan släta. Fjällstaven användes ej blott av herden; i de tvärbranta sluttningarna på Färöarna är den till välbehörlig hjälp för litet var. Kvinnorna använda den dock ej.

Den långa herdestaven har ju en betydande utbredning i Europa och därutöver. Utrustad med en hake av trä finner man en herdestav från Jylland i Dansk Folkemuseum, Köpenhamn. Också Tysklands herdar ha en sådan stav, varmed de gripa

ett får om hasorna och dra det till sig. Självt har jag sett en sådan stav i bruk i Thüringen, och i Nordtyskland förekomma de även.⁴⁰ Haken, som i Tyskland är av järn och kombinerad med en liten spade (jfr den lapska skovelkappen), visar dock både i Danmark och Tyskland en annan typ än den nuvarande färöiska, vilket dock icke utesluter ett ursprungligt sammanhang.

Några gånger om året ha herdarna i en hagepart skyldighet att kalla fårägarna till *fjällgonga*, en vandring upp i bergen för att samla och driva ner fåren till får-fällan, *rætt*. I juni, när lamningstiden är över och ullens börjar lossna, samlas man, vandrar upp i bergen och driver fåren framför sig ned mot fällan, som vanligen ligger längre ned. Det hela har mindre karaktären av sammanfösande av fredlig boskap än av en klappjakt på villebråd. Betecknande är att man har samma ord, *reka* (jaga) för valjakten som för fårdrivningen. Under höga rop och med höjda fjällstavar driva männen fåren ned från högfjällen. Vanligen ned emot stranden ligger fällan. Den lägges så att fåren tvingas in i en smalmande gata, som slutar med en gård, ofta i storlek som ett större rum, omgiven av c:a 1,5 m. höga väggar. Ibland ligga två sådana rum bredvid varandra. Till fällan leder som sades en gata, för vilken dock terrängen utnyttjas, så att gårdesgård, *rættargårdur*, endast behöver anläggas på ena sidan, medan man på andra sidan antingen har ett högt berg, ett brant stup eller havet. Oftast har var hagepart sin fälla.

När man väl fått in fåren, pustar man

* Haberlandt bild 190. Bomann Bäuerliches Hauswesen und Tagewerk s. 180.

FIG. 17. FÅR, NYSS INDRIVNA I EN SAMLINGSFÅLLA. SAND, SANDÖ.

ut några minuter vid ingången till fållan, där på så sätt fåren ej kunna smita ut, och så börjar *aseydaroyting*, d. v. s. avslitningen av ullen. Inte klippningen: man sliter loss ullen med fingrarna. Herden går in i fållan, griper ett får ur högen, bär det till ingången, där man vanligen sitter under slitningen, lägger det på rygg och binder med fotbindslet, *haft*, ett rep, samman de fyra benen så att fåret icke kan sprattla. Djuret ligger alldeles stilla, och man hör blott dess flämtningar, när man börjar att slita loss ullen, *royta seyðin*, med handen. Ibland lossnar ullen som en sammanhängande ullkaka, som benämnes *pesja*. Denna lossnar ofta av sig själv ute i markerna och samlas likaledes under gemensamt arbete. Vanligen måste

man dock så småningom gripa till den rakknivsvassa, äldst hemsmidda slidkniven, *knivur*, för att kunna skära, *skera*, bort den kvarsittande ullen. Som det är mycket sand o. dyl. i ullen, blir kniven raskt slö, och mannen avbryter ofta sitt arbete för att slipa den på ett bryne. Särskilt den ovane råkar ibland skära fåret under arbetet.

Fårsax, *saksur*, lär på sina håll användas. På Sand kom den i bruk för omkring 20 år sedan, på Kirkjubö för 25 år sedan, men i det stora hela synes den vara föga brukad. Redan Svabo ivrade för att få den införd, men allt har strandat på färingens konservatism. Mitt samtal med en gammal herde är belysande. »Ni använder inte sax? — Nej. — Men man skär ju fåret lättare med kniv

FIG. 18. BINDNING AV ETT FÅR, INNAN ULLEN SKALL AVSLITAS, SAND, SANDÖ.

än med sax. — Ja det är nog möjligt. — Och så blir ju fåret ibland så rakat, att det lätt förkyler sig efteråt. — Jo, det är nog sant. — Men varför då inte använda saxen? — Ja, se vi färingar nyttja av ålder kniven.» Dock är det möjligt, att vi nu stå inför omslaget. En 70-årig man från Koltur uppgav, att han i år för första gången börjat nyttja saxen och att han trodde, att nästa år alla på Koltur skulle övergå till detta redskap, som han ur alla synpunkter ansåg ha företräde framför kniven. Dock må här framhållas, att på Sand ingen av herdarna för närvarande använder sig av saxen.

Efter avryckandet av ullen skriker man omedelbart till att märka de under året födda lammen i örönen. Dessa gripas, läggas över knäna på den sittande herden, som tar ett fast grepp om örat på den lille och skär raskt och vant de snitt i det, som fordras, för att märket (*merki* eller *seydamerki*) skall vara i enlighet med bestämmelserna. Tryckt

förteckning över dessa finnes uppgjord, där såväl terminologi som klippets form finnas angivna.⁴¹ Alla får märkas i båda örönen, i högra örat med *hagamærki*, som anger, vilken del av utmarkerna, *hagi*, som fåret tillhör, vänstra örat med *kenningarmærki*⁴², som anger ägaren inom hagen. I samband med märkning sker även kastrering (se nedan).

Sedan släpper man iväg denna omgång får, *fylgi* eller *gonga*, som bråkande strömmar ut mot friheten, varefter man antingen tar itu med att driva en ny grupp får till fällan eller bär hem ullen, som samlat sig i stora högar på marken under eller bredvid herdarna och deras medhjälpare. Som bärdon tjänstgör leypen.

När alla fåren i hageparten befriats från ullen, sorteras ullen efter färger i tre högar, en med svart, en med vit och en med blandfärgad, *mislittur*, ull. I övrigt anses framull och ryggull vara bättre än bukull och bakull. Undantagsvis väges vars och ens andel med besman, vanligen reder man sig utan och nöjer sig med att väga i handen.

På hösten vidtar nya färjakter.^{40b} Omkring 29 september brukar man *reka till mikkjalsmesso*, varvid herden bland handjuren utskiljer slaktdjuren; sedan fördelas de efter egendomens storlek på motsvarande sätt som vid ulldelningen.

Omkring 1 november kommer en ny *rakstur*, då man till slakt utser dels överåriga (d. v. s. mer än 8 år gamla) hondjur, dels unga men ännu alltför sva-

^{40b} På Suderö redo männen vid färjakten. Debes sid. 121.

⁴¹ Fortegnelse etc.

⁴² Även benämnt *framærki*.

ga hondjur, *gimbrarlamb*, som förmodas ej kunna överleva vinterns strapatser.

Slaktfären klövjades förr hem till byn på det något barbariska sättet, att fötterna på två djur bundos samman, varpå hela bördan lades över hästryggen med ett får dinglande med huvudet nedåt på var sida om hästen. Metoden lär nu vara i lag förbjuden.

På Shetland tycks fårskötseln hava tett sig rätt lika, även om man där kan konstatera vissa moderniseringar. I juni och juli drivas fåren in i inhägnader, som kallas *croe*, och som synas motsvara den färöiska samlingsfällan; i den sliter man av ullen, *roo*⁴³. Där ullen blir sittande fullföljes dock arbetet med en fårsax av vanlig typ, *shears* (engelskt ord). De unga lammen märkas, *mark*, genom att klippas i öronen; på senare tid nöjer man sig med att ha ulltrådar (röda, bruna) bundna genom hål i öronen (*caddle* 'förse med tråd').⁴⁴ Ibland har fåret snöret om halsen. Gemensamhetsarbetet har här försvunnit: var *crofter* är sin egen herde. Under vintern hysas fåren i särskilda lammhus, *lambhouse*, med tak och ingång på gaveln. Mat inlägges i flera meter långa tråg, *troch*, som hänga i rep utefter långväggen c:a 4 dm. över golvet.

Fåren badas här två gånger om året insatta i en fälla med trægolv, *dripper*. Förr brukade man även smörja in (smeer) fåren med en blandning av tjära och vatten.

På Island har man också fårhus un-

der vintern, vilket det strävare klimatet där kräver. En viktig skillnad är emellertid, att de isländska fåren mjölkas, vilket för länge sedan upphört på Färöarna. Märkningen har på Island förr ej blott gällt får: »Nöt, får och svin skall man märka i öronen, men fåglar i simhuden» bestämmer redan den medeltida lagen, *Gragas* (citrat hos Bruun Forn-tidsminder s. 282 f.).

Kastrering av handjuren försiggår efter olika metoder.

Hästen lägges omkull, varpå man skär hål på pungen, *pungur*, med en kniv. Sedan klämmas två trästycken, som utgöra den s. k. klämman, *klemma*, om såret genom att de bindas samman i ändarna, varpå klämman får hänga kvar en tid. En liknande metod återfinnes hos oss, t. ex. i Västerbotten.

Som kalv skäres tjuren, med en kniv, och stenarna, *eista*, slitas ur. Efter operationen kallas tjuren *oksi*.

När lammen äro små, brukar herden gälla (*gelda*) lammen i samband med märkningen vid juniraksturn. Han skär hål på pungen med sin kniv och sliter med fingrarna bort stenarna. Mest gällas de lamm, som gå uppe i de översta fjällen, där riskerna äro större för avkommans liv. Då ett sådant gällat får, *geldseydur*, blir fetare än andra, väljer man även ur den synpunkten högfjällsfår, vartill kommer att deras kött anses vara särskilt välsmakande.

Arbetet med kastrering anses ej förnedrande utan utfördes, när det gällde tjurar och hästar, endast av vissa däri skickliga bönder. Enligt Svabo Mns plågade hästen skäras i andra eller tredje året, ibland under fjärde. Efter operatio-

⁴³ Shetl. *ru*, av fornisländska *ryja*. Shetl. ord-bok s. 672.

⁴⁴ Jfr shetl. *kadel* »binde en snor eller stræng, *kadel*, omkring halsen eller i öret på et lam som kendemärke (till fornisländska *kadall* 'rep' Jacobsen I, 373.

nen fick en karl vaka över hästen, så att han ej lade sig ned. Betalningen utgjordes av 20 shillingar för var sten och en god måltid. Däremot ansågs det enligt samma källa vara förnedrande att skjuta eller flå en häst.

Medan hästar och får reda sig själva och endast undantagsvis få något extra foder, måste man dock sörja för vinterfoder till korna. Vanligen började man med slåttern vid Olavi 29/7, då man var färdig med torvtäkten. Man såg då över allt folk ute på slätter. Denna utfördes kollektivt, och liksom hos oss var det också här fest i luften, och särskilt avslutningen, hembärningen av höet, *hoybering*, firades som en folkfest med gille, dans och sång.

Den gamla lien, *liggi*, slutar med en krumböjd hals, *tjogv*,⁴⁵ med nabb, som insläs i orvet, *orv*, varpå halsen bindes vid orvet genom lindning med ett snöre. Det enda handtaget, *hælor*, är intappat i orvet och där narat fast. Orvet är anpassat efter slätterkarlens längd. Liarna tillverkades förr av här och där bosatta välkända smeder.

Den färöiska typen av lie med kort och brett blad och långt, smalt, runt orv har varit den brukliga på Mainland, Shetland, till för 40 år sedan, då en lie av skotsk typ med två handtag, av vilka det ena växt ut till en förgrening av själva orvet, började användas. Lindningen har här efterträtts av en järnring liksom hos oss.

Det isländska orvet har ett, stundom två handtag, som då stå i vinkel mot var-

andra, vilket även är fallet med den skotska lien, om vilken den isländska i någon mån erinrar.⁴⁶ Liksom fallet är vid våra halvlånga orv, stjärtorven, som levat kvar främst i de inre och nordliga delarna av Sverige, vilar även på Island orvets ände mot vänstra överarmen.⁴⁷ På samma sätt har även det gamla långorvet på Orkneyöarna⁴⁸ liksom redan det liknande fornengelska långorvet förts.⁴⁹ Lieföringen vid våra stjärtorv synes hänga samman med ett orv av samma typ som dessa nordvästeuropeiska långorv,⁵⁰ hos vilka själva typen framtvingar den nämnda lieföringen.

Lien skärpes medelst ett bryne, *bryni*, som hålles i handen, då man slår med lien. Eftersom lämplig sten till brynen saknas på Färöarna, torde sådana alltid ha importerats utifrån. Då brynet vid inköpet brukade vara alltför hårt, stack man ned det i askan på eldstaden i stugan. Där fick det ligga några dagar och mjukna. Ett stycke från arbetsplatsen stod under slåttern en bytta, *stampur*, dit man gick, när man behövde skärpa lien. På Sandö men troligen endast där användes före brynet en bit av en sönderbruten slipsten, *senda*, ett ord här endast belagt från Sandö men eljest väl känt i betydelsen 'större bryne av sand-

⁴⁶ Enligt Bruun Fortidsminder sid. 268 infördes omkring 1870 på Island den s. k. skotska lien, som har en rygg, vid vilken det kan nitas en egg av stål, som icke behöver skäras på smedjan. Isländska liar finnas på Lyngby museum.

⁴⁷ Bruun III s. 35.

⁴⁸ Firth bild vid s. 116.

⁴⁹ Handskrivet kalendarium från 11. århundradet i British Museum (Cotton M. S. Julius A. VI f. 6).

⁵⁰ Typen återfinnes på en medeltida framställning av en slätterkarl, som slipar sin lie, från Notre Dame (Sirelius finska etnografi I, 292).

⁴⁵ *Tjogv* betyder även lär och träffas i betydelsen liehals på Island, i vissa trakter av Norge och Sverige, väl ett vittnesbörd om denna lietyps ålder; se Hellquist och Torp.

sten' från Norge och i liknande betydelse från Sverige.

Under de senaste årtiondena har man börjat begagna slipsticka, *sponur*.

Fasta slipstenar saknas i regel, ibland ser man dock flyttbara mindre sådana.

Männen slå gräset med lien, kvinnorna komma senare på dagen eller dagen efter beroende på vädret och breda ut gräset till torkning med händerna. När höet är torrt på ena sidan, vändes det av kvinnan, nu med hjälp av räfsan, *riva*, som här liksom på Island⁵¹ visar en enkel typ med *skaft* och tvärträ, *rivhövud*, utan strävor. Det är ju också en i Norden hemmahörande åldrig typ. Räfsan tillverkas hemma. — När höet är torrt, dras det samman av kvinnan med rivan till ungefär två meter höga volmar, *sata*, som äro spetsiga, för att vattnet lättare skall rinna av dem. Enligt Svabo Mns användes rivan mer på Sandö än på de flesta andra orter.⁵² Dessa volmar få sedan stå ute till omkring 29/9, då hela höbärgningen avslutas med att männen bära hem höet på sin rygg med hjälp av ett 8 famnar långt hästhårsrep, *hoyreip*.⁵² Detta lägges först dubbelvikt på marken med en som löpögla tjänande hornring, *held*, mitt i bukten. En tredjedel av säten lägges på repet, som hopdrages först på längden och sedan på tvären. En lycka av repet, omvirad med hö, vilar mot pannan, så att bördan kommer att pressa mot panna, axlar och rygg.

Höet bäres till högården, *hoygardur*,

ett med stengärdesgård inhägnat mindre område invid fähuset. Där uppbygges omsorgsfullt en höstack, *hoyggj*, vars storlek växlar efter antalet kor i gården. Stacken innehåller alltså gårdens hela höförråd. Man beräknar, att 15 sätor utgöra ett kofoder. Numera har man väl mestadels även en hölada. Sedan stacken jämnats till och kammats med räfsan,⁵³ behänges den med några hörep, *hoybendil*, med stenar i ändarna, numer ofta ersatta av något nät, som man fått från engelska trawlare. Stacken skyddas härigenom mot stormen. Bendlarna snos på stället av flickorna med hö som material, oftast utan redskap, ibland med en s. k. *bendlasneis*, ett redskap i princip lika med den gotländska lunnakroken bestående av en kort käpp, som hålles i handen och kring vilken en påsatt träcylinder roterar. Man tar några höstrån, som sammanföras till ett knippe, som bockas på mitten, varefter tvinningen genom vridning uppstår av de två parterna. När materialet i handen tar slut, tar man en ny handfull och flätar in undan för undan nya strån. Sådana rep lindades förr även om de av trärummor bestående skorstenarna. Hörep, *sim-mints*, med tyngder i nyttjas på Shetland både till tak och till höstackar, *haystack*. Även där ser man hörep runt skorstenarna. Tak med dylika tyngder hängande i hörep träffas på Irland. Utnyttjandet av gräset som material torde vara ett västerifrån kommande inslag i färöisk kultur.

Höet som foder har på Färöarna ofta nog ersatts av annat, som delvis haft

⁵¹ Bruun Fortidsminder s. 266.

⁵² Landt:s skildring s. 321 f. ger en betydligt primitivare bild, där räfsan nästan helt saknas.

⁵³ På Island klövjas höet hem. Bruun Fortidsminder s. 321.

⁵³ Enl. Svabo Mns inlades på Norderöarna en sten i höet för att motverka röta.

19

FIG. 19. SNOREDSKAP FÖR HÖREP. SV. T. KJELLBERG DEL. TORSHAVN MUS.

20

FIG. 20. SPADE, AV TRÄ, OSKODD. GÖTEBORGS MUS.

karaktär av nödfoder, t. ex. agnar, valkött, sill, fiskavfall och torkad sej.⁵⁴ Halmen gick endast i nödtid till boskapen, emedan den behövdes till taktäckning.

JORDBRUKET.

Jordbruket ter sig på Färöarna påfallande primitivt. De branta, stenbundna backarna, skiftet av byjorden i mycket små jordlappar, det för sädesbruk ej särskilt gynnsamma klimatet, ha samverkat till att hålla åkerbruket kvar på en mycket ursprunglig nivå, som bl. a. kännetecknas av att plog,^{54b} harv, vält och slaga nästan helt saknas på Färöarna.

⁵⁴ Jensen, P. Malkekvægets fodring og pleje paa Færøerne, Torshavn 1917.

^{54b} Upprepade försök att införa plojen ha gjorts. Se Landt s. 303.

Endast i undantagsfall träffas så moderna redskap som slättermaskin och hästräfsa. Sädesodlingen har i stor utsträckning endast haft till uppgift att skaffa en rikare höskörd: sedan jorden varit utlagd till åker under ett år, tar man sedan hö därifrån under de följande 8—10 åren,^{54c} alltså ett slags primitivt skifte, som vi också i Sverige haft motsvarighet till. Medan färingarna numer importerar 99 % av sitt brödsädesbehov, infördes ännu omkring 1860 blott 3/4 av säden. Samtidigt har mjölförbrukningen fördubblats sedan 1860. Under längre tillbaka liggande tider torde importen ha varit av mindre betydelse. Man kan härav sluta, att bröd under äldre tider varit en lyxföda. Enligt Landt var hälften av en *drylur* 'bulle' genomsnittliga brödportionen för vuxen person pr dag. Då en sådan drylur just icke synes innehålla mer än en mycket liten limpa, måste brödbiten ha varit ytterligt knapp; den har i stor utsträckning måst ersättas med fisk etc.

På våren omkring 1 maj börja männen med att med sin egendomligt formade långsmala spade, *veltingarhaki*, gräva om jorden, *velta*. Metoden var olika, allteftersom marken var slät, gropig eller backig.

Vid slät mark brukar man först med spaden sticka ut, *loysa*, en torva (*flag* Viderö) av 35 cm. längd och av spadens bredd. Torvorna vändes upp och ned med det gröna nedåt, varvid den första raden av torvor kommer att ligga på gröngräset bredvid åkern. När hela åkerbiten är vänd, lägges gödningen på med

^{54c} Debes s. 237.

en grep, *kvist*, torvorna läggas tillbaka i sitt gamla läge, dock med det gröna mot marken.

På slät mark kan man längre fram på våren använda sig av *knævelting*. Först lägges då gödningen på den ännu ej bearbetade jorden. Sedan börjar man *loysa* med spaden som vid föregående metod och vänder torvorna så, att de komma att ligga på sin gamla plats men upp- och nedvända.

Där marken är backig, brukar man *skjota upp ur grøv* (till *skjota* 'kasta'). Man börjar som vid föregående metod med att breda ut gödningen på den oarbetade gräsvallen. Sedan gräver man åkern till ett djup av spadbladets längd, kastar upp jorden, så att den täcker gödningen och så att ideliga djupa fåror eller diken uppstå. En sådan åker, *teigur*, får en genomskärning som en såg. Genom de många djupa fårorna rinner vattnet lätt av.⁵⁵ Åkerns bredd är 3—4 mr.

Efter *velting* kommer sådden av det egna odlade sädespartiet. Kvinnan — det var alltid hon som sådde på Färöarna — sår ur en påse, ett laggekärl el. dyl.; på Viderö skulle sådden förrättas helst av husmodern själv, ogärna av pigan, ur en helt liten, avlång låda, *stolpi*, som därvid hölls under armen. Det borde alltid ligga ett ägg — på andra håll en kniv⁵⁶ — i säden. När tegen är besädd börjar kvinnan *saxa*, d. v. s. hacka jorden i små stycken, så att jordklumparna gå sönder, varvid samtidigt kornen myllas ned i jorden. Vid saxningen användes samma spadtyp som vid grävningen.

men kvinnospaden, *saksingarhaki*, är något lättare. Denna spade nyttjas även vid torvtäkt under namn av *torvskeri*. Vid saxningen hålla kvinnorna händerna om spadskaftet och stöta spaden ideligen mot marken. Till saxningen brukar kvinnan pynta sig i vitt förkläde och vit huvudduk, *klutur*.⁵⁷ Ofta deltog hela husfolket i saxningen (Landt s. 311). På Viderö lär spaden ersättas av en järnräfsa, en *saksingarriva*.

Efter saxningen fingo barnen genast hjälpa till med att med en träklappa på långt skaft, en *klarur*, klappa till och jämna jorden, något som kallades att *mylda* (jfr. sv. *mull*). Liksom spaden eller räfsan ersätter harven, får träklappan fylla vältens uppgift hos oss.

Som gödning användes spillning från kreaturen, som enligt Svabo Mns uppsamlades i en fördjupning invid ladugården, vars botten var stensatt. En stor roll spelar även tång av olika slag, som driver upp på stranden och där vanligen lägges i högar för att ruttna. På en del håll, där den icke driver upp av sig själv, skäres den med lie på långt skaft.

Gödningen bäres ut antingen i leypur på egen rygg eller i ett par leipar klövjade över hästryggen till åkern.

Vid midsommartid skall åkern rensas, vilket är välbehöfligt, eftersom grävningen ofta blott består i att man lyfter upp det översta torvlagret med spaden, varpå gödsel ditlägges och den vända torven lägges på igen. Hela husfolket ligger då på knä i åkern för att *luka* den för hand. Men den gamla färöiska åkern brukade ej heller var så stor, 3—4 mr bred.

⁵⁵ I Svabo Mns påstås att en liknande metod förekom i norra Skottland.

⁵⁶ Matras s. 8.

⁵⁷ Matras s. 8.

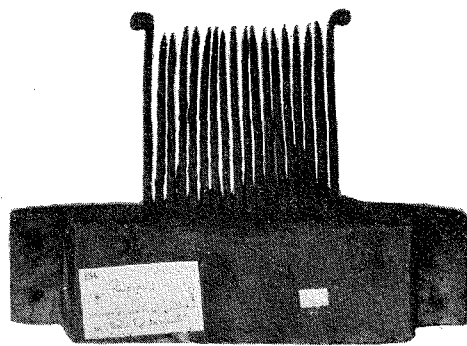

FIG. 23. AXREPA. TORSHAVN MUS.

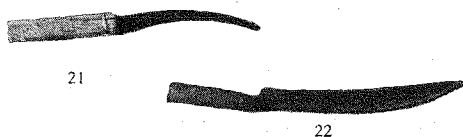

FIG. 21, 22. SKÄROR.

När säden börjar bli mogen, sätter man gärna upp en fågelskrämma för att bli av med snyltgäster bland fåglarna (Svabo Mns).

Skörden, *akurskurdur*, äger rum i september, då man skär kornet (*skera akurin*) med *akurknivur*. Denna skära eller »åkerkniv» utgöres antingen av en vanlig fällkniv eller av en långkniv med en svagare eller starkare ansats till böjning, gjord av en utsliten lie, i det senare fallet kallad *snuþba*. Den svängda skäran, som träffas i Norden liksom även på den skotska övärlden⁵⁸, synes ha varit föga brukad: redan Svabo uppger, att han blott kände en bonde, som begagnade den, vartill han fogar den betecknande uppgiften, att bonden ifråga icke kunde förmå sitt folk att bruka den. Vid arbetet griper skördaren, en man eller en kvin-

⁵⁸ Ännu Cowie säger att lien sällan användes vid skörden på Shetland. Sedan omkring 1900 har dock lien trängt igenom där.

na, med handen om några strån och skär av dem, griper sedan några nya strån och skär, tills han fått handen full. Denna handfull, *hond*, lägges då på marken. När man skurit av 10 nävar, läggas de samman till en *legd*, som sedan i sin tur bindes till en kärve, *bundi*, medelst ett halmrep, *kornbendil*, som man tagit med sig hemifrån och som där snotts i förväg. 12 *bundi* bilda ett *tolv*. Skördens storlek beräknas i tolfter. Man frågar varandra: Hur många *tolv* i den åkern?

Enligt Svabo Mns skiftade kärvarnas storlek i olika trakter. På Sandö gav t. ex. 18 kärvar, *bundi*, en tunna säd, på Sumbö åtgick därtill 8 *bundi*.

Somligstädes fingo tjänarna till en uppmuntran ett *bindinga-bundi*, som kunde vara dubbelt så stort som ett vanligt *bundi* (Svabo Mns).

När åkern är skuren, bärs säden hem på ryggen medelst hörepet eller i *grotleypur* (på Viderö i vanlig leypur). Hemma inlägges säden i en primitiv loge med stenväggar, *grothus*, där man då har axrepan, eller också, om man saknar loge, direkt in i torkhuset, *sodnhus*, där i så fall även själva tröskningen utföres.

Tröskningen började med att mannen skulle slita av, *ripa*, axen. Han tog en *hond* ur den nu upplösta kärven, *bundi*, lade in den mellan taggarna i en järnkam, *ripari*, som fästes mellan ett par dörrposter eller snett över ett hörn, och drog kraftigt, så att axen föllo ned under repen. När man repat en *sodnur*, d. v. s. så mycket korn som torkas på en gång på ugnen, *sodnur*, i torkhuset, *sodnhus*, bäres axhögen, om repningen ej försiggått i sodnhuset, i leipar in i detta. En kvinna står uppe på ugnen, tar emot leipen

FIG. 24. SODNHUS, DÄRI SÄDEN UGNTORKAS OCH TRÖSKAS. SAND, SANDÖ.

och håller ut axen över det på spjälor, *sodnspjälur*, liggande halmlagret över ugnen. Vid en torkning, *sodnur*, torkades c:a 8—10 leipar ax. Sedan tände kvinnan, *sodnkona*, torvelden i ugnsmynningen, *sodnmunni*. Sedan en torveld brunnit ut, vilket tog c:a två timmar, gick kvinnan upp på ugnen och vände på axen. Sedan följde en ny eld, tills säden var fullt torr, vartill vanligen åtgick fyra eldar. Elden sköter kvinnan med hjälp av en eldtång av järn, *klovi*. Den torkade säden drar hon sedan ned från ugnen med en höräfsa, varpå själva tröskningen vidtager. Som lön för sitt besvär fick sodnkonan dels *turkageykn* (så mycket korn som hon kunde hålla mellan bägge händerna) av var *sodnur*, dels de ax, som föllo ned mellan spjälorna, *sodnkjerakorn*, dels det korn som var kvar i agnarna efter dryftningen (Svabo Mns).

Efter repningen tillvaratages även halmen. Denna lägges på nytt i kärvar, *bundi*, varefter man börjar rensa, *strugva*, halmen från ogräs. Vid denna *strugving* griper man om en del av stråna, där axen förut sutto, knäcker till litet, skakar så av gräset, som ju är kortare än kornhalmen och därför vid skakningen faller av, och stryker sedan bort det gräs, som alltjämt finnes kvar, med fingrarna. På Österö kom därvid en egendomlig träkam, *strugvari*, till användning. Att döma av detta redskaps obetydliga utbredning är det väl ett förhållandevis ungt redskap. Härför talar även att ordet självt till sin bildning verkar ungt i färöiskan (meddelande av bibliotekarie M. A. Jacobsen, Torshavn).

Den rensade halmen ombindes med halmrep, i det att man med händerna vrider och knyter ihop ett band runt kär-

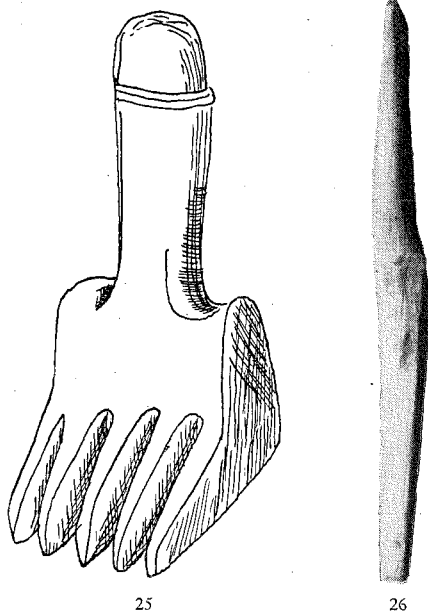

FIG. 25. HALMKÄRKAM FRÅN ÖSTERÖ. SVEN T. KJELLBERG DEL.

FIG. 26. KLUBBA FÖR TRÖSKNING. GÖTEBORGS MUS.

ven. Halmkärvarna, *holgi*, sammanställas till en sockertoppformig stack, *halmaskrugv*, i högården.

Halmen ersatte eller kompletterade näver vid takläggning, vilket förklarar den möda man nedlade på dess rensning; ibland användes den såsom nämnts som foder.

Tröskningen av de repade och ugns-torkade axen försiggick undantagsvis i rökstugan, eljest i sodnhuset eller i ett *grothus*, som tjänade som loge. Både torkning, tröskning och rensning av säd hörde till kvinnosysslorna. Enligt Landt s. 315 ansågs det här och där nästan oanständigt, att manfolk toge befattning med dessa sysslor. Vanligen brukade tre kvinnor tröska (*treskja*) samtidigt; de lågo då på knä och slogo med sina trä-

klubbor, *treskjitæ* eller *treskja*, i takt, vilket fordrade en viss övning. Säden låg därvid på det hårda jordgolvet, som kallades *treskjan*, eller också på en träplatta med samma namn. Dennas storlek var cirka 1,5×1,5 cm. Tröskplattan torde vara en senare uppfinning, ty på Viderö är den okänd och själva ordet saknas i Jacobsens-Matras ordbok. — När man klubbat en stund och säden spritts för mycket, sopade man den samman med en kvast av fågelvingar, *kvastur*, och fortsatte sedan att klubba, tills kornet helt lossnat från axen.

Nu vidtog rensningen. Kvinnan lade dryftetråget, *timingartrog*, på golvet och sopade med vingen in kornet i tråget. Sedan grep hon tråget med bägge händerna i handtagen och skakade det upp och ned, vilket kallades att *tinä*, så att agnarna flögo utåt. Därefter satte kvinnan sig med tråget i knäet, och om det ännu fanns kvar något grovt och tungt orent, som icke tinats bort vid skakningen nyss, tog hon bort det med handen. Agnarna, som lagts i ett hörn, gävos sedan i torrt eller kokt tillstånd åt korna.

Där med var det mödosamma arbetet med tröskningen slut, och sedan kom det ej mindre slitsamma strävandet vid handkvarnen.

De färöiska tröskredskapen och metoderna äro påfallande primitiva. Dock kunna vi även för tröskningens vidkommande iakttaga en tydlig utveckling. Vad axrepan angår, erinrar den genom sin typ, särskilt genom att de två yttersta tinnarna äro böjda utåt i ögleform, om danska och sydvästsvenska linrepor.⁶⁰

⁶⁰ Jirlow i Nordiskt folkminne s. 178.

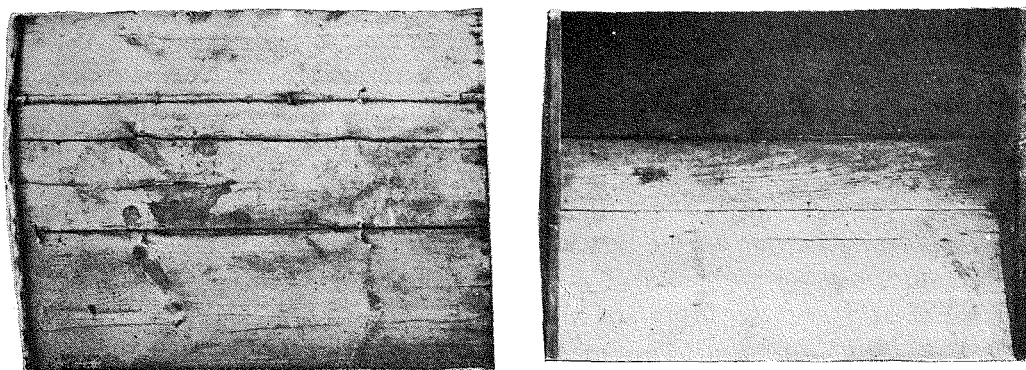

FIG. 27. DRYFTETRÅG. GÖTEBORGS MUS.

Tydliggen är det lagman Debes (död 1769), som väl i samband med sina juridiska studier i Köpenhamn också sett linrepan begagnas i Danmark och hemkommen överflyttat den till att tjänstgöra som axrepa. Svabos uppgift i Mns, att denne Debes är denna repas uppfinnare, bör väl fattas på ovan antydda sätt. Att redskapet är ungt framgår redan därav, att dess förebild, den dansk-svenska typen av linrepa, torde att döma av dess utbredning vara jämförelsevis ung och vidare av att axrepan ännu på Svabos tid ej var i bruk på Österö.⁵⁰ Axrepans införande betydde ett framsteg. Därförut hade repningen skett med fingrarna. För hand repade en man 3—5 kärvar mot 20—30 med *ripari*, varvid arbetaren dock måste ha två medhjälpare.

Före tröskningen har man som nämnts torkat säden på halmbelagda spjälor över en ugn i ett sodnhaus. På Svabos och Landts tid ersatte Norderöbor, som blott hade litet korn, ugnstorkningen genom

torkning av säden på runda eller fyrkantiga torkkramar, *meis*, upphängda över härden i rökstugan. Där *meis* användes, försiggingo både repning, torkning och tröskning inne i boningshuset.

Själva ugnen visar nära frändskap med motsvarande ugnform på Shetlandsöarna. Även där ligga ribbor över ugnöppningen, vilka vid torkningen täckas med halm. Jag har på annat ställe sökt uppvisa, hurusom denna form av torkhus med ugn liksom den i västra Sverige spridda kölnan med sin spjälbotten över ugnen sammanhånga med kulturella impulser från den brittiska världen. Terminologien visar åt detta håll. Själva ordet *sodn* (med *-dn* ur äldre *-rn*; jfr färöiska *hodn* 'horn') som även är belagt från Norge (Romsdal, Nordmøre, Innherad) är lån från kelterna (jfr gaeliska *sorn* 'bakugn, ugn för korntorkning') som i sin tur fått ordet ur latinet (jfr lat.

⁵⁰ Varken Debes 1673 eller Patriot 1763 omnämner axrepan i sina arbeten. År 1800 uppger Landt s. 313 den vara brukad mest över allt.

⁵¹ Redan Svabo s. 77 avbildar både runda och fyrkantiga sådana *meisar*. Då den runda är den till konstruktionen äldre och även är jämförlig med i Skandinavien förekommande *mesar* för klövjning, torde den vara den äldre typen.

furnus 'ugn'). Man jämföre härmed ordet *kölina*, som via det engelska *kiln* kan ledas tillbaka till lat. *culina* 'kök'.⁶² Den t. ex. på Norderöarna kvarlevande torkningen på meis är tydligen den ursprungliga metoden, som sedermera ersatts av torkningen över ugn i ett särskilt ugnshus. När ugnstorkningen börjat införas, veta vi icke. Dock bör av språkliga skäl detta ha skett före övergången -rn till -dn, d. v. s. före 1500.⁶³

Vid själva tröskningen ersättes den eljest i våra delar av Europa åtminstone sedan medeltiden spridda slagan av dess föregångare, en grov påk. Både i Norge och på den skotska övärlden tröskar man med en slaga. Enligt Svabo Mns ha de fattiga ej ens haft denna klubba att tillgå, utan de nöjde sig ibland med att bultat med en avlång sten — sten fanns det gott om, trä däremot var en dyrbar vara på Färöarna.

Hur man egentligen skall förklara att sådana gamla redskap som slagan, den typiska skäran etc. saknas inom den gamla färöiska bondekulturen, är väl en fråga, som tills vidare måste lämnas öppen. Man kan emellertid hänvisa till ögruppens starka isolering och dess fattigdom, som givit den färöiska kulturen karaktären av en typisk randkultur. När det gäller jordbruksredskapen, har väl åkerbrukets ringa utbredning här spelat en viss roll.

Tröskningen på färöarna löser, efter vad jag tror, slutgiltigt ett problem, som europeisk språkforskning länge haft att

kämpa med. Det är väl känt, att de romanska låneord, som utgå från det germanska verbet *tröska*, betyda trampa el. dyl., en betydelse som saknas på germanskt område. Meyer-Lübke, som behandlat hithörande problem i *Wörter und Sachen I*, gissar på att germanerna en gång låtit djur trampa ut säden, en i Medelhavsländerna av ålder hemmahörande metod, som dock är fullkomligt okänd från äldre tiders Norden. Nu visar det sig emellertid, att man på Färöarna ännu vid slutet av 1700-talet lät klubbningen föregås av en trampning av säden (Svabo Mns, Landt).^{63b} När kornet nedtagits från ugnen, trampa, *troda*, två eller tre flickor med bara fötter på axen mot en på sned mot dörröppningen ställd dörr, tills axen något krossats, varpå själva klubbningen tar sin början.

På Shetland fick jag i somras en motsvarande uppgift. Efter den egentliga tröskningens avslutande lät man pojkar med nakna fötter trampa, *rub*, i en så, *tub*, i vilken den tröskade säden ligger.

Jag finner det därför i hög grad sannolikt, att vi på Färöarna ha den forngermanska tröskningsmetoden bevarad: efter att ha slitit av axen med fingrarna har man trampat, »tröskat», säden med nakna fötter, varpå man bultat säden med en käpp eller klubba.

⁶² Jirlow *Zur terminologie der flachsbereitung* s. 88 f. med källhänvisningar.

⁶³ På 1500-talet övergår -rn till -dn i isländskan. A. Noreen *De nordiska språken* Stockholm 1903 s. 15.

^{63b} Det äldsta belägget hos Debes s. 237: »Siden i stæden for tærsknen træde qvindfolkene axene sønder med deris bare fødder.» Utførligere är Landt s. 315: »En dør lægges på langs; men skrå op til en væg; langs med denne Dør lægges de tørrede ax på gulvet — — — alle tre fruentimrene stille sig langs med døren, dog med ryggen vendte mot vægen og med hælene træde og støde axene mod den skrå liggende dør, indtil de nogenlunde ere knuste; nogle spænde et rep langs foran sig, i hvilket de holde med hænderne for at støtte sig og lette dem i deres arbejde.»

Måhända har Färöarna också bevarat den forngermanska rensningsmetoden med sin dryftning i tråg, en metod välkänd även från vårt land. Vår andra rensningsmetod, att kasta säden med en skopa, saknas härute; den är väl i så fall ett yngre tillvägagångssätt i våra delar av Europa. Härför talar även att Söndmöre ännu vid 1700-talets mitt konservativt fasthöll vid att dryfta i *drøfting* 'tråg', sedan kastning införts på andra håll i Norge (Ströms Beskrivelse över Söndmöre I, 349 f.)

I det stora hela visa de färöiska tröskmetoderna så när som på ugnstorkningen väsentliga avvikelser från de på de skotska ögrupperna gängse. På Shetland tröskar man med en slagtyp, som nära överensstämmer med den äldsta svenska formen, den som träffas i övre Sverige. — Därute brukar man även slå kärvarna mot ett underlag med taggar eller järnstänger el. dyl. Redskapet företer en stor variation i typ. Man uppgav för mig allmänt, att detta redskap blott vore några årtionden gammalt, vilket även av andra skäl föreföll troligt, trots att detta redskap har primitiva motsvarigheter på andra håll. Efter tröskningen pläga två personer skaka (*to winnow*) säden på en kvadratisk halmmatta, *flaki*⁶⁴, varvid vinden tar bort agnarna. Efter torkningen över ugnen få pojkar trampa säden med nakna fötter i en så, *tub*, varefter man börjar på nytt skaka (*to fan*) säden, denna gång på en stor rund bricka, *weight*, gjord av ett tunnband, överspant med avhårat fårskinn.⁶⁵ Ibland utgöres stommen av en

i ring böjd, $\frac{3}{4}$ dm. bred bräda. Denna djupare form påstods vara den äldre. Efter rensningen följa sedan malning och sällning.

Likheter mellan Shetland och Färöarna äro utom den redan nämnda trampningen av säden även avsaknaden av kastning, i vilket fall dock Färöarna nära överensstämmer både med närmaste trakter av Norge (Söndmöre) och väl även med England i övrigt.⁶⁵

Vid sidan av säd har man på Färöarna även odlat angelika (*archangelica officinalis*), rovor och potatis. Synnerligen primitivt verkar utnyttjandet av den halvvilda angelikan (*hvonni*). Invid huset finnes ofta en kringgårdad *hvanngardur*, stor som ett vanligt rum. Ibland är det högården, som tas i bruk för odlingen. Vid midsommartid, då angelikan växer frodigt till manshöjd, skär man med kniv av bladstängeln, som benämnes *hvonni*; den blombärande stängeln, *hvonnijolur*, är oduglig och ratas. Beredningen är enkel: man skär först bort bladen så att endast huvudstängeln med sina tre grenar, *bein*, sitta kvar, den odugliga ytterbarken skalas bort, stängeln klyves, delas i småbitar och är sedan omedelbart färdig att ätas.

Angelikans odling — om man så kan

⁶⁴ Enl. Landt s. 316 brukade på Färöarna dryfterskan kasta sin dryftade säd i en medhjälperskas såll, vars botten var ett utspant torrt skinn men utan hål. Sålet svänges och vrides så att avfallet kommer att ligga överst, vilket då borttages med handen. Säden återgår nu till dryfterskan och i hennes tråg får säden undergå en slutlig dryftning. Metoden, som synes stämma med den shetländska, omnämndes ej vid expeditionens besök på Färöarna.

⁶⁵ Handskrivet kalendarium från 11. århundradet i British Museum (Cotton MS. Julius A. VI f. 8 b).

⁶⁴ Ordet är nordiskt. Jacobsen ordbok art. *flaki*.

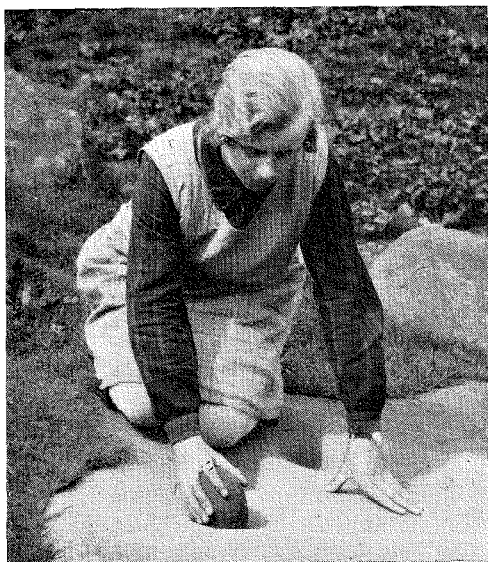

FIG. 28. BLODRÖT KRÖSSAS I EN GROP PÅ EN HÅLL MED EN KLOTFORMIG STEN. SAND, SANDÖ.

kalla den obetydliga vård, som kommer på dess lott — är på sina håll ganska ung. Ännu vid slutet av 1700-talet voro hvonngårdar sällsynta på Norderöarna (Svabo Mns) och enligt vad herr R. Thomsen, Koltur, berättat mig, var på denna ö hans farbror den förste, som omkring 1845 började odla *hvonn* invid gården i sin *Kalgardur*, där man förut odlat rovor, på färöiska *kal*. Alltjämt heta hvonngårdarna på Koltur *kalgardar*. Förut hade man där liksom ännu på sina håll tillvaratagit särskilt den i de otillgängliga fågelbergen växande vilda hvonnen.⁶⁶ Man kunde då ej bära hem sin skörd i leipen utan brukade i stället kasta ned den i sjön, där en väntande båt samlade in den.

Hvonnen ätes som sagt rå, ibland även

⁶⁶ Svabo Mns skiljer mellan vildväxande *bjargakvonn* och odlad *hajmakvonn*.

sockrad tillsammans med tjockmjölk, *romastampur*, ibland ätes den till *fleytir* 'mjölk med ostlöpe i, som omrörts flitigt'. Hvonnen gör alltså närmast tjänst som en slags krydda till mjölkmat. Den både odlas och ätes halvt på lek och har föga ekonomisk betydelse numera.

Det förefaller troligt, att utnyttjandet av angelika har gamla anor i Norden. Roten och stjälken ätos förr i Norge och på Island⁶⁷ och även våra lappar ha använt sig av denna växt.⁶⁸ Från Söndmøre säges att man förr reste i flockar till fjälls vid midsommartid blott för att äta angelika »ligesom til et Gæstebud»; både rot och stjälk kommo till heders.⁶⁹ Även i Ryssland⁷⁰ äta barnen stängeln av denna växt, där vi för övrigt även möta samma festliga insamlande av vissa vilda växter, som omnämndes från Norge om angelikan.

Före potatisen odlades rovor, som ha benämnts *kal* eller *fjroyska rötur*, och varje gård hade då sin *kalgardur* med rovor i. Ännu 1924 odlades rovor av gamla slaget på Koltur. Svabo uppger omkring 1780, att potatisen ännu är föga spridd, detsamma uppger Landt 20 år senare. Enligt en uppgift av en 80-åring på Sand skulle potatisen där ha blivit spridd först omkring 1820. Tydligt är att potatisen först sent slagit igenom. Man kan här jämföra med Shetland, där potatisen skulle ha kommit i bruk redan omkring 1750.⁷¹

⁶⁷ Grundriss der germ. Phil., hrsg. v. H. Paul III, s. 448.

⁶⁸ Drake s. 153.

⁶⁹ Ström I, s. 71.

⁷⁰ Zelenin Russische Volkskunde s. 119.

⁷¹ Sinclair s. 78. Samma uppgift har jag själv fått där ute.

Vid hackning och kupning av potatisland användes på Sand en hacka, *hyppi-järn*, vanligen skott med en uttjänt spadskoning. Redskapet torde vara kommet med potatisodlingen och saknas ännu nästan helt på Norderö. Även ordet är sent inkommet (jfr da. *hyppejärn* till medelågtyska *hypen*, ty. *häufeln*).

SLÖJDER M. M.

Skinerberedningen spelar alltjämt en viktig roll i hushållen på Färöarna. Då ingen skog finnes, har man heller ingen bark att tillgå, utan man nöjer sig med ett surrogat, roten av *potentilla erecta* 'blodrot', som emellertid betecknande nog fått överta den riktiga barkens namn. Roten kallas nämligen för *bark* på färöiska.⁷² Utrustad med en grävpinne, *bark-sneis*, går kvinnan ut i marken, och där hon finner blodrotens små gula blommor lysa, gräver hon upp dess rot och lägger den i t. ex. en medförd påse av fårskinn eller i en *hit* 'påse av koblåsa'. Hemkommen krossar hon knälliggande rötterna, »barken», till en gröt i små hål i en klippa, *barkhella*, invid stugan medelst en sten, *barkstein*. Barkgröten kokas sedan med urin och skinnet lägges i över natten. Denna behandling med urin och rot av *potentilla* kompletteras genom sträckning och gnuggning av skinnet — samt

FIG. 29. FÅRSKINN GNUGGAS. SAND, SANDÖ.

liga metoder bära ju en ytterligt primitiv prägel.

Skorna, som visa samma typ men olika material för män och kvinnor, tillverkas av vart kön för sig. Kvinnorna göra sina skor av det mjukare fårskinnet, männen nyttja ko-, ev. häst- eller sälhud till sina skodon. På få minuter är ett skopar tillverkat. Skoämnet, *skødi*, av ett enda stycke skinn, dras samman fram- och baktill medelst en söm. Kvinnoskorna sys med lintråd, mansskorna med en urprimitiv tråd av valsenor. Sedan skäres ett hål baktill för ullsnöret — vitt för män, rött för kvinnor — som lindas runt benen.

I detta sammanhang må erinras om

⁷² Även på Shetland nyttjas samma växt, shetl. *bark*, till skinerberedning enl. J. Jacobsen; vid vårt besök kompletterades dess verkan genom användning av alun, soda och kalk. Som grävkäpp, *barkklepp*, brukas ett vid ett träskäft fastgjort krokigt stycke järn (jfr ovan anm. 21). Av Ström I, s. 131 framgår att blodrot i Söndmøre ej använts vid barkning av skinn; ej heller synes den ha varit i bruk på Island, där i stället björkbark använts (Falk Altwestnordische Kleiderkunde s. 48).

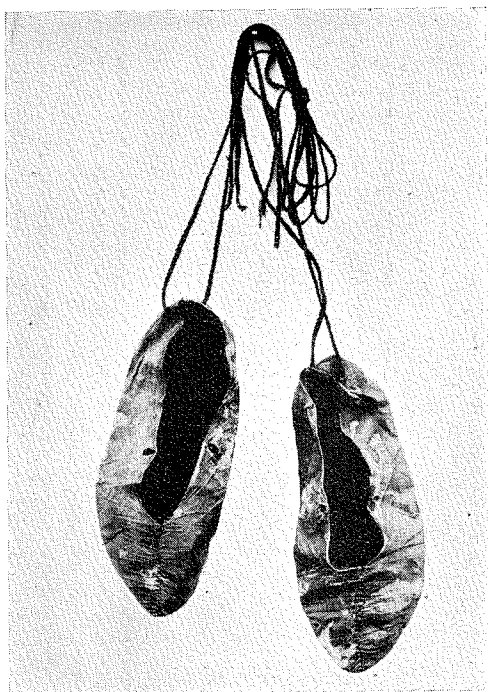

FIG. 30. KVINNOSKOR.

det ytterst primitiva utnyttjandet av djurmagar och urinblåsor till påsar och säckar. Beredningen är enkel. Magen eller blåsan blåses upp, får hänga och torka och är efter rengöring omedelbart färdig att tagas i bruk.

Sålunda nyttjas urinblåsan både av häst och ko under namn av *hit* till förvaring av ull, blodrot etc. (jfr norska *hit* 'skinnpåse', fornisl. *hit* dets., nyisl. *hit* 'stor skinnpåse, bälg').

Den lilla blåsan, *blødra*, från fåren brukar barnen på lek slå sönder med en knall, *bresta blødrur*, speciellt vid bröllop, väl för att härma männen, som då pläga skjuta med bössor.

Också magen från stora hälleflundror tillvaratagas såsom *hit* att ha

ull i etc. — Magen av grindvalen, *kikur*, nyttjas i flerahanda uppgifter och kallas då vanligen alltjämt *kikur*. Tranen till lampan förvarades sålunda i en *lysikikur*; ibland tjänstgjorde den som påse, *hët*, för ull, och ofta blåstes den upp till boj eller flöte, *kikur*, till fisklina. En *kikur* 'valmage' kunde även användas som mjölsäck till och från kvarnen, varvid den var placerad i en *leipur*. Stundom användes den som ullsäck. — Den vattentäta påse, *prilla*, vari fågeljägaren nedlade lomviens ägg, kunde också utgöras av en sådan *kikur*; ibland använde han dock ett vanligt skinn, som hopdragits i hörnen och sedan ombundits med ett snöre, så att en vattentät påse uppstår (Svabo s. 4).

Både som *prilla* och som flöte kunde också brukas en avhårad, helflädd kalvbälg med igenstoppade kroppsöppningar. Sådana helflädda bälgar äro liksom blåsor och magar säkerligen uråldriga förvaringskärl, fast de i Sverige endast kunna spåras i mycket obetydliga rester. Jag erinrar i övrigt om Orientens vattensäckar, om rennomadens utnyttjande av blåsor och magar⁷⁴ etc. Av utomordentligt intresse är därför den bild 20 återgivna *klædsekkur* eg. 'klädsäck', gjord av skinn av en *svidnungur* 'sälunge', som bäres som en sidväska över ena axeln.⁷⁵ Vid tillverkningen av en sådan bälg skär man upp strupen och vränger sedan av huden hela vägen. På bilden synes, hur både ben (*fitjing*) och stjärt (*hali*) sitta kvar, ja,

⁷⁴ Jfr norska dial. (Ryfylke) *kik* »opblaast sauebelg, brukt som böie», shetl. *keger* »mave paa lange eller torsk, egl. opblæst mave». Torp.

⁷⁵ Drake s. 113.

⁷⁶ Också Svabo Mns omnämner *klæssäcken*.

t. o. m. ansiktet med morrhåren kunna skönjas. Till denna bärsäck hör en brokig bärögla, *fetil*, flätad för hand av tolv trådar samtidigt, s. k. *tolvtradbånd*. Onekligen erinrar detta fornpräglade bärdon, där t. o. m. sälens ansikte, *gron*, med dess morrhår, *skegg*, kunna iakttagas, om den nordiska gudasagens berättelse om de vandrande gudarna, som nödgades fylla en utterbälg till randen med guld. Då ännu ett morrhår syntes, täcktes det med en dyrbar ring. Bakom sagan bör ligga kännedomen om säckar av bälgar. Dyliga primitiva helflädda säckar äro utom från Färöarna och Island eljest okända från modern nordisk allmogekultur. Först i det finska Karelen möta oss bärdon av kalvbälgar.⁷⁶

Även av sälens fötter får man små bälgar, vilka nyttjas till tobakspungar. De heta liksom sälens fötter *kopalabbi*. Jämför den här avbildade svanfoten, vari man förvarat sydon.

En viktig sysselsättning för färöbonden är torvtäkten, måhända en gång den viktigaste av alla, den som möjliggjorde en bosättning härute, då denna skedde på 800-talet e. Kr. Överflöd på fisk och jaktbyte, det saftiga betet kunna väl ha lockat till bosättning, men det är väl först tillgången på bränsle som möjliggjort den. Vi ha såvitt jag vet ingen anledning att hos nordborna förutsätta någon nämnvärd användning av tranen i annan uppgift än som lyse. Att gödsel brukats som bränsle på Färöarna är mig okänt men är därför givetvis icke utslutet. På Island tar man tillvara fär-

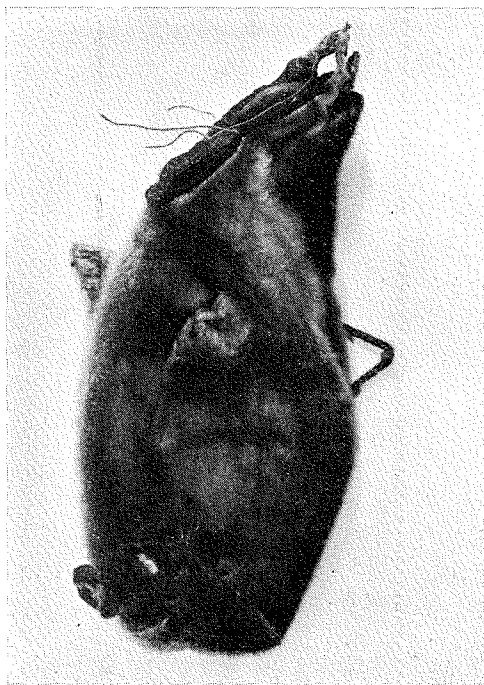

FIG. 31. KLÄDSÄCK AV SÄLBÄLG.

gödseln i fårhuset, som skäres i skivor, vilka sedan resas mot varandra och torkas. I somliga trakter av Nordlandet är gödseln det enda bränsle, som förekommer.⁷⁷ Man frågar sig emellertid, om på Färöarna, där i motsats till Island skog aldrig funnits, kogödsel någonsin funnits i tillgänglig mängd för det årliga bränslebehovet. Där kunna vi ju icke räkna med vare sig häst- eller fårgödsel, eftersom hästar och får gå ute året runt och häst och fårstall saknas. Man synes därför vara berättigad att förmoda,

⁷⁷ På Nordlandet brukas gödsel under vintern, gödsel och ved under sommaren; på Sydlandet och Östlandet nyttjas däremot torv, *mor*, i ganska stor utsträckning. Medd. av herr B. Jacobsson, Reykjavik.

⁷⁶ Sirelius finska etnografi I, s. 358 och bild 1 s. 359.

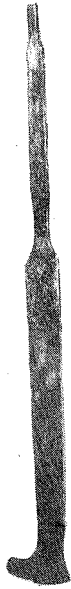

FIG. 32. TORVSPADE MED VINGE.

att en bosättning på Färöarna förutsatte kännedomen om torv som bränsle.⁷⁸

Torven skäres sommartid, torkas och transporteras hem vid behov, vanligen på den egna ryggen i leypur. Torvspaden, *torvskeri*, visar samma typ som den vanliga spaden, men på senare tid har den på många håll vid sin sida fått en form, där järnskoningen, *grev*, nedtill utvidgats med en vinkelställd vinge, *pinnur*. På Sand kom denna spadform i bruk omkring 1900. Denna spadtyp med vinkelformigt blad synes vara spridd över stora delar av Storbritannien (Pertshire i Skottland,⁷⁹ Wales⁸⁰), ja, den träffas på

⁷⁸ Enligt en tradition återgiven av Cowie s. 95 f. skulle bruket av torv som bränsle ha införts av Torf-Einar, den fjärde skandinaviske jarlen på Orkney och Shetland, vilken därav fått sitt tillnamn.

⁷⁹ Ett ex. i Museum of Antiquities, Edinburgh, återgivet i teckning av int. Sv. T. Kjellberg, Göteborg.

⁸⁰ Peate pl. 26: 9 och 10.

de Frisiska öarna,⁸¹ där man med den fördelar den till bränsle tjänande gödseln i lämpliga briketter. Den shetländska torvspaden, som förövrigt bär samma namn som det färöiska redskapet, *tushker*, (samma ord som det färöiska *torvskeri*), har på senare tid utvecklat sig ett steg längre. Vingen har kraftigt förlängts och vid skoningsens andra sida har en andra vinge tillkommit. Den färöiska torvspaden har alltså tydligen kommit från sydost och har även fått sin förbättrade form med vinkelformigt blad på samma väg; det förefaller icke otroligt, att liksom spaden kommit därifrån, även torvkulturen över huvud taget ytterst stammar från samma håll.

Rikedomen inom djurlivet utnyttjade färingen även på en mångfald andra sätt, främst till mat förstås. Av jaktdjurens päls fick han ett och annat klädesplagg; eljest var det fåren som fick släppa till ull: han var klädd i ylle från topp till tå, t. o. m. skjortan var av ylle.

Av ben och knotor tillverkade man åtskilliga ting. Av kulan till överarmbenet på kon gjorde man sländtrissor; en del av benet från frambenet av samma djur splitsade man rep med; med ett ihåligt svanben blåste man upp de nämnda bojarna till långlinor med; dessa kunde också liksom svanpennor användas som nålhus. Skulderbladet av grindvalen försågs som nämnt med ett skaft vid ledgropen och nyttjades som gödselspade, *skubla*. Valens revben tjänade som lunnar (*lunnur*) att dra upp båtar över vid båtstället, dess kranium, *grindaskøltur*, upplades till gärdesgård, speciellt vid högär-

⁸¹ Konietzko IV s. 5.

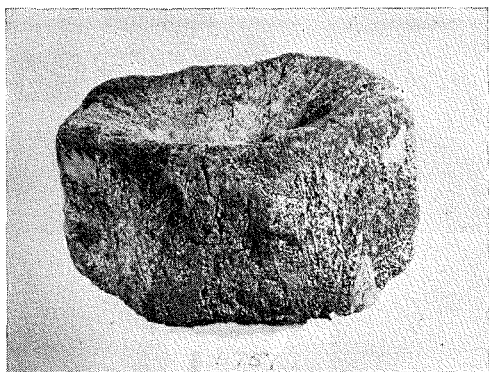

FIG. 33. RYGGKOTA AV GNUDVAL, UNDERLAG VID BULTNING AV TORR FISK.

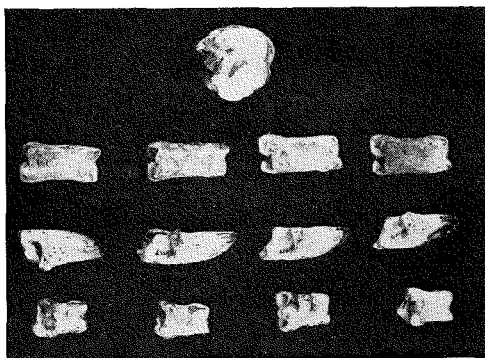

FIG. 34. SPEL AV BENKNOTOR.

den, dess ryggkotor, *grindageisti*, gjorde tjänst som stolar inne i rökstugan eller som städ att bulta torr fisk på. Mindre valknotor lekte småttingarna med. Små och stora lekte dessutom ett slags spel med de tolv småbenen i kons eller fårets fötter, kompletterade med en trettonde pjäs, knotan i kons knä. Spelets ålder antydes redan av ordet *jállar* 'jarlar' för fyra av dessa knotor. I British Museums salar ligga många dylika knotor, som gamla och unga lekt med i det gamla Rom och Grekland.⁸²

Av horn pressade man skedar med hjälp av en press, *sponalag*, vars typ stämmer med svenska sådana.⁸³ Även dryckes-, krut- och snushorn, bågare och kammar tillverkades av horn. T. o. m. koklöven föraktades icke. Den kokades, skrapades ur, lades i ett *sponalag* och pressades till

⁸² Se vidare Guide to Greek and Roman Life³ s. 200 f. Det antika spelsättet synes dock mera stämma med det sätt att spela *pjär*, som förf. omkring 1900 varit med om som pojke i Stockholm.

⁸³ De ha dock även en vidare utbredning: en press av samma typ finnes t. ex. i Museum of Antiquities, Edinburgh, från Orphir, Orkney.

sked. Som skaftet var mycket kort, användes sådana klövskeदार av småttingarna.

När på så sätt skinn, kött, magar och blåsor, ben och horn utnyttjats, finns ju inte mycket kvar. Färingen förstod dock även att av valsenan bereda sig en förträfflig tråd att sömma ihop mansskorna med. Här må tillfogas att rockans skinn flåddes av och användes till både skor och förkläde.⁸⁴

Ett rikt kapitel är som vanligt det textila arbetet. Som nämnt växer varken lin eller hampa på öarna. Däremot har hampa importerats. Det förnämsta spånadsmaterialet har ullen varit. På senare tid ha moderna kardor, *kardi*, ersatt de äldre, skaftade kammarna, *togkambur* (till *tog* 'ull'), som hos oss använts vid lin- och hampberedningen.

Ännu finnas sländor mest i var stuga. På Sandö spinner kvinnan på en mindre slända, *tradsnælda*, mannen på en tyngre *handsnælda* eller *reipsnælda*. Sländorna ha alltid trissan sittande närmare kroken

⁸⁴ Vål även till byxor? Jfr fär. *skötubuksur* »gamle, flikkede Bukser» och *sköta* »Rokke».

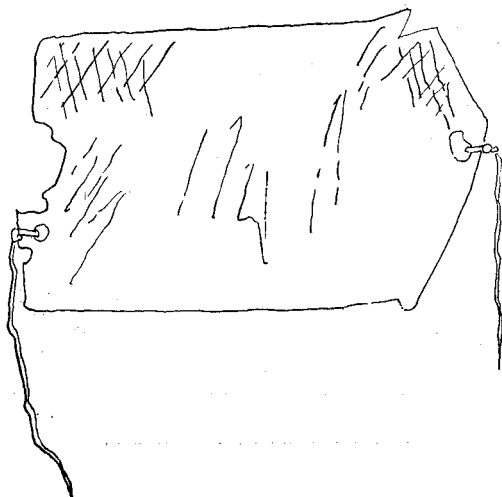

FIG. 35. SKINN, VAREMOT SLÄNDAN SNOS. ÖSTERÖ.
SVEN T. KJELLBERG DEL.

än tenens andra ände, de äro alltså övertyngda. Ätminstone på Österö har det varit vanligt, att man snott sländan mot ett skinn, *snuiskinn*. För spinning av vanlig ulltråd har en egenartad form av storrock, *rokkur*, med hjulet fäst vid väggen, länge varit i bruk. Enligt Svabo sid. 102 lärde under Kristian V:s regering 1670—99 två shetländare färingarna att spinna på *skotrokke*, varmed just den nämnda storrocken avses.⁸⁵ Den stående vävstolen är däremot så fullständigt försvunnen att ej ens medelålders personer i Sand kunde minnas den⁸⁶ och dock föreslår ännu omkring 1800 Landt sid. 407 att man borde sända ut vävmästare för att lära befolkningen att använda den ligande vävstolen.

⁸⁵ Detta framgår av Landt sid. 403 f. På Shetland påstods vid expeditionens besök att denna typ tidigare funnits där, men att den numera vore försvunnen.

⁸⁶ Senast har den stående vävstolen försvunnit från Norderörarne. Se H. M. Jacobsen Gamal froykskur vevur (i Vardin VIII, 187 f.).

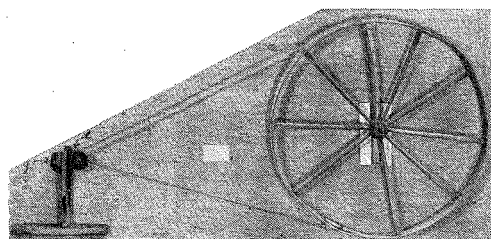

FIG. 36. SPINNROCK FRÅN SAND.

Sedan gammalt är det egendomligt nog männen som karda och spinna, medan kvinnorna sticka. De »isländska» tröjorna påstås till största delen komma från Färöarna!

Mannen spinner även snören till rep med kastvinda, *hampasnælda*. Parterna slås samman med små nyckelliknande krokar, *teymasþjaldur*, som ha särskilt intresse som föregångare till den hos oss mest spridda formen av repstol med flera krokar. Typen, som väl är utvecklad ur spinnkroken, är mig eljest okänd, och synes i det övriga Norden ha försvunnit. Med dessa krokar lägger man endast snören av fyra parter. Till tre parter brukas en *snøristolur*, som liknar den nämnda, hos oss förekommande repstolen och som är belagd redan hos Svabo s. 47.

Egenartade äro färingens sätt att bära, som äro fördelade efter kön. Männen bära med bärögla gående över pannan, kvinnan lägger fässlan över bröstet. Även här torde vi ha gamla sammanhang med de Brittiska öarna. På de skotska öarna bära numera både män och kvinnor med fässlan gående över bröstet. Dock torde sättet att bära med bandet över pannan icke vara helt försvunnet i Skottland. Enligt vad chefen för National Museum of Antiquities, J. Graham Callander, Edin-

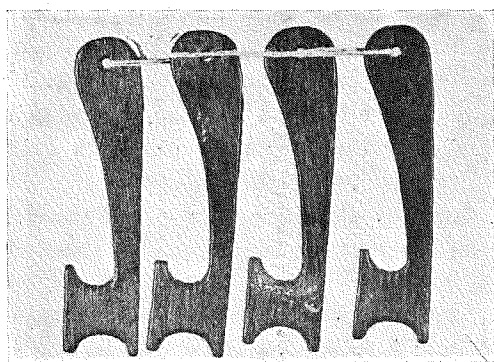

FIG. 37. REPSLAGNINGSKROKAR FÖR FYRA PARTER.

burgh, berättat mig, bära fiskarkvinnor stundom sin korg, *creel*, i ett band över pannan. Däremot synas själva bärdonen hänga samman med nordisk kultur. Den för Färöarna så typiska spjälburen, *leypur*, kan vara en ur den skandinaviska mesen utvecklade form. Detta skulle framgå av leypurns primitiva form, som under namn av *grotleypur* användes att bära sten etc. i. Den skiljer sig från de skandinaviska stegeformade mesarna endast genom sin hylla nedtill.⁸⁷ Dock förefinnes även den möjligheten, att färingen, ev. islänningen upptagit de spjällådor, som av gammalt på nordisk botten använts t. ex. för förvaring av ull.

Laggkärlet för mjölk med det överspända, rakade fårskinn, vari kvinnan bär mjölken, erinrar om de på Vestlandet i Norge brukliga mjölkbyttorna⁸⁸, som även spännes över med ett skinn och som bäres på ryggen, fast med två fässlor.

Hästen får också göra tjänst som bä-

⁸⁷ Dock förefinnes även möjligheten att färingen, ev. islänningen upptagit som transportdon de spjällådor, som av gammalt på nordisk botten brukats t. ex. för förvaring av ull.

⁸⁸ Grude Stølsdriften.

FIG. 38. MAN MED LEYPUR OCH TORVSPADE.

rare: man klövjar leypur över hästryggen. Klövsadeln, *klibbari* eller *klyvberi*, dyker upp med samma namn och av samma typ på Shetland. Jag har redan tidigare i denna tidskrift uppvisat, att denna nordiska sadelform varit allmänt spridd över hela den av nordisk kultur influerade atlantiska övärlden (Island, Färöarna, Shetland, Orkney och Caithness, det sistnämnda gammal nordisk koloni på skotska fastlandet).

Typen har tidigt lånats av lapparna men är eljest på skandinavisk botten sedan lång tid tillbaka försvunnen. Den torde ha givit vika för den träsadelform, som vi i Sverige ha belagd sedan folkvandringstid.^{88b}

^{88b} Norberg i Rig 1929 s. 97 f.

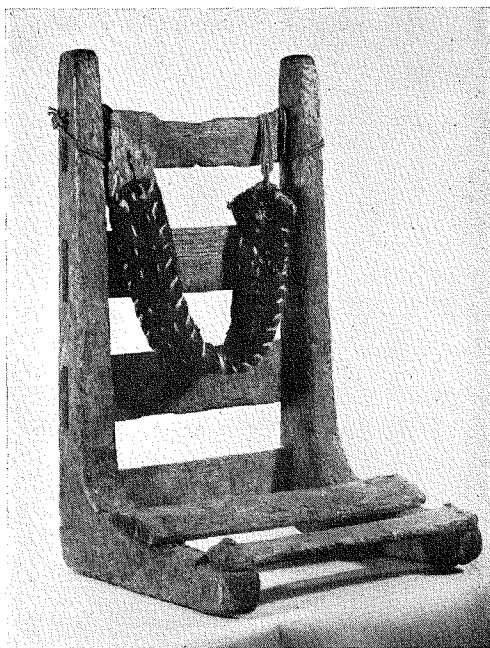

FIG. 39. MES MED HYLLA. SAND.

Hjuldonen äro tydligen sent importerade och träffas endast sporadiskt. Gammal verkar däremot den *grotsleda* »stensläpa», som saknar ståndare eller fjättrar och till typen stämmer med vår stendrog. Det viktigaste kommunikationsmedlet har båten varit. Alla byar ligga vid sjön. Det må här endast nämnas, att båtarna här ute till in på sista tiden visat påfallande likhet med vikingatidens farkoster.

Utrymmet tillåter inte att här ingå på andra arbetslivets områden; dock må födans beredning vidröras med några ord. — Öarnas för alla vindar utsatta läge har utnyttjats för luftkonservering, framför allt av den för export avsedda klippfiskan: kött och fisk hänger eljest i spjälhus, *hjallur*, småfisk sitter på spett efter husväggarna. Rökning praktiseras föga,

i så fall hänger man blott upp det som skall rökas i den öppna eldstaden. Grindvalskött plögade man enligt Debes s. 160 salta med ett svart salt, som man själv utvann ur tång, som torkades och brändes till aska.

Brödtillverkningen var och är delvis ännu en besvärlig procedur. Alltjämt males nämligen det inhemska kornet på handkvarn; vattenkvarnen är alltjämt mindre vanlig; Landt s. 318 beräknar dem till 20 på Färöarna. Handkvarnen vreds dagligen under sång av en, två eller tre kvinnor samtidigt. Det osyrade kornbrödet bakades varje afton för morgondagens behov. Det askbakade brödet förekommer i form av cylindriska c:a 2 dm. långa bullar, tjocka som en handled. En sådan *drylur* utgjorde två personers brödranson till en måltid. Endast till fester bakades en tum tjocka kakor av rågmjöl (Landt).

Mjölkbereidningen visar ungefär samma verktyg som hos oss. Mjölken kärnas i en *kirna*, vars lock är fördjupat till ett litet laggkärl och därigenom visar släktskap med de dansk-tyska kärnor, som i Sverige träffas ända upp i Västergötland.^{88a} Mjölken förvaras i låga bunkar, *stampur*. Silträ förekommer i två former, dels den vanliga med armar, dels en som en rund skål med botten ersatt av en silduk. Den sistnämnda, till vilken en silstege, *siluarmur*, är oundgänglig, känner jag ej från Sverige. Ostkar i lådform ha även använts.

Måltiden intogs vid ett lågt litet bord, cirka 4 dm. högt, *bord*. Större bord tyckas ha saknats i rökstugan. Var det många i huset, hade man flera dylika små bord.

^{88a} Ett ex. i Skara Museum.

Först äto männen och sedan kvinnorna. Fast föda åt man ur ett gemensamt brädtråg, *etingartrög*; flytande föda äts med sked ur laggekärl, *stampur*; ofta så, att två äto ur samma kärl. Trätallrikar, *bordiskur*, voro ovanliga och förekommo mest vid fester.

I all sin knapphet torde den ovan givna framställningen ur vissa synpunkter ge en översiktlig bild av Färöarnas etnografiska orientering åt skilda håll, åt Norge, Danmark, Island och den Brittiska övärlden. Särskilt påfallande synas mig de talrika relikter av en nordlig och ytterligt ursprunglig kulturtyp vara, vilka till våra dagar levat kvar inom den färöiska allmogekulturen, konserverade genom öarnas läge och natur.

Till sådana uråldriga drag räknar jag utnyttjandet av magar, blåsor och bälgar, som förvaringsrum och bärdon, liksom över huvudtaget bärningens stora övervikt över andra äldre och yngre transportmetoder, såsom klövjning, ridning och släpning, vidare körning med hjuldon. Ålderdomliga jaktmetoder möta vi i klubbningen av säl och drevjakterna efter grindval med stenkastning och spjut. Inom jordbruket hava vi att göra med en spadkultur, som varken känner plog, harv eller vält. Den färöiska spaden har för övrigt det gemensamt med människans äldsta grävinstrument, grävkäppen, att man *aldrig* sätter foten på den under arbetet. Där finnes i själva verket ingen utvecklad klack på spadbladet att sätta foten mot. Liksom grävkäppen *stötes* den i marken.⁸⁹ Den shetländska *tushker* saknar totalt

⁸⁹ Skillnaden mellan grävkäppen, som *stötes* i marken, och spaden, som *trampas* i marken, klarlägges av Leser s. 291.

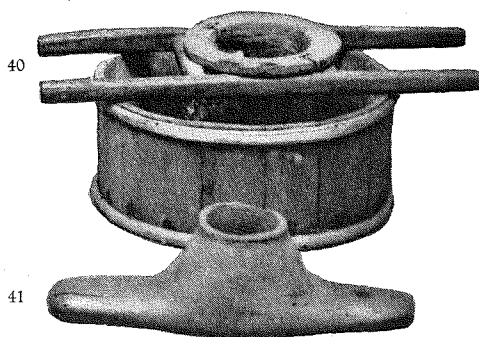

FIG. 40, 41. MJÖLKBUNKE MED SILSTEGE OCH SKÅLFORMIG SIL; SILTRÄ MED ARMAR.

klack och måste således handhavas på samma sätt som den färöiska spaden. Samma klacklösa form uppträder även i Wales.⁹⁰ Den färöiska och än mer de nämnda shetländska och waleska spadarna erinra även genom sin smala form starkt om grävkäppen. Däremot saknar vi på Färöarna den styttliknande grävkäppen, som ofta övergår till en skev spade och som Leser belagt från Aranisland, Irland.⁹¹ En närmare undersökning visar, att denna sistnämnda form haft en betydande nordvästeuropeisk utbredning. Den träffas både på Island⁹² och Shetland,⁹³ är belagd från norsk vikingatid från Osebergskeppet⁹⁴ och återgives i ett engelskt kalendarium från 11. århundradet. Hit hör även den egendomliga bröstspade, som Peate pl. XXVI, 2 avbildar från Wales och som han betecknar som breast-plough men som väl ingenting har med

⁹⁰ Peate pl. XXVI, 9.

⁹¹ Leser abb. 5. Se även Nat. geogr. mag. 1927 s. 297.

⁹² Hazellius bild 101.

⁹³ Foto av *moor-spade* med intappad klack i Göteborgs Museum.

⁹⁴ Grieg s. 19.

⁹⁵ Handskrivet kalendarium i British Museum. (Cotton M. S. Julius A. VI, f. 4).

plogen att göra, lika litet som det mycket diskuterade redskap, cashrom, som vi möta på Hebriderna.⁹⁵

Skörden med kniv istället för skära, tröskningen med påk och genom trampning samt dryftningen i tråg äro metoder, som verka mycket primitiva. Likaså skodonen, sammansydda med djursenor. Det envisa fasthållandet vid slitningen av ulen och vid kniven som ersättare för saxen gör ett ålderdomligt intryck. Inom det textila arbetet möta vi den stående vävstolen, sländan och de nyckelformiga redskapen för repslagning samt en utbredd användning av flätningmetoder.

Huvudmassan av den färöiska sakkulturen är otvivelaktigt nordisk, dock tydligen inkommet från olika håll, Norge och Danmark, och på olika tider. Den yngsta gruppen bilda de danska inslagen i färöisk kultur, t. ex. bruket av hjuldon, den danska kärnan, kupningshackan, linrepan. Därvid har dock hackan skotts efter färöiskt mönster och linrepan har på Färöarna övergått till axrepa. Till de äldre nordiska elementen höra bland mycket annat tråg för dryftning, trälås, laggkärl övertäckta med avhårat skinn för mjölktransport liksom även övriga laggkärlsformer, askarna, med sidan av i ring böjd bräda, sydd i skarven, sänghästar, satta vid sängkanten för att hindra sängkläderna att falla i golvet, de ställbara gryt-hängarna (fär. *skerdingur*), järngrepen med tre tinnar, den övertyngda sländan, klövsadeln (från Västnorge?), det lådformiga ostkaret, kastvindan, repslagningssnycklarna och repstolen. Därvid förbinda de nämnda dryfteträgen och lagg-

⁹⁵ Se Leser o. a. a. om cashrom.

kärlen Färöarna med Västnorge. Vidare må nämnas, att inom silversmidet kosor, skedformer och smycken med hängande löv anknyta till äldre nordiskt silver, och att det för övrigt rätt magra träsnideriet har ett nordiskt kynne med sitt yttäckande, enkla karvsnitt, varemot Färöarna just inom träskärningen bildar en kraftig motsats till den isländska, delvis romanskt präglade rika folkkonsten.

Inslagen från sydväst, särskilt från den Skottiska övärlden, te sig äldre än de danska. Utnyttjandet av blodrot till barkning av skinn har Färöarna gemensamt med Shetland. Den vid väggen fästa spinnrocken har importerats från Shetland omkring 1650. Torvspaden är inkommen på samma väg, även i den sista förbättrade formen med vinge. Det starka användandet av gräs, hö och halm till flätning av rep till tak, skorstenar och höstackar samt till korgar torde väl härstamma från sydost, där vi möta detta material utnyttjat i större utsträckning, än vad fallet varit på den skandinaviska halvön.^{95b} Bärandet över bröst och panna förenar Färöarna med tydligt ålderdomliga skikt i brittisk kultur. Från samma håll har måhända torveldningen över huvud taget samt vidare torkhusen med ugnar kommit.

Liksom alltid vid ett försök till kulturinventarium visar sig den väldiga massan vara långods, endast på en och annan punkt finner man en självständig insats. I det fallet äro väl färingarna lika andra

^{95b} Den i korgarna använda *tekniken* är ur gammal — de tillhöra den grupp, som N. Lithberg i Rig 1922 benämner bundna korgar och som i den allmänna etnologiska litteraturen vanligen går under beteckningen coiled basketry.

folk. Det synes, som om fågelstängen skulle vara en färöisk uppfinning, i så fall en synnerligen förnämlig insats. Det mångfaldiga utnyttjandet av grindvalen torde väl i flera avseenden icke ha motsvarigheter på andra håll. Möjligen har utvecklingen från mes till leypur försiggått här, eller eljest har färingen förändrat de spjällådor i stolpkonstruktion, som av ålder varit brukliga i Norden, till ett för sig lämpligt bärdon. Bärvalken är väl även inhemsk.

Resultaten av denna översikt av ovan behandlade sidor av den färöiska allmogekulturen visar en starkt ålderdomlig kultur av nordiskt — närmast norskt —

kynne, som dock under äldre tider och i någon mån även senare mottagit intryck från den brittiska övärlden via Shetland^{95c} och i senare tid även från Danmark.

De ursprungliga dragen inom arbetslivet synas mig berättiga till den slutsatsen, att Färöarna i själva verket i detta hänseende uppvisar den ursprungligaste kulturtypen på germanskt område.

95c A. Bugges åsikt i »Vesterlandenes indflydelse etc.» på grundval av några få keltiska läneord, att åkerbruk och boskapsskötsel på Färöarna stått under ett kraftigt keltiskt inflytande, synes mig icke vara tillräckligt styrkt och bekräftas i alla händelser endast delvis av föreliggande undersökning.

ÅBEROPAD LITTERATUR.

- Bruun, D. Fortidsminder og Nutidshjem paa Island. Köpenhamn 1928.
- Bruun=Bruun, D. Fra de færøiske bygder. Kph. 1929.
- Bruun, Tur.=Bruun, D. Turistorter paa Færøerne. Kph. 1915. f.
- Bruun I—V=Bruun, D. Turistruter paa Island I—V. Kph. 1921—27.
- Brøgger, A. W. Gamle emigranter. Oslo 1928.
- Debes, L. Færoae et Færoae reserata Kph. 1673.
- Drake, S. Västerbottenslapparna under förra hälften av 1800:talet. Uppsala 1918.
- Firth, J. Reminiscences of an Orkney Parish. 2 uppl. Stromness 1922.
- Fortegnelse over Faaremærkerne paa Færøerne med vedföjet Afrids af Mærkerne. Udgivet av Færø amt. Kph. 1879.
- Grieg, S. Vikingetiden i Norge: Oslo 1928.
- Grude, J. Stølsdriften paa Vestlandet. 1891.
- Haberlandt, A. »Die volkstümliche Kultur Europas etc» (i Buschan »Ill. Völkerkunde» 2.)
- Hazelius, A. Afbildningar af föremål i Nordiska Museet. 2, 3. Island. Sthlm 1890.
- Konietzko, J. Die volkstümliche Kultur der Halligenbewohner. Sonderdruck aus der »Niederdeutschen Zeitschrift für Volkskunde».
- Landt, J. Forsøg til en Beskrivelse over Færøerne. Kph. 1800.
- Leser, B. Bodenbaugeräte mit Stelztritt. (i Ethnologie III, 285 f.
- Lützen, M. W. Landbruget paa Færøerne. 1924.
- Matras, Chr. Fornur Hugsunarháttur (i »Vardín» 1925).
- Olavius, O. Oeconomisk Reise igennem Island. Kph. 1780.
- Patriot=Sandfærdig og tydelig beskrivelse om agerdyrkningen og kornavlingen paa Færøerne af en Patriot. Kph. 1763.
- Peate, I. C. Guide to the Collection of Welsh Bygones. Cardiff 1929.
- Sinclair, J. Statistical Account of Shetland. 1791—99. Lerwick 1925.
- Ström, H. Beskrivelse over Søndmør. Soroe 1762—66.
- Svabo=Svabo, J. C. Føroyaferdin 1781—82, utg. av M. A. Jacobsen. Torshavn 1924.
- Svabo Mns=J. C. Svabos anteckningar, förvarade i Kgl. bibl. i Köpenhamn. Ha endast varit förf. tillgängliga i den i Torshavns bibliotek förvarade avskriften.

DEN S. K. »CARL XII:s VAGGA» OCH TRENNE ANDRA FURSTLIGA
PRAKTVAGGOR AV BILDHUGGAREN NICLAS HEIMEN I GOTTORP.

AV

GEORG W. FLEETWOOD.

Den i Livrustkammaren¹ förvarade, i trä snidade och förgyllda kungliga vaggan har enligt gammal tradition ansetts vara konung Karl XII:s vagga. Såsom en ärorik konungs vagga har den också på senare tid använts vid prinsars av kungliga huset döpelseakter. Hur benämningen Karl XII:s vagga uppstått är obekant, men i äldre inventarier, där vaggan är upptagen, finna vi intet som helst bevis för att vaggan blivit använd av Karl XII som barn, ehuru den burit denne konungs namn så långt tillbaka som i ett inventarium av år 1790.

Låt oss följa denna vagga genom förefintliga inventarier tillbaka i tiden.² I 1800-talets inventarier äro uppgifterna om vaggan mycket kortfattade och någon beskrivning på själva vaggan förekommer icke. Livrustkammarens Inventarium II säger endast (4159): »En vagga, har tillhört Carl XII som barn.» Och med senare tillägg: »Dep. i St. hist. saml. Åter-

lämnad till Lrk enl. K. brev 17. 6. 1887.» På nummer 3476 upptages vad som återstår av vaggans utstyrsel, nämligen åtta stycken gardiner. År 1850 och 1855 finna vi vaggan upptagen i Klädkammarens Inventarium bland »Diverse antiquitetspersedlar» endast som »I Carl XII:s vagga». Gardinerna finnas även här på särskilt nummer upptagna som »Konung Carl XII:s vaggäng med dubbla gardiner och täcke» ävenså i inventariet av år 1821. I 1812 och 1801 års klädkammarinventarium förekommer ej någon särskilt upptagen vagga, men väl: »Konung Carl XII:s vaggäng med dubbla gardiner och täcke.» I inventariet 1801 är en randmärkning: »flyttas till husgerådskammaren.» Troligen har själva vaggan någon tid varit överflyttad till Husgerådskammaren och sedan ha gardinerna ensamt fått behålla titeln »konung Carl XII:s vaggäng.» Detta förklarar anmärkningen i inventariet 1855: »någon vaggäng har aldrig funnits.» När vaggan så återkommit, har den blivit förd på sitt särskilda nummer. (Se Bil. X.)

Nästa Klädkammarinventarium är det

¹ Den för utredningen om Livrustkammarvaggan utförda arkivforskningen har bekostats av Ossbahrs-fonden.

² Jmfr. därvid bilagorna I—X.

av år 1790. Här står på »Diverse Husgeråds och andre persedlar» ungefär det samma som i 1812 och 1801, nämligen: »Högst Salig konung Carl XII:s Vagg-säng med dubbla gardiner och täcke av rostigt guld- och silfvertyg fodradt med rödt moiré». (Se Bil. V.)

Detta är den äldsta förefintliga uppgift om vaggan i samband med Karl XII:s namn. I de nu följande klädkammarinventarierna av åren 1773, 1737, 1720, 1707 och 1704 förekommer en beskrivning på vaggan och alla dess tillhörigheter, som äro ordagrant lika i alla dessa inventarier. Se vi ännu något tillbaka i tiden, skola vi finna, att denna beskrivning ordagrant är tagen ur det inventarium, som upprättades efter slottsbranden 1697 på de föremål, som då ur slottet räddades undan branden. (Bil. III.) Vaggan och hela dess utstyrel blev alltså räddad och vaggan beskrivs i korthet sålunda: »1. Förgyllt Wagga hvaraf är behållit sielfwa Waggan, samt 2 förgyllta Stolpar och 2 änglar som hålla tillsammans uti en Crona.» Vaggan tillskrives här icke någon bestämd person. Av randanteckningar i 1773 och 1737 års inventarier finna vi, att den blivit reparerad 1778. Vi finna även, att gardinerna och bädden uttagits 1745³ och använts vid Gustaf III:s födelse. Vaggan synes dock icke hava använts.⁴ Gardinerna återkomma till klädkammaren 1778, men om den lilla bädden med dess tillbehör står anmärkt: »Af Hans Kongl. Höghet Kronprintsen Gustaf al-

deles förbrukath och härifrån utgått.» Ett par små stolar, som även stå upptagna bland utstyrelsen, kasserades 1774.⁵ Vi ha således kvar ungefär vad som upptages i 1790 års inventarium. Härvidlag är dock att anmärka, att de »2 änglarna, som hålla tillsammans uti en Crona» även finnas i behåll.⁶ De utgöra en lös träskulptur, som troligen varit placerad över barnets huvud ovanpå vaggan.

I ännu två äldre klädkammarinventarier skola vi finna en utförlig beskrivning på vaggan och dess tillbehör, nämligen i desamma av åren 1691 och 1688. I båda dessa inventarier lämnas en ordagrant lika beskrivning på vaggan och tillbehören, ungefär överensstämmande med den i 1697. Vad som saknas i detta senare är dock de »4 st. swarf Wade förgylta stollpar», som väl varit avsedda att upphänga sparlakanet på. Dessa ha väl måhända gått förlorade i branden. I dessa inventarier upptages vaggan bland »Än Åtskillige Saker» Huvudgruppen är dock: »Uthom det förrige Inventarium A:o 1683.» Vi finna härav, att vaggan inkommit till Klädkammaren efter 1683.⁷ Tidigare än 1688 finnes vaggan dock ej upptagen i Klädkammarens inventarier, varför den troligen ej där bokförts förrän 1688.

Jämsides med Klädkammarinventarierna innehålla även »Klädkammarräkningarna» under en följd av år förteckning på föremålen i Klädkammaren. Även i dessa

⁵ Enl.: Extract af 1773 års Inventarium. Sid. 92. (Slottsarkivet).

⁶ Dessa återfunnos sönderslagna på slottet av Livrustkammarens föreståndare baron R. Cederström i slutet av 1800-talet samt renoverades och sammanfördes med vaggans tillbehör.

⁷ Troligen samtidigt med de omnämnda Karl XI:s kläder 1686. Jmfr. Bil. II.

³ Se Bil. IV. Husgerådsmästarens Jacob Sterky kvittens på det uttagna finnes i Slottsarkivet.

⁴ En ny vagga gjordes åt prinsen samtidigt och finnes upptagen i 1745 års Husgerådskammarräkning.

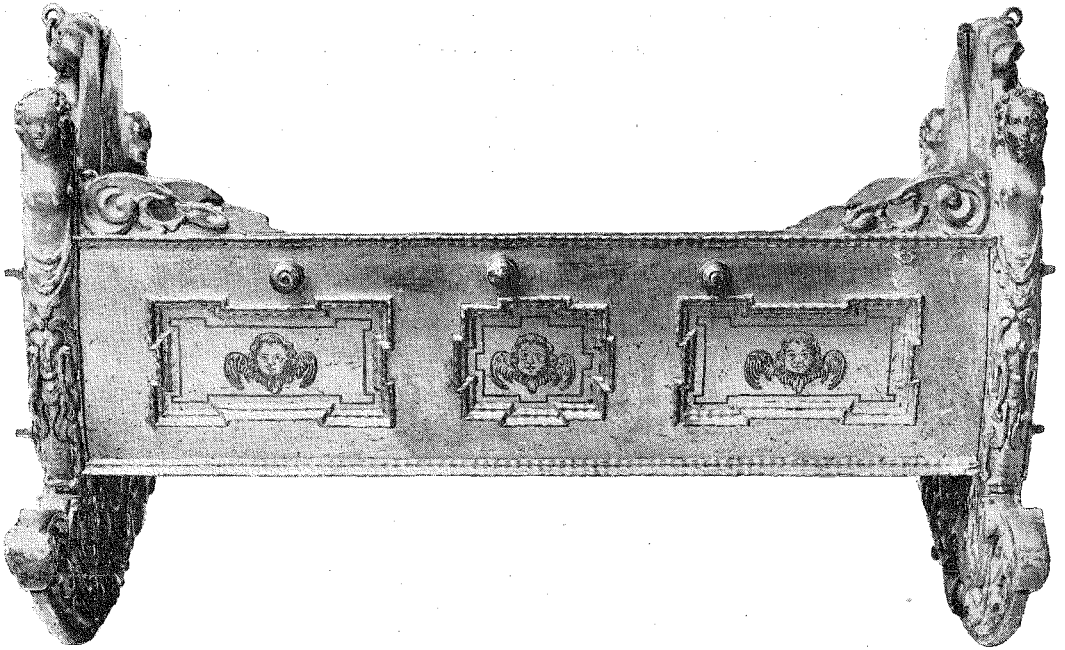

FIG. 1. CARL XI:S VAGGA AV NICLAS HEIMEN ÅR 1655. LÅNGSIDA. LIVRUSTKAMMAREN.

finna vi alltså vaggan upptagen under åren 1689—1772. Uppgifterna äro dock här mycket kortfattade och något nytt av intresse få vi ej här, förutom det, att vaggan under åren 1689—1696 kallas: »1 st. Förgylld Wagga med dess tillbehör» men under åren 1697—1750 för: »1 st. Söndrig Wagga» samt åren 1750—1772 återigen: »En Förgylld Wagga». Härav kunna vi sluta, att den skadats vid branden 1697 och därefter fått heta »en söndrig vagga». I 1737 års inventarium är ju anmärkt, som förut nämnts, att den reparerades 1778. Se Bil. IV.

Av detta ha vi alltså funnit, att vaggan inkom i Klädkammaren efter år 1683, men ej vem den tillhört eller för vad ändamål den varit använd. Med sin utstyrsel med himmel, krona, plybuskar etc. har den

dock tydligen varit använd vid någon kunglig dopceremoni och då den inkommer nära efter Carl XII:s födelse, är det ju möjligt, att den använts vid samme konungs dop, ehuru intet som helst bevis härför föreligger. Dock även om detta skulle giva stöd för tanken, att konung Carl XII vilat i vaggan, så måste vi gå ännu något tillbaka i tiden för att fastställa dess ursprung och tillblivelse, ty dess stil tyder på högre ålder. — Söka vi nu i äldre inventarier, stöta vi på ännu en kunglig vagga. I 1660 års Husgeräds-kammarinventarium finnas bland »Sänge Trään» en »Kongl. Maj:tz wagga aff Eek och grön förmählning och Englahufwuden på». Att denna måste ha varit av enklare beskaffenhet och snart gått förgängelsen till möte förmåler dock redan

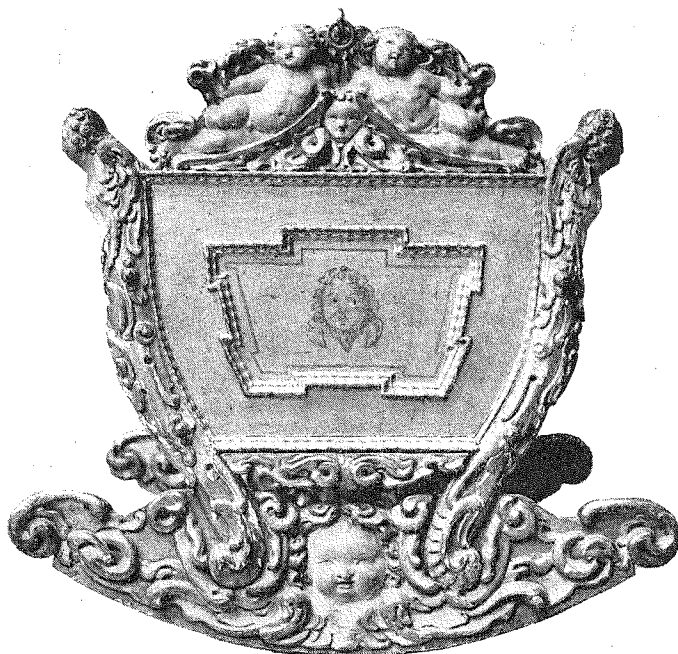

FIG. 2. CARL XI:s VAGGA. KORTSIDA.

1673 års Husgerådskammarinventarium, där det heter: »1 Kongl. Maj:ts Wagga af Eek och grön förmåhlning, Englahufwuden på, obrukeligh och därför inthet kan werderas.»

Emellertid, att även vid Karl XI:s dop använts en praktfull vagga under himmel, sparlakan och liknande utstyrsel, som den i 1691 års inventarium beskrivna, finna vi även bevis för, i det förut nämnda 1660 i augusti upprättade Husgerådskammarinventariet, där det heter: »Till Waggan som brukades för H:s Kongl. Maj:t nu regerande widh dess Christendom, effterskreffne saker aff Gull i Silffuerduuk och alt medh lijfferga Tafft underfodrat. Nembl.» (Se Bil. I.) Sjelva vaggan finnes dock ej beskriven. Allt talar dock för att det är ovannämnda

nu i Livrustkammaren förvarade vagga, som här använts, och att alltså vaggan skulle ha tillkommit vid tiden för konung Karl XI:s dop, vilket även passar väl in med dess stil. Vi skola i det följande finna bekräftelse på att också så är fallet.⁸

Karl XI föddes den 24 november 1655 och hans föräldrar voro Karl X Gustaf och Hedvig Eleonora av Holstein-Gottorp. Hedvig-Eleonoras föräldrar voro hertig Fredrik III (1597—1659) av Holstein-

⁸ Säsom ett kuriosum kan meddelas, att i Riksarkivet bland odaterade handlingar finnes ett tillverkningsförslag till en vagga, som skulle göras av masivt silver, med medar av trä. Handlingen förskriver sig från tiden omkring Karl XI:s födelse. Denna vagga har säkert aldrig kommit till utförande, med den i handlingen även beskrivna dopdräkten överensstämmer med Karl XI:s. Handlingen har benäget ställts till mitt förfogande av Fru Ma Aberg, Stockholm.

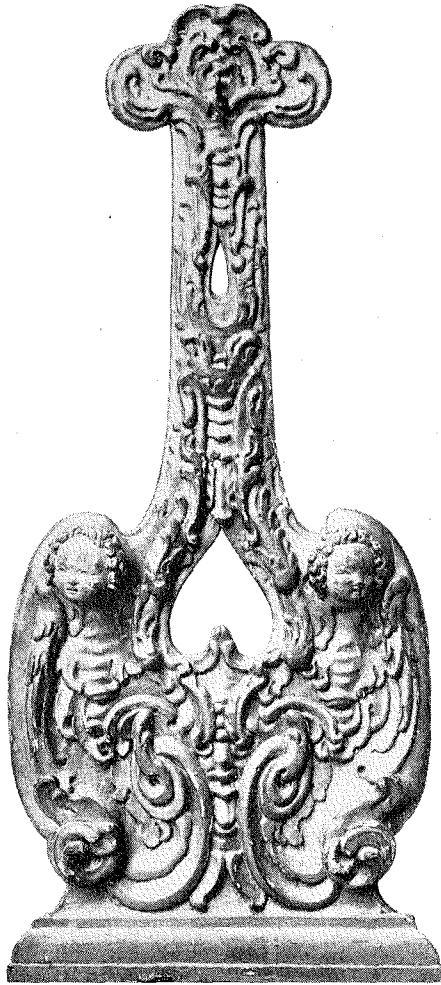

FIG. 3. STOLPE (INNERSIDAN) TILL VAGGAN FIG. 1.

Gottorp, som den 21 februari 1630 blev förmäld med Maria Elisabeth av Sachsen (d. 1684).

Då anledning alltså förefanns att mistänka, att vaggan skulle ha kommit från Holstein-Gottorp, gjordes undersökning i Gottorpska slottsarkivet,⁹ vars räk-

⁹ Detta arkiv förvaras delvis i Preussisches Staatsarkiv i Kiel och delvis i Köpenhamns riksarkiv.

skapsböcker från hertig Fredrik III:s tid gävo den fullständiga lösningen på vaggans gåta. Ur nämnda böcker framgår av utbetalningarna till vid Fredrik III:s hov anställda konstnärer och hantverkare, att dylika vaggor hade gjorts till åtminstone fyra av de olika länders hov, vars regenter voro förmälda med hertig Fredriks döttrar. Det tyckes också framgå, att dessa vaggor sänts till respektive hov till den förstföddes dop i varje av dessa furstliga familjer.

De förmälda prinsessorna av Holstein-Gottorp voro följande: Sophia Augusta (född 1630) förmäld 16 september 1649 med hertig Johan av Anhalt-Zerbst; Magdalena Sibylla (född 1631) förmäld 28 november 1654 med hertig Gustaf Adolf av Mecklenburg-Güstrow; Maria Elisabeth (född 1634) förmäld 24 november 1650 med lantgreven Ludwig VI av Hessen-Darmstadt; Hedvig Eleonora (född 1636) förmäld 24 oktober 1654 med konung Karl X Gustaf av Sverige och slutligen Augusta Maria (född 1649) förmäld 15 maj 1670 med markgreven Fredrik VII av Baden-Durlach. — Det har alltså kunnat fastställas, att dylika vaggor sänts till hoven i Anhalt-Zerbst, Hessen-Darmstadt, Mecklenburg-Güstrow och Sverige. Blott för den yngsta prinsessans hov har jag ej kunnat spåra någon vaggga. Då Augusta Maria var så mycket yngre än de andra prinsessorna och gifte sig efter hertig Fredriks död, är det väl också troligt, att ej någon vaggga gjorts för henne. Härtill kommer även, att först hennes femte barn blev vid liv, och detta föddes så sent som år 1677, då de konstnärer, som utfört de övriga vaggorna, voro antingen döda eller icke mera i verksamhet.

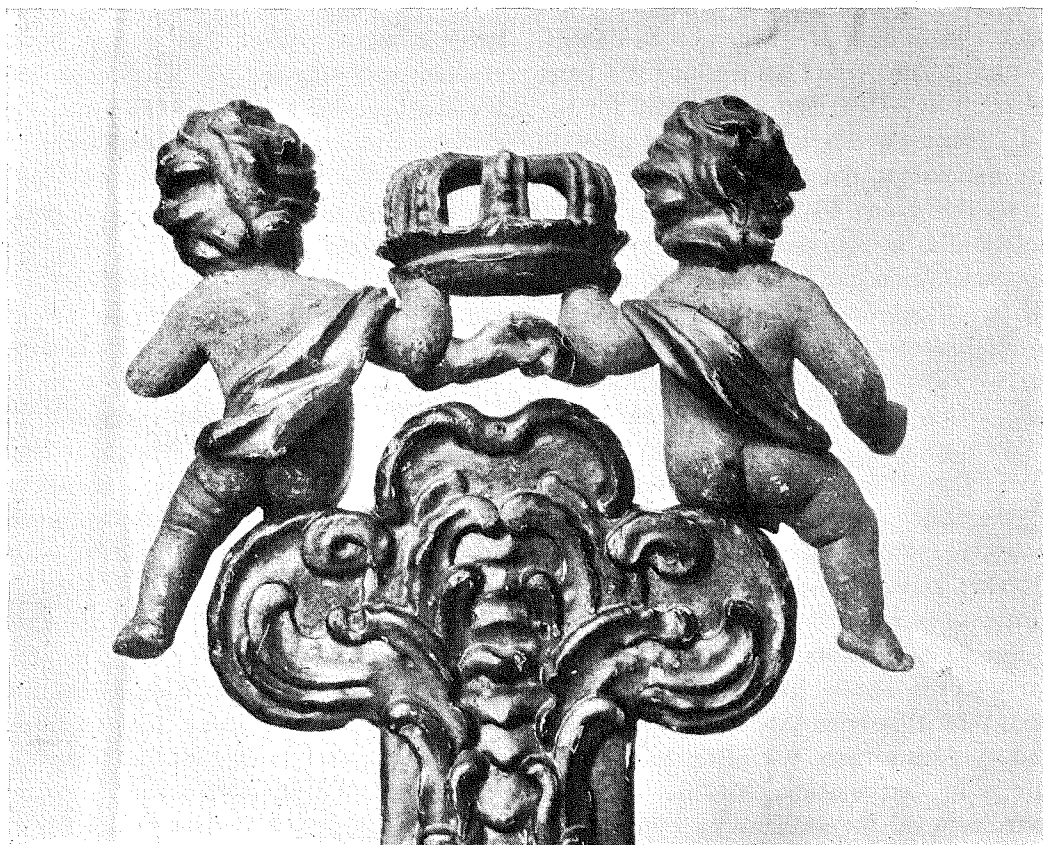

FIG. 4. ÖVERSTYCKET TILL VAGGAN FIG 1. PLACERAT PÅ STOLPEN.

Den källa, som alltså givit oss icke blott uppgifterna om dessa fyra vaggors tillkomst utan även om deras mästare, är Gottorpska Rentkammar-räkningarna för åren 1650—55.¹⁰ Mästarna synas ha varit flera, men den, som dock tyckes ha varit deras egentlige tillverkare, är bildhuggaren *Niclas Heimen* i Schleswig. Hans namn är flera gånger nämnt i räkenskapsböckerna under åren 1649—1655 och förutom vaggorna har han för hovet i Got-

¹⁰ Gottorffische Rent-Cammer Rechnung Anno 1650—1655 i Riksarkivet i Köpenhamn.

torp gjort snidade hjorthuvuden, änglahuvuden till en klocka och ett krucifix.

Den första vaggan, som omnämnes i räkenskaperna, är den som gjordes för hovet i Hessen-Darmstadt. I »Gottorffische Rent-Cammer Rechnung Anno 1652, Ausgabe zu Gottorff im Augusto» står alltså följande:

»Niclaes Hein, Bildthawer für eine geschnittene Wiege sa nacher Darmstadt geschickt werden soll, enrichtet — — — 15 —” —”¹¹

¹¹ Förut meddelat av Harry Schmidt. Se not 14.

Då det således kunnat fastställas, att Niclas Hein eller Heimen, som han vanligen kallas, och vilket väl troligen var hans riktiga namn, gjort en vaggga 1652 för hovet i Hessen-Darmstadt, stod det givetvis att undersöka, om det ej tidigare gjorts en för den redan 1649 i Anhalt-Zerbst förmälda äldsta prinsessan. Någon direkt uppgift härom har jag ej funnit, men av ett par utbetalningar vid tiden för detta bröllop framgår dock ganska påtagligt, att så varit fallet. Vi finna nämligen i »Bezahlung der Handtwercker» anno 1651» följande:

»Niclas Heimen, Bildthawern, wegen allerhandt gefertigtenn arbeit in verweichenen Jahre, lauth das vonn I: F: Durchl: selbst subscribirten Zettels und quitung bezahlet — — — 28 — ” — ”.

Det är således en post, som med stor sannolikhet skulle kunna innehålla den just 1650 tillkomna Anhalter-vaggan och vad som ännu mera bekräftar detta antagande är, att smeden Nickols Willemsenn, som väl får antagas ha gjort beslagen och krokarna till vaggorna så väl som arbeten på de till brölloppen förfärdigade brudvagnarna, samma år fått betalt »für allerhandt Arbeit an Wiegen, Bettstetenn, Ladenn unnd Dergleichenn — — — 36.» Denna sista post i »Bezahlung der Handtwercker Anno 1650» lyder i sin helhet som följer:

»Nickols Willemssenn, Kleinschmiedenn in Schleswig, wegen allerhandt in den Fürstl. Anhaltischenn Brautwagenn in A:o 1649 gefertigttenn Arbeit — — — 30 — ” — ” Noch Ihms für allerhandt Arbeit, an Wiegen, Bettstetenn, Ladenn und Dergleichennu — — — 36 — ” — ”.

Detta är nu allt vad som är att finna i

böckerna angående Anhalter-vaggan. Så mycket mera tydligt framträder Niclas Heimen som mästare till den svenska och mecklenburgska vaggan i 1655 års räkenskaper. I »Bezahlung der Handtwercker» Anno 1655 har Niclas Heimen ej mindre än tre olika poster. Först får han betalt för »gefertigte Hirsch undt Rehe Kopffe — — — — 22 — ” — ” sedan för »dreij gefertigte Engel Kopffe zu I. Fürstl. Durchl, Uhr 1 — 40 — ”, därefter kommer följande i sin helhet återgivna post:

»Niclas Heinenn, Bildthawernn, für gefertigte arbeit an Zwey Wiegenn, so nach Schweden undt Mecklenburgk geschicket wordenn, besage des unnterschiedenen Zettels undt der Quitung entrichtet — — — 36 — ” — ”.

Alltså har samtidigt gjorts två vaggor, en för Sverige och en för Mecklenburg, och priset för dessa båda är något mer än det dubbla, som betalats för den Darmstadtiska. Mycket talar för att Niclas Heimen endast förfärdigat och snidat vaggorna men ej förgyllt och målat dem. En annan konstnär uppträder nämligen i böckerna, som den sannolike förgyllaren och målaren av vaggorna. Vi ha nämligen på samma blad, som giver oss nyssnämnda meddelande om Heimen som tillverkaren följande post:

»Johan Müllernn, Hoffmahlernn wegen verschiedener mit Goldt vundt farbenn gezierten Bettstette, wagenn vundt Dergleichenn, so nach Schweden vundt Mecklenburgk geschicket wordenn lauth Dess vonn I. Fürstl. Durchl. meines gnadigsten Fursten vundt Herren Subscribirten Zettels vundt Quitung bezahlt — — — 250: — ” — ”.

Johannes Müller är en vid hovet i Got-

FIG. 5. HELHETSBLID AV VAGGAN FIG. 1. MED ÖVERSTYCKET VID HUVUDET.

FIG. 6. STYCKE AV SILVERTYG BROSCHERAT MED GULD OCH OLIKFÄRGADE SNILJOR.

torp under tiden 1635—1658 ganska ofta anlitad konstnär¹² och det är väl ganska troligt att vad han här menar med »gezierten Bettstette» just är de båda vaggorna, då väl knappast andra »Bettstette» detta år sänts till Sverige och Mecklenburg. Vaggorna äro ju också förgyllda med undantag av de skulpterade änglansiktena, som äro målade i naturfärg samt de i fälten målade änglahuvudena. Detta är sannolikt Müllers verk.¹³

¹² Jmfr L. Andersen: Beiträge zur Geschichte der Gottorfer Hof- und Staatsverwaltung von 1544—1659. Kiel 1928. Quellen und Forschungen zur Geschichte Schleswig-Holsteins. Bd. 14—15.

¹³ För de 1654 till de båda bröllopen förfärdigade vagnarna har såväl Müller som ett flertal andra hantverkare varit verksamma. Då deras arbeten på den numera ej existerande svenska vagnen kan vara av jämförande intresse, låter jag de i böckerna funna uppgifterna om dem här följa:

Bezahlung der Handtwercker. 1654.

Johan Müller Hoffmahlern wegen der beede mit Goldt un farben gezierten Königl: und Fürstl. Brauthwagen, lauth bedingter und unterschreibener Rechnung und Quitung bezahlt — — — 400 —> —>

Hans Guhtwerth Bildthawern zu Eckernförde seiner an diesen beeden brauthwagen gefertigter Arbeith halber, lauth subscribirten Zetfels und Quitung — — — 376 —> —>

Den svenska kungliga vaggan är alltså förfärdigad av bildhuggaren Niclas Heimen, samt sannolikt målade av hovmålaren Johan Müller och då smeden Nickels Wilhelmssen troligen gjort krokarna och beslagen till Anhalter-vaggan, är det väl också troligt, att han gjort dem även på den svenska och de övriga vaggorna, då dessa krokar äro lika på alla vaggorna.

Innan vi helt lämna de intressanta räkenskapsböckerna i Gottorp, ha vi lyckan att finna ännu en uppgift, som på ett målade sätt belyser vår vaggas överförande till Sverige. Vi ha alltså slutligen i samma räkenskapsbok för år 1655 under »Gemeine Aussgabenn im Decem̄ber» följande:

Vermöge nebenuerwarhten vonn I. Fürstl. Durchl. Meinen gnedigstenn Fürstenn vundt Herrnn selbst Subscribirter Rechnung vundt Quitung. Dem Cammerdienernn Joachim Schmidt an

Hartwig Heeren Satlern wegen allerhant im verwichener 1653 Jahre in den Fürstl: Mahr: und Gutschstellen als auch sonsten gefertigten arbeith, einhalt der unterschriebenen und bedingten Rechnung und Quitung entrichtet — — — 408 — 36 —>

Noch gemeltem Hartwig Heeren, in abschlagh seiner an den Königl: Schwedischen und Fürstl: Mecklenburgischen Brauthwagen, als auch sonsten verfertigten Arbeith, besage der Quitung bezahlt — — — 550 —> —>

Bezahlung der Handtwercker 1655. Nickelss Willhelmssen, Kleinschmieden wegen der in abgewichenenn Jahre an dem Königl. Schwedischenn Braut: vundt Junckern Wagenn gefertigte arbeit über die in Xbr: daselbst darauff aussgezehlte vundt berechnete 100 Rfflr: im rest entrichtet — — 114 — 24 —> Clauss Radleff, Uhrmachern wegnen der in A:o 1654 zu dem Königl. Schwedischenn vundt Fürstl. Mecklenburgischenn Brautwagenn gefertigter Nagellnn vundt Pferdezeugk einhalt dass Extracts, Zwo von dem herrnn Hoffmarschaleche vunterschriebener Rechnung vundt Quitung über die in Xbr: abgewichenen Jahres darauff aussgezehlte vundt berechnete 700 Rfflr: in rest entrichtet 347 — 30 —>

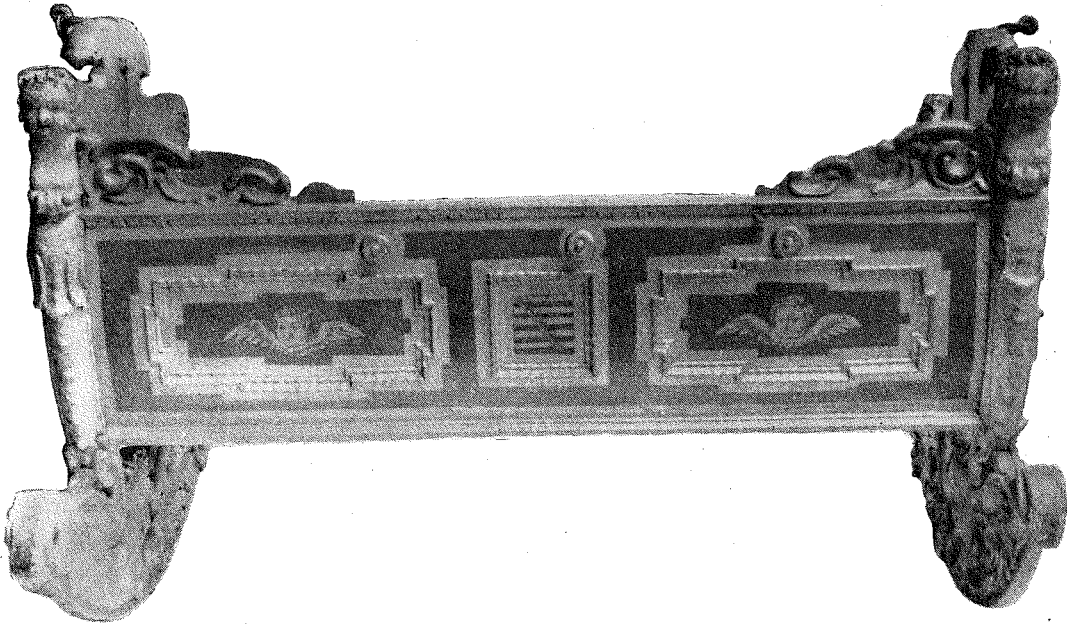

FIG. 7. DEN ANHALTSKA VAGGAN; AV NICLAS HEIMEN ÅR 1650 (SIDAN MED SACHSISKA VAPNET) SLOTTET I DESSAU.

verlegter Schiffswacht=reisse: Zehrungs = vundt andernn Kostenn, bey überbring- ung der wiegenn vundt da zugehörigenn Kindergeräthe an I. Königl. Maytt: nach Schwedenn hinwieder erstatet — — — 381 — — 16 — ” — ” —.

Vaggan har alltså sjöledes fraktats över till Sverige av hertig Fredriks kammar- tjänare Joachim Schmidt och då Karl XI föddes den 24 november och nämnda ersättning till kammartjänaren har utgått i december samma år, så framgår ju härav tydligt nog, att den sänts just till Karl XI:s dop, som ägde rum på Stockholms slott den 9 december 1655. Att även vag- gan åtföljts av tillbehör och utstyrsel framgår ju också av här nämnda »zuge- hörigenn Kindergeräthe», som väl troligen just äro de i 1660 års inventarium omnämnda tillbehören, vilka även delvis

omnämnas i 1691 års inventarium. Den dopdräkt, konungen bar, står beskriven i 1660 års inventarium sålunda:

»Hans Kongl. Mayt nu Regerande Chris- tendombskiorttel av hwytt Silfwerduk runt omkring wid Cantherna medh hwitt hermelin underfodrat.»

Denna är numera förkommen.

Den Mecklenburgska vaggan har väl ungefär samtidigt med den svenska över- sändts till Güstrow, till hertig Gustaf Adolfs förstfödde son Johan Albert, som föddes den 2 december 1655. Denna son avled redan den 6 februari 1660.

* * *

Vad finnes då numera i behåll av samt- liga dessa vaggor? Jo, förutom den svenska vaggan ha undersökningar givit

FIG. 8. PERSPEKTIVBILD AV DEN ANHALTSKA VAGGAN.

vid handen, att även såväl den för Anhalt och den för Hessen-Darmstadt gjorda finnas kvar; forskningarna efter den Mecklenburgska ha däremot varit utan resultat.¹⁴

Den *Anhaltska* vaggan, som numera finnes på furstliga slottet i Dessau, har sedan den Anhalt Zerbst'ska furstegrenen utslöcknat, övergått i den Anhalt-Dessau'ska furstefamiljens ägo. Vaggan har ända till år 1919 varit kvar på slottet i Zerbst, där den kallats »Katharina II:s vagg», då enligt traditionen kejsarinnan Katharina II av Ryssland skulle ha legat i den. Den har också förvarats i den prakt-

¹⁴ Redan på hösten 1921 fick jag på jaktsslottet Kranichstein utanför Darmstadt se den Hessiska vaggan, som enligt tradition i den furstliga familjen ansågs vara kommen från Holstein-Gottorp. Detta kunde jag redan då styrka genom Harry Schmidt's meddelanden om Niclas Heimen i Quellen und Forschungen zur Geschichte Schleswig-Holsteins. Bd. 3-4, 1915-1916.» Arkivforskningen i Holsteinska arkivet i Kiel och Köpenhamn fullföljdes av mig i september 1929, och gjorde jag samma år undersökningar i Schwerin angående den Mecklenburgska vaggan. I juni 1930 fann jag den Anhaltska vaggan i slottet i Dessau.

våning på slottet, som en gång skulle ha bebotts av kejsarinnan. Då kejsarinnan var född prinsessa av Anhalt-Zerbst, är ju helt visst traditionen riktig, då säkert även denna vaggan använts vid senare furstliga dopceremonier i den Anhaltska furstefamiljen. Dock har den enligt uppgift ej använts efter den Anhalt-Zerbst-ska linjens utslöcknande år 1793. Den förste, som legat i den, är tydligen hertig Johans förstfödde son Johan-Fredrik, född i oktober 1650. Denna son avled redan den 13 mars 1651.

Av denna vaggan finnes nu endast själva vaggan kvar; de dekorativa stolparna, i vilka den svenska vaggan hänger, ha här gått förlorade. Att sådana funnits, utvisa de kvarsittande ringarna för upphängandet. Vaggan är 88 cm. lång med 22 cm. djup sida och 55 cm. hög gavel, vars största bredd upptill är 47,5 cm. och meden 58 cm. Den är av ek, förgylld, med utsparda svarta fält. På gavlar och sidor äro anbringade förgyllda ramverk av hopplista med infällda speglar, en på varje gavel och tre på sidorna. I speglarna äro målare änglahuvuden i guld med rödbruna linjer på svart botten, detta med undantag för de smärre fyrkantiga mittspeglarna på sidorna, i vars fält äro målade på ena sidan holsteinska och på andra sidan sachsiska vapnet¹⁵ även dessa i guld med rödbruna linjer på svart botten. Längs övre kanten löper en list, avdelad gruppvis med hak, fem på gavlarna och sju på sidorna. På gavlarnas överstycken äro utåt

¹⁵ Fredrik III:s och hans gemåls Maria Elisabeth av Sachsen vapen. Möjligt är dock, att det senare vapnet skall representera Anhalt, som i sitt vapen även för Sachsens.

skulpterade änglahuvuden i relief, ett på varje gavel, och även medarna äro på bägge sidor försedda med dylika änglahuvuden, från vilka skulpterade vingar utgå över hela meden. Hörnstolparna äro snidade i barockornament, som upptill sluta med helt utsnidade änglahuvuden. Alla de skulpterade änglaansikten äro målade i naturfärg. Inuti är vaggan helt svartmålad. Bottnen utgöres av en omålad furuplanka.

Den *Hessen-Darmstadt*ska vaggan förvaras numera i Schloss-museum i Darmstadt. Den har förut under några år förvarats i jaktlottet Kranichstein utanför Darmstadt. Den har hittills kallats för lantgreve Ernst-Ludwigs vagga och har ända till närvarande tid använts vid dopceremonier i den Hessen-Darmstadtiska furstefamiljen. Den ännu levande storhertigen Ernst Ludwig av Hessen-Darmstadt har legat i den så väl som hans båda söner prinsarna Georg och Ludvig. Och traditionen, att lantgreven Ernst-Ludwig av Hessen (f. 1667) skulle ha legat i den, får ju allt stöd, även om han inte varit den förste, ty vaggan har säkert gjorts för hans styvsyster, lantgreven Ludwig IV:s förstfödda barn, Maria Sibylla, född den 28 april 1652.¹⁶ Denna vagga har såsom den svenska ännu kvar den dekorativa ställning, i vilken den hänger. Denna består av tvenne 108,5 cm. höga och nedtill 50 cm. breda stolpar. Dessa äro med pliggar fastgjorda i en H-formig gulmålad, senare tillkommen undre bräda, som är 130 cm. lång. Avståndet mellan stolparna är 96 cm. Själva stolparna äro på båda sidor rikt skulpterade i barockornament

FIG. 9. HOLSTEINSKA VAPNET PÅ VAGGAN FIG. 7.

med tvenne i relief utskurna änglahuvuden på vardera sidan. I mittlinjen är på varje stolpe på yttersidan nedtill anbragt ett stöd, 29,5 cm. i höjd och 13,5 cm. i bredd vid basen, även detta rikt ornerat. Ovanför detta stöd är stolpen genombruten med ett njurformigt hål med smal förlängning uppåt i mittlinjen. Upptill avslutas stolpen med en korsformig utvidgning, 24 cm. bred, och vars översta del är maskaronformigt ornerad. Stolparna äro helt förgyllda förutom de skulpterade änglaansikten, som äro målade i naturfärg med röda kinder. I alla de skulpterade konturerna äro inlagda mörkgröna linjer. Själva vaggan, som hänger i

¹⁶ Förmäld år 1673 med hertig Wilhelm Ludwig av Württemberg.

nämnda stolpar, i järnringar på förgyllda järnkrokar, är 84 cm. lång med 25 cm. djup sida och 60 cm. hög gavel, vars största bredd upptill är 49,5 cm. och meden 61 cm. Den är av förgylld ek. På gavlar och sidor äro anbragta förgyllda hopplistramverk med infällda speglar, en på varje gavel och tre på sidorna. I speglarna äro änglahuvuden i guld på mörkgrön botten. De mindre, helt fyrkantiga mittspeglarna på sidorna sakna någon figurmålning, de äro endast slätmålade med samma mörkgröna bottenfärg som de övriga speglarna. Kring de förgyllda ramarna äro målade mörkgröna linjer. På varje sida äro upptill anbragta tre knappar, svarvade av trä och förgyllda, avsedda att knäppa fast täcket på. Gavlarnas överstycken ha utåt ett i relief skulpterat änglahuvud i barockornament på vardera överstycket. Medarna äro dekorerade på båda sidor med en kraftigt snidad maskaron. Hörnstolparna äro snidade i barockornament, som upptill slutar med helt utsnidade änglahuvuden. Alla de skulpterade änglaansikten äro målade i naturfärg. Inuti är vaggan svartmålad förutom gavlarnas överstycken, som äro målade i samma mörkgröna färg som i de yttre speglarna. Alla konturer äro uppdragna med samma mörkgröna färg. Både vaggans uppmålning och förgyllning är sannolikt på senare tiden påbättrade. Vaggans botten utgöres av en omålad furuplanka, starkt angripen av trämask.

Den svenska vaggan. Vi återkomma så till vår svenska vagga och lämna även över denna följande beskrivning över dess nuvarande utseende.

Den förgyllda ställning, i vilken den hänger, består av tvenne 108 cm. höga

och nedtill 46 och 47 cm. breda och 4 cm. tjocka stolpar. Dessa äro med pliggar fastgjorda i en låg sockel av trä (omålad), som symmetriskt svängd utgör underlaget till ställningen. Detta underlag har såsom framgår av beskrivningen i 1691 års inventarium varit överklätt med röd sammet (plysch). Det är 147 cm. långt 51,5 cm. brett och 6 cm. högt. Avståndet mellan stolparna är 96 cm. Själva stolparna äro på båda sidor rikt skulpterade i barockornament med tvenne i mycket hög relief utskurna änglahuvuden på vardera sidan. I mittlinjen är på varje stolpe på yttersidan nedtill anbragt ett stöd, 30 cm. högt och 12 cm. brett vid basen, även rikt ornerat. Ovanför detta stöd är stolpen genombruten med ett omvänt hjärtformigt hål, vars spets går upp i mittlinjen. Ovanför detta finnes ännu ett smalt mandelformat hål i stolpens smalare del. I den ena stolpen finnes ett litet runt hål med motvarande i själva vaggan innanför. Här har förut suttit en förgylld och skulpterad träpinne, avsedd som stoppsprint.¹⁶ Upptill avslutas stolpen med en korsformig utvidgning, 25 cm. bred, ornerad i brosk- och bladmönster. I överkanterna på båda stolparna äro tvenne små hål igensatta med träpluggar. Här har tydligen överstycket med de tvenne änglarna, som hålla i en krona, varit anbragt på den ena stolpen; på den andra har måhända suttit något liknande. Stolparna äro helt förgyllda förutom de skulpterade änglaansikten, som äro målade i naturfärg med röda kinder.

Själva vaggan, som hänger i nämnda stolpar i järnringar på förgyllda järnkro-

¹⁶ Denna fanns, enligt uppgift på 1890-talet, men är nu ersatt med en järnsprint.

FIG. 10. DEN HESSISKA VAGGAN; AV NICLAS HEIMEN ÅR 1652. SCHLOSSMUSEUM, DARMSTADT.

kar, är 86 cm. lång med 22 cm. djup sida och 56,5 cm. hög gavel, vars största bredd är 50 cm. och medan 58,5 cm. Den är av förgylld ek. På gavlar och sidor äro an-

bringade förgyllda ramverk av hoppligt med infällda speglar, en på varje gavel och tre på sidorna. I alla speglarna äro målade änglahuvuden med brunröd färg.

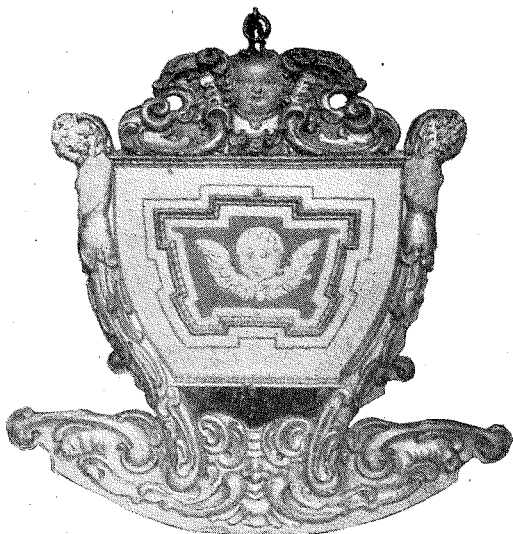

FIG. 11. GAVEL TILL DEN HESSISKA VAGGAN FIG. 10.

Färgen är ursprungligen mörkbrun eller svart och senare övermålad med rött. En linje i samma färg följer på insidan ramens hopplista. Vaggans sidor och gavlar äro kantade med liknande hopplista, som på ramverket. På varje sida äro anbragta tre knappar, svarvade av trä och förgyllda, de sitta på 18 cm:s avstånd inbördes och något närmare vaggans fotända än huvudända. Vid huvudändan finnes i kanten upptill två små hål med pliggar uti. Vad dessa tjänat till är obekant. Gavlarernas överstycken äro vardera utåt snidade med tvenne mot varandra liggande änglar i helfigur och mellan dessa ett ornament med ett änglahuvud. Nedtill på gavlarna under hopplisten finnes ett litet ornerat understycke, som saknas på de övriga vaggorna. Medarna äro dekorerade på båda sidor med ett änglahuvud i mitten, med därifrån utgående vingliknande ornament. Hörnstolparna äro snidade i barockornament, som upptill sluta

med helt utsnidade änglahuvuden. Alla de skulpterade änglaansikten äro målade i naturfärg. Inuti är vaggan rödmålad med märken av svart målning förutom gavlarernas överstycken, som äro av obestämmd färg. Vaggan har tydligen, såsom de två andra, varit svartmålad inuti, men senare rödmålats för att stämma överens med den röda plyschen på sockeln, och troligen har även då samtidigt orneringen med änglahuvuden i fälten på sidorna övermållats med rött. Vaggans botten utgöres av en rödmålad furuplanka. Under denna kvarsitter ganska mycket av den gamla svarta innerfärgen.

Av övriga till vaggan hörande föremål finnas som förut nämnts kvar det lilla i trä snidade överstycket med två änglar, som hålla i en krona. Det mäter 28 cm. mellan huvudena och 34 cm. mellan figurernas yttre tåspetsar och är 23 à 24 cm. högt. Spiran, som varit i ena ängelns hand, saknas; den andra ängelns yttre arm av avlagen. Änglfigurerna äro målade i silver och naturfärg, men kronan är förgylld.

Flera antaganden ha framkommit, var detta överstycke ursprungligen suddigt; att det suddigt på stolpen vid barnets huvud är dock det troligaste. Som förut nämnts, finnas här med pluggar igensatta hål och avståndet mellan dessa hål stämmer på ena stolpen med avståndet mellan de för fastsättandet upptagna hålen i överstyckets underkant. Mycket vackert sluter sig också änglfigurerna till stolpens överstycke, om de placeras därpå. Överstycket är med all säkerhet även gjort av Niclas Heimen, ehuru det ej är särskilt upptaget i de holstein-gottorpska räntekammarräkningarna.

Av den i inventarierna omnämnda utstyrelsen till vaggan finnes ännu bevarade åtta stycken gardiner. Dessa utgöres av tre stycken gardiner i storlek 53,5×173 cm. av ett blommigt guld- och silvertyg med invävda röda, bruna och grå blommor,¹⁸ samt fem stycken gardiner av ett silvertyg med blommigt mönster i guld. Av sistnämnda fem gardiner äro två av dubbla våder hopsydda i storlek 107×163 cm., och tre av enkla våder i storlek 53,5×163 cm.¹⁹ Samtliga åtta gardiner äro fordrade med röd sidenmoiré och på tre sidor försedda med ringar för uppfästandet på gardinstänger, ett flertal ringar äro nytillsatta. Enligt jämförelse med inventarierna tyckes alltså förutom den nämnda himmelen en gardin med blommor och en av silvertyg saknas.

Gardinerna ha troligen varit uppsatta på följande sätt. De fyra förgyllda stolparna ha upptill sammanfogats med de fyra trälisterna och intill dessa ha gardinerna upphängts på gardinjärnstängerna så, att de två större silvertygsgardinerna hängts framför och bakom vaggans kortändar, samt de smala silvertygsgardinerna på sidorna två på varje sida. Gardinerna med blommor, som ursprungligen varit fyra ha hängt som hörnstycken. Ovanpå det hela har sedan den kupiga himmelen varit fästad. (Jmf. 1660, 1688-års inventarier.)

* * *

Av föreligande har alltså kunnat fastställas, att så väl den svenska, förut ko-

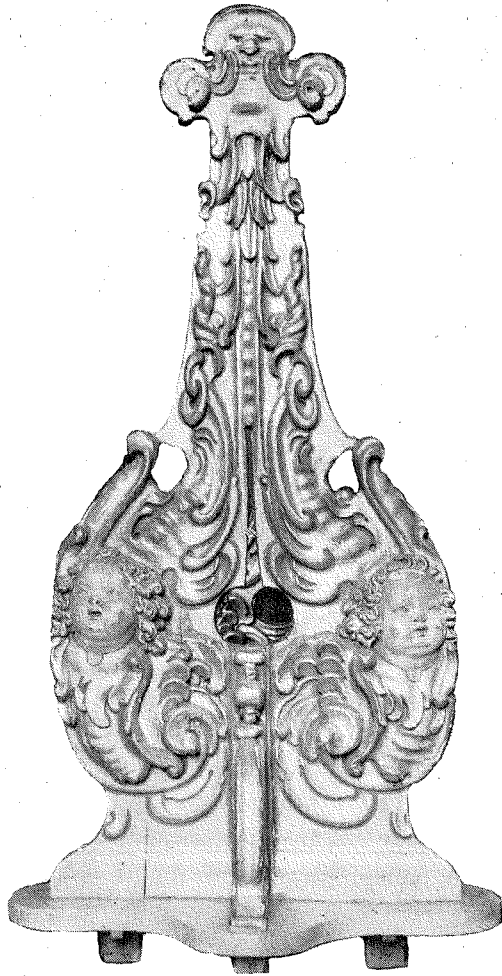

FIG. 12. STOLPE TILL DEN HESSISKA VAGGAN FIG. 10.

nung Karl XII tillskrivna vaggan, som de tvenne syskonvaggorna i Anhalt och Hessen äro komna från Holstein-Gottorp, deras tillverkningsår och att de äro gjorda av den gottorpska bildhuggaren Niclas Heimen samt troligen målade och förgyllda av hovmålaren Johan Müller. De hava enligt vad som uppgivits även senare varit i bruk vid furstliga dopceremonier. Om den anhaltska uppgives ju även, att

¹⁸ Tyget är ett silvertyg, broscherat med guld och olikfärgade sniljor; detta enligt benäget meddelande av baron R. Cederström.

¹⁹ Det ena är något längre, 168 cm.

den använts för kejsarinnan Katharina II såsom född prinsessa av Anhalt-Zerbst. Den hessiska har enligt uppgift använts vid alla furstliga dop i denna furstefamilj, ävenledes för de sista nu levande furstarna. Vad den svenska beträffar, så har den, förutom att den är gjord för Karl XI, ej bevisligen i äldre tider använts av kungliga prinsar. Såsom vi sett, är det möjligt, att den använts för Karl XII, men detta har ej kunnat fastställas. För Gustaf III och Gustaf IV Adolf ha andra vaggor gjorts. Först med dynastien Bernadotte synes alltså bruket att använda den vid dopceremonierna hava återupptagits och troligen då med början vid konung Karl XV:s dop. Vår nuvarande kronprins' söner äro de sista, som legat i densamma. Den synes aldrig ha använts vid prinsessors dop.

Vad tillsist vaggornas stil och ornamentik beträffar, så utgöra de goda prov på den i Tyskland på 1600-talets mitt florerande s. k. broskornamentiken, mycket påminnande om frankfurtermästaren Friedrich Unteutsch's (1600—1670) mönster-teckningar. Dessa äro utförda av Abraham Aubry (1644—1682) i Frankfurt, som senare var verksam i Köln.²⁰ Om Heimen komponerat vaggorna själv eller använt sig av andra mästaresh mönster, är en fråga, som återstår att besvara. Är han själv kompositören, så är han helt visst en icke obetydlig konstnär och har vetat att på ett mästerligt sätt omväxla ornamentiken utan att upprepa sig själv. Intressant är att jämföra de tre vaggorna. Den anhaltiska är förstlingsarbetet. Ornamentiken är ej så rik som

på de övriga, men i sin nyktra enkelhet komma här mera de vackert skurna änglahuvudena i hörnen till sin rätt; det enkla gavelöverstycket är också mycket smakfullt. Den hessiska är måhända den konstnärligt säkrast utförda, ornamentiken är rik och fullödlig och de väl inkomponerade maskaronerna på medarna äro synnerligen karakteristiska och verkningsfulla. Särskilt vacker är kompositionen av stolparna, som vaggan hänger uti, de två änglahuvudena omgivna av stiliserade vingar och molnbildningar äro en komposition av verkligt hög rang. På den svenska vaggan, som är den sist gjorda, tyckes mig ornamentiken vara något överarbetad och kommer därför ej fullt så väl till sin rätt. Vackra äro dock gavlarna på själva vaggan med de två i helfigur skurna änglarna på överstyckena, likaså nedre partiet på stolparnas innersidor. De dåligt utförda målade änglarna i speglarna på vaggorna skämma givetvis skulpturen, men målningen är som förut nämnts icke Heimens verk.

Under sist förflutna år har en tysk forskare, Dr. Karl Stork i Stettin, ägnat sig åt Heimens arbeten och därvid påvisat, att han utfört flera snidade altartavlor för olika kyrkor i Holstein.²¹ Ornament och figurer påminna här mycket om vaggornas. Även denne forskare ställer frågan öppen, varifrån Heimen erhållit sina förebilder, vilka han påvisar ha stor likhet med flera kölnermästaresh mönsterstick.

Enligt doktor Storcks forskning är Niclas Heimen född omkring år 1608 i Lunden i Dithmarschen och medlem av en

²⁰ Jmfr. Peter Jessen: *Der Ornamentstich* Berlin 1920.

²¹ Jmfr. tidskr. »Dithmarschen» 1930.

ännu levande familj Heim. Under åren 1625—1632 tillhör han en bildhuggarkrets i Heide vars ledare på denna tid var bildhuggaren Johan Hennings. Heimens arbeten visa även starkt inflytande av denne mästare, och han nyttjar ofta samma typer och mönster som Hennings. Omkring år 1633 blir Heimen mästare och bosätter sig i sin födelsestad Lunden. Här förvärfvar han sig en fastighet och är en framstående borgare i staden. Under åren 1635—1642 utför han epitafier

och altarprydnader i kyrkorna i Hemme och St. Annen i Norddithmarschen. År 1645 arbetar han i Schleswig på epitafier i domen härstädes, och under åren 1650—1655 utför han sina arbeten för hovet i Gottorp, vid vilket han på ett framgångsrikt sätt tävlar i konstskicklighet med den erkände hovbildhuggaren Hans Gudewerdt²² från Eckenförde. Efter 1656 är han ej påvisbar, varför han troligen avlidit något av de närmaste åren därefter.²³

BILAGOR.

Dokumentet till bilagorna I—IX förvaras i Slottsarkivet.

BILAGA I. Utdrag ur: Inventarium över Husgerådskammaren 1660.

Sid. 18. 5. Till Waggan som brukades för H:s Kongl. Maj:ts nu Regerande widh dess Christendom, effterskrefne saaker aff Gull i Silffuerduuk och alt medh lijfferga Taftt underfodrat. Nembl.

En kupot Himmel medh 7 $\frac{1}{2}$ al. Gull i Silffwer Crepiner och stoora frantzter rundt omkring. Sparlakaneth i 2 stycken om 11 wäder och 2 $\frac{3}{4}$ al:r högt medh Gull och Silffwer frantzter, små på sijdorne och större nedan till.

Waggetäcke aff 2 wäder och 2 $\frac{7}{8}$ al. långt, medh Gull i Silffwer frantzter omkring.

Än ett mindre Täcke af 2 wäder och 1 $\frac{1}{2}$ al. långt medh Gull i Silffuer frantzter omkring.

5 små knappar till denne Waggan öffuerdragne medh dito Gijllenduuk och 4 Sträck smala gull i Silffuer galuner.

5 Stycken fieder buskar aff äthskillige färger om 50 plumager.

1 lithet dito Gyllenduukz täcke uthan frantzter och medh lijfferga Taftt underfodrat, i lengd 1 $\frac{7}{8}$ al. och 1 $\frac{1}{2}$ al. bredh.

1 lithet stycke aff ett bordtäcke uthaff förbe: de Gyllenduuk av 2 al:r lengd med rött Sarss

underfodrat, och den ena ändan medh stora frantzter.

Sid. 33. »Sänge Trään».

Kongl. Maj:ts waggas aff Eek och grön för-mählning och Englahufwuden på.

Der under een pall medh 7 $\frac{3}{4}$ al. Swart Gyllen moer beklädt.

BILAGA II. Utdrag ur: Klädekammar Räkning wig Kongl. Hofstaten Pro Anno 1688 Medh dhes tilhörige verificationer ifrån Fol. I. til Folium 445 inclusive.

Sid. 269: Inventarium Uppå Dhe Pertzeder som woro uthi Hans Kongl. May:tz Kläde Cammare, Behäldne då dhe effter befallning af underskrefne besichtigad:tz in Januarij och Februarij Månader A:o 1688. Hwilke befunnes till Aln, Wicht, Duszin och Stycketahl, som här effter förmäles.

Sid. 425: Uthom det förrige Inventarium A:o 1683. Effterskrefne Hans Kongl. May:tz Konung Carl den 11:tes kläder äre uthi Kläde-cammaren inlefwereade af Hoff Intendenten Zacharias Reenberg 1686. nembl.

Sid. 429: Änn Äthskillige Saker.

Sid. 432:

1. Wagga af fölliande stycken, sielfwa Wagga af Träd förgylt uthan på, med 4 st. swarf-wade förgylta stolpar och 2:ne breda förgylta stolpar, att henga Waggan på, och der ofwan på twenne Änglar som hålla tillsammans utj

²² Se not 13.

²³ Karl Stork. Aus unserer meerumschlungenen Heimat. Der Gottorfer Hofbildhauer Nicolaus Heimen. Kieler neueste Nachrichten. Sonntag 3 Maj 1931.

1 Crona medh den ena handen, och utj den andra hwarssin spijra, sielfwa Footen till Waggan är öfwerdragen med rött Plijs och i kanterna och runt omkring med en gull agreman brämadh, her till hörer och så 4 st: Gardin Jernstenger och 4 st. små trälister att fastslå Sparlakanet uppå, som her effter föllier.

6. st. Gardiner af hwitt blommerat Gyllenduuk, 2 st. af 2 Wäder och 4 st. af en wädh, på 3 sidor, kanterne med en smahl gull j silfwer Colleur Silkes Campanie frantz, underfodrat med rött Tubin.

4. st. hörnstycken af gull j sölfwer dito, medh åtskillige Colleur Sillkes blommor utj, på 3 sidor medh lijka Frantzar som förr ähr förmelt, och underfodrade med rött Tubijn.

1 st. Himmel af Rött Tubijn, underfodrat med Rött Tafft, sampt medh gull sölfwer och åtskillige Colleur Sillkes Crepiner runt om, och inutj medh een gull j Silfwer Frantz, och dito Colleur Silke utj, med ett Ryggstycke der hoos af rött Tubijn, underfodrat med rött kattun, och 12 st. Röda Taftz bandh uthj, att binda opp Himmelen med.

1 st. Wagge täcke af 2 Wäder och gull i Silfr och åtskillige Colleur Sillkes blommor utj, på två sidor med släta frantzar.

4 st. Sängknappar her till, med lijka Gylenduuk öfwerdragne och brämadhe.

4 st. Plumage Buskar her till, af åtskillige Colleur Fiädrar.

2. st. Under bollstrar öfwerdragne med rött Tafft.

1. öfverbädd med lijka Tafft öfwerdragen.

2. st. örnegått

2 st. dito mindre

medh lijka Taft öfwerdragne.

2. st. små stohlar beklädde med Rött Plijs, och med En gull Agreman uppå.

BILAGA III. Utdrag ur: Kongl. May: Häff Kläde Cammar Räckning Med Des Tilhörige Verificationer pro anno 1697.

Sid. 661: Inuentarium på dhe Saker hwilcka undan denn Olyckelige Wädellden som Kongl: Slättet d. 7:de May förledet Ähr 1697. öfwer-gick, uti Hans Kongl. May. Kläde Cammar bergade bleefwo, och nu i behälldh och förwar fin-

nas. Nämbl. Efter Gamble Inventarium. Åtskillige Andre Owärderade Persedler. Nämbl.

Sid. 779. Förgyllt Wagga, hwaraf är behållit Sielfwa Waggan, samt 2 breda förgyllta Stolpar och 2 änglar som hålla tillsammans uti en Crona.

6. st. Gardiner af hwit blommerat Silfwerduuk, twenne af 2 wäder och fyra af 1 wäd, i Canterna på tre sidor med en smal Guld i Silfwer och Coleurt Silkes Campanie frantzar underfodrade med rödt Tubbin.

4 st. Hörnstycken af guld i Silfwer — Duuk med Coleurte Silkes blommor iwäfne på 3 Sydor med samma slagz frantzar, som på gardinerna och underfodrade med Rödt Tubbin.

1. Himmel af Rödt Thubin underfodrat med rödt Tafft, samt Guld i Silfwer och Coleurte Silkes Crepiner rundt omkring och inuti med en Dito frantz såsom och ett Ryggstycke af Rödt Tubin underfodrat med rödt Cartun och röda Taftz band uti.

1. St. Waggetäcke af guld i Silfwer Duuk med Coleurte silkes blommor, samt släta frantzar på 2:ne sidor.

4 St. Sängknappar med Dito Silfwer Duuk öfwerdragen.

4 St. Plumage Butskare.

2 St. Underbolster med rödh Tafft öfwerdragen.

1 St. Dito öfverbädd.

2 St. Dito örnegått.

2 St. Dito mindre.

2 St. Små Stolar med rödh Plys öfwerklädde.

BILAGA IV. Utdrag ur: Kongl. May:ts Hoff Kläde Cammar Inventarium A:o 1737.

Inventarium på de Saker som finnas wid Hans Kongl: May:ts Häf Kläde Cammar i förwahr Nembligen. Efter Gambla Inventariumet.

Sid. 114: Åtskillige andre Owärderade Persedlar.

1. Förgyllt Wagga, hwaraf är behållit sielfwa waggan, samt två breda förgyllta Stolpar och två änglar som hålla tillsammans uti en Crona.

Randant.: NB: Reparerad och uppsatt 1778.

[1] 6. St: Gardiner af hwitt blomerat Silfwerduuk, twenne af två Wäder och fyra af en wäd i Kanterna på tre sidor, med en smal guld

i Silfwer och Coleurt Silkes Campagne Franttzar, underfodrade med rödt Thubin.

[2] 4. St: Hörnastycken af Guld i Silfwerduuk med Coleurte silkes blommor iwäfne på 3 sidor med samma slag Franttzar som på gardinerne och underfodrade med rödt Thubin.

[3] 1. Himmel af rödt Thubin underfodradt med röd taft samt guld i silfwer och Coleurte Silkes Crepiner rundt omkring, och inuti med en dito Frantz, såsom och ett Ryggstycke af rödt Thubin understofferat med rödt Cattum och röda tafts band uti.

[4] 1. St. Waggetäcke af guld i Silfwerduk, med Coleurte Silkes blommor samt släta franttzar på begge sidor.

[5] 4 St: Sänge Knappar med Dito silfwerduuk öfverdragen.

Randat. till [1]—[4]: Utgifwit till Hennes Kongl. Höghet 1745.

Återinkommit År 1778 ifrån Husgeråds Cammaren och en stor del Fransar borta.

4. St: Plumage Buskar, mahlätna.

Randanteckning: Utgångna 1748.

[1] 2. St: under Bollster med rödt taft öfverdragna.

[2] 1. St: Dito öfverbädd.

[3] 2 St: Dito Örngätt.

[4] 2 St: Dito mindre.

Randat. till [1]—[5]: Utgifwet till Hennes Kongl. Höghet 1745.

Af Hans Kongl. Höghet Kron-Printsen Gustaf aldeles förbrukath och härifrån utgått.

2. St. små gamla Stohlar med rödt plys öfverdragne.

Randant.: NB: plysset fans icke wid inventeringen 1737. 1773 wid Invent: Stolarne aldeles odugl:

BILAGA V. Utdrag ur: Kongl. May:ts Håf-Kläde Cammares Inventarium År 1790.

Sid. 150: Diverse Husgeråds och andre persedlar.

N:o 267. Högst Salig konung Carl XII:tes Vagg Säng med dubbla gardiner och täcke af rosigt guld och silfvertyg, fodradt med rödt moire.

Näml:n 6 stycken gardiner af rosigt guld o. silfver-tyg med guld- o. silf-snodder och små toffsar omkring fodrade med lika garnering och

foder som de förra. Sängtaket af rödt moire med höga guld- silf- och silkesfransar, fodr. med rödt taft. Ett tillhörigt stycke af rödt moir.

BILAGA VI. Utdrag ur: Inventarium öfver Kongl. Maj:ts Klädekammare 1801.

Sid. 187: Diverse Husegårds och Andre Persedlar:

Högst salig konung Carl XII:s Vagg Säng med dubbla gardiner och täcke, neml. 5 Stycken gardiner af rosigt guld och Silfvertyg med guld- och Silfver Snodder och små toffsar omkring, fodrade med rödt moire. 2 St. Gardiner af Guld- och Silfvertyg med inväfda Silkes blommor med lika garnering och foder som de förra; Ett tillhörigt Stycke af rödt moire.

Randant.: Flyttas till Husgeråds-Cammaren.

BILAGA VII. Utdrag ur: Kongl. Kläde Kam-marens Inventarium År 1812.

Sid. 89: 205. Konung Carl XII:s Wagg Säng med dubbla Gardiner och Täcke, neml:n Till-sammans 7 st. Gardiner samt 1 tillhörigt stycke af Rödt moire.

BILAGA VIII. Utdrag ur: Inventarium öfver Kongl. Klädekammarens Inventarie Persedlar Kongl. May:ts och Kronan tillhörige. Till underdånigt följte af Kongl. brefwet den 5:te Maj År 1819. Upprättat År 1821.

Sid. 83: 205. Konung Carl XII:s Wagg Säng med dubbla Gardiner och Täcke, nemligen till-sammans 9 st. Gardiner af Silfvertyg med inväfda guld och sammets Blommor, fodrad med rödt moire.

2:ne stycken af 2:ne våder, hvardera.

3:ne st. af 1 d:o d:o med blommor af guld och silke.

3:ne st. af 1 våd hvardera med guld och sammets blommor, alla dessa stycken äro, på 3:ne sidor hvardera, försedda med smärre Toffsar af guld, silfver och silke.

Sid. 97: 50. 1. Carl XII:s Wagga.

BILAGA IX. Utdrag ur: Kongl. Klädkam-rens Inventarium 1850.

Sid. 34: 205. Konung Carl XII:s waggång

med dubbla gardiner och täcke, nämligen 2:ne stn. af 2:ne våder hwardera, 3:ne stn. af 1 våd hwardera med blommor af guld och silke samt 3:ne stn. af 1 våd hwardera med guld- och sammetblommor, tillsammans 8 stn. gardiner, på 3:ne sidor hwardera försedda med smärre tofsar af guld, silfver och silke samt fodrade med rödt moire.

Sid. 55: Diverse Antiquitets persedlar. 50. I Carl XII:s Wagga.

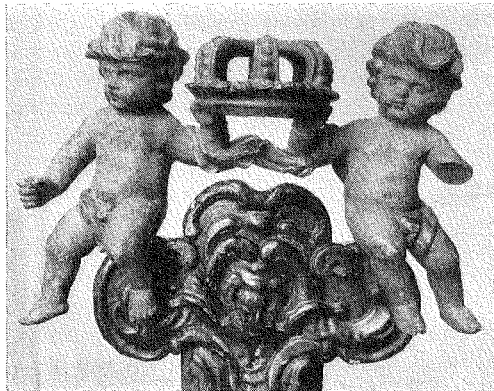
BILAGA X. Utdrag ur: Livrustkammarens Inventarium II.

3476. *Sängomhänge* bestående af åtta särskilda stycken nämligen: 2 st. af två våder

hwardera, — 3 st., en våd hwardera, med blommor af guld och silke, samt — 3 st., en våd hwardera med guld- och sammetsblommor. Gardinerna på tre sidor försedda med smärre tofsar af guld, silfver och silke, samt fodrade med rödt moiré.

Carl XII:s vaggsång, som upptages under s. N:r som sängomhänget i 1857 (1855?) års invent., saknas. I nämnda Inv. står antecknadt med blyertspenna: »Någon vaggsång har aldrig funnits mig vetterligt.»

4159. *En vagga*. Har tillhört Carl XII som barn. (Depositum i Statens historiska samlingar.) Återlemnad till L. R. kammaren, K. brev 17. 6. 1887.

GLASMÅLNING FRÅN NYARE TID PÅ GOTLAND.

AV

BENGT SÖDERBERG.

Redan i tidig romansk tid torde bruket av målade fönster i kyrkorna varit allmänt, åtminstone i de större och förnämligare. De äldsta bevarade, t. ex. i Chartres och Augsburg äro från 1000-talet. Ännu under höggotikens tidsskede, då de väldiga korfönstren fylldes med färggnistrande glasmosaiker, saknade profanhusen i regel glasrutor. Det dyrbara materialet, den strålande utsmyckningen kom liksom så mycket annat av lyx och konst endast kyrkorna till del. Det medeltida glaset var dyrt, orent och föga genomskinligt; dessutom kunde man framställa det endast i små bitar. Man fick nöja sig med att stänga öppningarna med träluckor, flätverk eller hinnor. Ännu så sent som 1463 vid konung Mattias intåg i Breslau, försågos fönstren i kungaborgen med pergament. Hos de västeuropeiska handelsstädernas rika borgare användes dock glasfönster redan under förra hälften av 1400-talet som framgår av interiörer på många flamländska målares tavlor. Mot slutet av århundradet blir det profana glasmåleriet allt vanligare tills det slutligen utkristalliserar sig som en högst egen konstart, som under 1500-talet når

sin högsta blomstring, medan det kyrkliga alltmer förflackas och till sist alldeles försvinner. Det profana glasmåleriets framträdande har i viss mån sin grund i en del uppfinningar inom glasmåleriets teknik, som gjordes vid mitten av 1300-talet. Den medeltida glasmålningen var egentligen en mosaik av alltigenom färgade glasbitar. Glasmålningen var en monumentalkonst, vars styrka låg i de stora rena färgflaken och dessas dekorativa gruppering. Detaljen var en bisak, då ju dessa målningar skulle betraktas på långt håll. Konturteckningen på glasskivan utfördes med svartlod, en svartbrun färg som kunde målas på glaset och brännas in. Nu uppfanns ett färgämne, silvergult, liksom svartlod ett tunnflytande glas, färgat med klor eller svavelsilver, som genom inbränning kunde fästas på glasskivan. Mot slutet av medeltiden tillkommo flera sådana färger, bland annat rödockra och under 1500-talet grönt, violett, blått. Man såg sig sålunda oförhindrad av materialet att behandla glasskivan som en duk eller en pannå och därå anbringa en verklig målning. I det konstnärliga användan-

det av glaset bildar tiden c:a 1500 slutet av en gammal och början till en ny utveckling. Genom den nya tekniken kunde glasmålaren tillmötesgå tidens krav på realism i framställningen: glasmålningen blev, liksom stafflitavlan, ett prov på konstnärens förmåga att handskas med skuggor och dagrar, nyanceringar och perspektiv. Det monumentala draget försvinner — ett måleriskt träder i stället. Om detta blev ödesdigert för kyrkfönstrens fjärrverkan blev det desto gynnsammare för profana uppgifter. I ett boningshus kunde en glasmålning granskas på nära håll som en tavla, här kunde den nya tekniken verkligen befrämja syftet. Så kommer det till att i början av 1500-talet glasmåleriet når sin rikaste utveckling ej i kyrkfönstren utan i de små rutorna i sakristior, korsgångar, gilleshus, hospital, slott och privathus. Sedan det väl trätt i tjänst hos lekmän, spirar därur snart sedvänjor, som skulle komma att leva århundraden framåt, genomsyra så gott som alla samhällslager, och vinna utbredning över större delen av Europa, nämligen fönsterstiftelsen, fönstergåvan, fönstergillet. Miniaturglasmålningen är en direkt avkomling av stiftarrutorna i de stora kyrkfönstren och »die Sitte der Fenster- und Wappenschenkungen» har givetvis sina rötter i medeltidens fönsterstiftelser. Man skänkte ofta, såväl enskilda personer som sammanslutningar, gillen och skrän, för sin själs salighet målade fönster till sin kyrka. I fönstrets nedersta fack insattes då en bild av donatorn, knäböjande inför sin skyddspatron bredvid sin vapensköld eller, om fönstret var skänkt av ett skrå, en ruta med skrå-

ets insignier eller rent genremässiga framställningar av yrkets utövande. Ur dessa stiftarrutor har miniaturglasmåleriet och därmed också fönstergåvorna utvecklats.

Schweiz är det land som ännu i dag är rikast på glasmålningar av denna art. De äro nu att finna dels på ursprungliga platser i kyrkor, kapell och kloster, framför allt i korsgången i klostret Wettingen, dels i museerna, huvudsakligen Nationalmuseum i Zürich och Historiska museet i Bern. Den schweiziska målade glasrutan är framför allt vapenruta. Den visar under hela sin utveckling sitt ursprung ur den kyrkliga stiftarrutan och är i form och teknik mera konservativ än andra länders. Mera oberoende bevarar den ända in i 1700-talet ett visst drag av monumentalkonst. Så är den t. ex. ännu i sen tid ofta hopfogad av smärre glasbitar sammanhållna av blyspröjsar. Redan tidigt är den schweiziska vapenrutans system definitivt utbildat, sådant det i stort sett fortlever till 1700-talet. Av nästan heraldisk karaktär äro också de ensamma eller tillsammans med vapensköldar förekommande banerförarna, krigare, som svinga vapenprydda fanor, tecknade i stil med den berömda Dürerska.

Framför allt tack vare Lehmanns¹ publikationer känna vi utvecklingen inom det schweiziska glasmåleriet. Det väldiga materialet är bearbetat och grupperat kring en mängd olika skolor och mästare, vilkas namn och data arkiven skänkt oss. Överallt i Schweiz blomstrade glasmålar-skolor. Vilken enorm blomstring konstarten upplevde förstär man därav att enbart i Zürich under åren 1588—1600 ver-

¹ Die Glasmalerei in Bern. Anzeiger für schweizerische Altertumskunde.

kade icke mindre än 27 självständiga glasmålare. I endast obetydlig grad arbetade glasmålarna med egna uppslag utan följde teckningar och stick av berömda konstnärer. För Sydtyskland veta vi att mästare sådana som Hausbuchmeister, Meister E. S., Schongauer, Dürer, Holbein, i stor utsträckning tecknade mönster för glasmålningar. De förnämsta namnen för Schweiz vidkommande äro Urs Graf, Tobias Stimmer, Jost Amman, Christoph Maurer. Ännu under 1600-talet står det schweiziska glasmåleriet på ett högt plan, men under 1700-talet förflackas det alltmer tills det slutligen utslocknar. De yngsta rutorna tyckas ha förlorat kontakten med den gamla praktfulla heraldiska stilen och äro utförda i degenererade rokokoformer. Under 1700-talet vinner också en ny teknik insteg, som sedan avlöser måleriet: man lät etsa namn och årtal i glaset och i denna form fortlever arten till 1800-talets början.

Det är också i Schweiz som fönstergåvornas sed först utbildas. Liebenau² har påvisat dess förekomst vid mitten av 1400-talet med stöd av brev och av Umgeldsbücher från Luzern. Det ser ut som om redan tidigt två slags fönstergåvor förekommit: en av mera privat natur, där vapenrutorna verkligen voro vängåvor till släktingar och bekanta. Ett brev från Luzern av 1489 bekräftar rättigheten att vid nyår skänka goda vänner glASFönster »als das bishär herkommen und gebrucht ist». Av samma karaktär äro de fönstergåvor mellan befryndade familjer som förekommo vid bröllop. Det andra slaget av fönstergåva är av helt annan karaktär.

² Vom Aufkommen der Glasgemälde in Privathäusern. Auz. f. schweiz. Alt. 1885.

FIG. 1. GLASMÄLNING MED KANTONEN BERNS VAPEN, 1520-TALET. I KYRKAN I LAUPERSWIL, SCHWEIZ. EFTER ANZEIGER 1914, FOT. 24.

I denna form blir den ett slags offentlig institution och samtidigt en manifestation av nationalmedvetandet. Här uppträda städernas råd och magistrat, de förnämna slottsherrarna, landets patroner som givare av vapenprydda rutor till enskilda personer, borgare och tjänstemän, men också till kyrkor, kloster, gillen o. s. v., vilka inkomma med en framställning eller ett slags ansökan därom: »Bittgesuch». Äldst har väl detta gällt publika byggnader, där skyddsherrn skänkt sitt vapen till den beskyddade asylen el-

ler korporationen. Sedan har det spritt sig även till enskilda personer, vilka genom att i sitt hus uppsätta dylika vapenrutor visade, att de kunde glädja sig åt understöd och välvilja hos någon mäktig man eller sammanslutning. Så småningom får detta drag en vidgad betydelse och blir ett uttryck för en patriotisk stolthet över att äga sin stads, sin kantons eller sin länsherres vapen.

En Bittgesuch, anhållan om fönstergåva, framställdes huvudsakligen i samband med en nybyggnad och en sådan torde ursprungligen ha varit villkoret för dess beviljande. I själva tillvägagångssättet vid fönstergåvan ligger klart uttryckt den schweiziska sedens betonande av det välvilliga gunstbeviset. Meyer³ har visat på en rad exempel, som klart belysa detta. Den, som beviljats en vapenruta, får för det första denna och för det andra dessutom ett penningbidrag. Följaktligen ligger i en sådan fönstergåva den dubbla egenskapen av hedersbevisning och ekonomisk hjälp. Denna fönsterpenning behövde emellertid ej användas endast för det bestämda ändamålet, glasarbetet, utan var helt enkelt en byggnadshjälp, som donatorn jämnade för nybygget, vare sig detta tillhörde en enskild person eller en korporation, som han hade anledning att beskydda.

Även denna mera officiella form av fönstergåva går tillbaka åtminstone till 1400-talet. Umgeldsbücher från Luzern lämna belägg härför. Redan på 1470-talet beviljas vapenrutor till enskilda personer i landsorten, skrivare, skolmästare och dylika. År 1508 skänker rådet i Luzern

³ Die schweizerische Sitte der Fenster- und Wappenschenkung.

»Peter Esslingen dem Grichtsschriber von Bern ein erlich vennster mit miner Herren Wappen.» Redan tidigare tyckas fönstergåvor till privatpersoner ha varit så omfattande att man på vissa håll måst göra inskränkningar i rättigheterna. År 1490 beslutar rådet i Solothurn att man endast bör tillmötesgå Bittgesuche från vissa kloster. Detta bör nog fattas så att icke endast klostrets egna ansökningar skulle bifallas utan även ansökningar från personer vilka fått konventets rekommendation.

Seden synes fortleva lång tid framåt. Listor på fönstergåvor under 1600-talet visa att man då ännu förfor på samma sätt som tidigare. Vid sidan härav ha väl fönsterpresenterna på nyåret fortfarande varit i bruk och kanske mest i denna form vunnit insteg hos de bredare lagren.

Den sydtyska glasmålningen är redan av en annan karaktär än den schweiziska. Den utgår från träsnittet och kopparsticket och tillägnar sig slutligen i stor utsträckning deras stil. I de blomstrande gravyrskolorna i länderna kring övre Rehn funno glasmålarna rika förebilder. Schweizerrutans strängt arkitektoniska komposition med arkadmotivet efterliknas visserligen, men uppblandas under 1500-talet med ornamentstickens flytande, upplösta former: grottesker, hermer, kartuscher, omgivna av rullverk och beslagsornament. Vidare synas de skildrande framställningarna vara vanligare än i Schweiz, särskilt de mera genreartade med motiv hämtade ur borgarnas och hantverkarnas liv och arbete. Nürnberg är en av huvudorterna och det är ej omöjligt att de nürnbergerska hantverkarepitafierna med deras i kartuscher inställda yrkes-

emblem bidragit till att skapa vissa av glasmålningarnas stil.

Efter samma linjer utvecklas glasmåleriet i Frankrike och Holland. Då dessa länders material är ytterst ofullständigt publicerat måste vi här gå förbi dem.

I Nordvästtyskland finna vi ett viktigt område för minatyrglasmåleriet i trakten kring Hamburg, ett område som i detta fall, liksom beträffande så många andra företeelser inom allmogekulturen, haft den allra största betydelse för den skandinaviska Norden. Här tillhör konstarten och de därmed förknippade sedvänjorna i samma utsträckning allmogekulturen som t. ex. på Gotland och i fråga om form, motiv och fönstergåvornas karaktär finnas märkliga överensstämmelser med Skandinavien. Utan tvivel är det på glasmåleriet i detta område som det danska och svenska direkt vilar, och genom detta område som det har kontakt med det holländska, det tyska och det schweiziska. Det är framför allt Brinckmann i »Das Hamburgische Museum für Kunst und Gewerbe» som vi ha att tacka för en skildring av glasmåleriet och de därmed förknippade bruken i Hamburg och dess omgivning. Han har även publicerat beskrivningar av rutor som förvaras i museet. De nordvästtyska glasmålningarnas motivskatt är oss välbekant icke blott genom bevarade rutor utan också genom en hamburgsk glasmålarens mönsterbok från andra hälften av 1600-talet. Det visar sig att så gott som alla gotländska glasmålningar ha sin ikonografiska motsvarighet bland de hamburgska. Det tyska registret tycks endast vara något mera omfattande och särskilt i sen tid varit mera differentierat än det gotländska. Från mitten

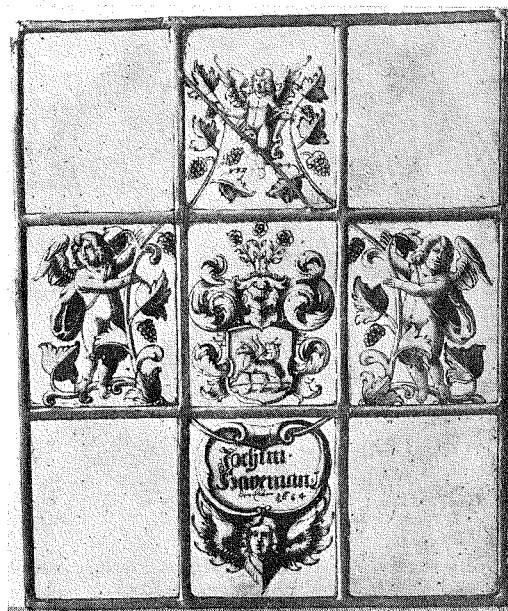

FIG. 2. GLASMÄLNING. DAT. 1684. FOT. MUS. FÜR K. U. G., HAMBURG.

av 1700-talet börjar förfallet inträda. Teckningen har blivit råare, färgen sämre. Slutligen försvinner de granna färgerna alldeles. Omkring 1800 finnas endast bildlösa inskrifter i dåligt svartlodmåleri och därmed utslocknar konstarten.

Fönstergåvor kunna enligt Brinckmann påvisas i dessa trakter från början av 1600-talet. Med ganska stor visshet kan man säga att seden då redan slagit djupa rötter. Av den schweiziska fönstergåvans karaktär av offentlig institution finns här inget spår. Vid uppförandet av ett nytt hus begåvades husherrn med målade glasrutor av anhöriga och vänner och höll därvid ett gille, »das Fensterbier» som är den direkta motsvarigheten till det gotländska »fynstargilde».

Det danska glasmåleriet stod helt sä-

FIG. 3. GLASMÅLNING FRÅN SKÅNE. INSKR. ARELD NIELSÖNN 1623. NORD. MUSEET.

kert i nära förbindelse med det nordväst-tyska. Det danska materialet är mig obekant med undantag för de fyra skånska rutor, som finnas i Nordiska Museet. Dessa visa traditionella motiv från Hamburgområdet. Beträffande fönstergåvans former kvarlever här den schweiziska seden att giva fönsterpresenter vid bröllop, men därjämte finnes en direkt motsvarighet till det tyska Fensterbier. Det danska fönstergillet kallas »Rejsegilde». Namnet antyder dess karaktär av en invigningsfest, då den nya byggnaden var rest.⁴

Från Danmark kommo glasmåleriet och fönstergåvorna till Norge. De norska glasmålningarna, av vilka finnes en liten samling i Nordiska museet, torde ha haft stor betydelse för de nordsvenska, vilka knappast kunna förklaras annat än som

⁴ Härav synes också framgå, att fönstergillet kommit att stå i ett visst samband med taklagsölet.

produkter av förbindelsen med Norge över Jämtland.

På Sveriges fastland tycks konstarten ej ha vunnit större utbredning. Endast i norra Sverige förekomma glasmålningar mera talrikt. Nordiska museet äger några från Dalarna och Hälsingland, andra finnas i Hudiksvalls Museum. I övriga delar av landet förekomma de ytterst sporadiskt. De nu bevarade stamma huvudsakligen från kyrkor, vilket emellertid ej kan tillmätas någon betydelse, då ju kyrkor i allmänhet äro vida säkrare förvaringsorter för gamla saker än profana byggnader.⁵

På Gotland visar det betydande antalet bevarade glasmålningar att konstarten här nått en rik utveckling och att fönsterstiftelserna och fönstergillet varit plägseder som rotat sig hos folket med fastheten hos en institution jämförbar med den ömsesidiga hjälpen vid större arbeten, såsom husbygge, taktäckning, ullkardning m. m. Om fönstergillet är ytterst litet bevarat i traditionen. Vad vi ha att hålla oss till är egentligen blott den ganska knapphändiga skildring som Säve ger i Åkerns sagor. Han nämner där fönstergillet i sammanhang med »husatingen», vari ligger en viss betydelse, ehuru de båda sakerna strängt taget ej ha något med varann att göra. Husating hålles då ett nytt hus, företrädesvis en manbyggnad skall uppföras, och »bidlaget» samlas då till gemensamt arbete under några dagar. Valfägnad består av husbyggaren, visserligen med något bidrag in natura från deltagarna, och dagen avslutas med lekar

⁵ På Runö finnes i gamla kyrkans fönster några glasmålningar från 1600-talet. (Klein: Runö).

och dans. Huset fullbordas sedan efter hand av gårdens eget folk med mindre hjälp, och när det är färdigt att invigas och endast fönster fattas, hålles fönstergillet. Säve berättar:

»I äldre tider följde härefter (husatingen) städse en särskild högtid med ating eller fynstargildet, då, sedan manuset i öfrigt var färdigt, bondens släktingar komma för att önska tomtebolycka och hade såsom gåvor med sig fönster, vilka voro granna av målat bränt glas, som alltid visade givarens namn med årtalet samt stundom sinnebilder av hans yrke eller embete, såsom ett skepp, en sax, en hyffel, en kyrka, en karl till häst o. s. v., ibland var det en kyrkvärd i gammaldags klädebonad och med sin häf eller en jungfru, som bjuder välkomstågaren åt den af-sutne riddaren i ståtlig spansk dräkt med sin muskedunder på axeln.»

Då nu fönstergillet kan sägas stå i ett visst samband med husatingen som ett slags invigningshögtid vid husets slutliga färdigställande, vore det intressant om man på något sätt kunde utröna bidlagets förhållande till fönstergillet. Bidlaget har givetvis deltagit i fönstergillet. En fest kunde över huvudtaget ej hållas utan att dess medlemmar voro med. Men att fönsterpresenter varit obligatoriska inom bidlaget är därmed icke givet. Släktingarna ha sannolikt i första hand uppträtt som givare. Saken var ju för övrigt i viss mån en ekonomisk fråga. Antalet fönsterdonatorer kan egentligen ej ha varit så stort. Ty man får icke tänka sig att de inbjudna sammansköto sina målade rutor till hela fönster så att dessa voro fyllda av målningar. I så fall fordrades ju ett betydande antal givare. Visserligen finns

endast ett fåtal hela ursprungliga fönster i behåll men dessa visa otvetydigt att det skänkta fönstret endast i mitten bar en målrad ruta med givarens namn. Åtminstone var detta väl nästan utan undantag fallet under den äldre tiden intill c:a 1680. Den ovala formen hos rutorna från denna tid anger tydligt deras karaktär av mittrutor. Möjligen kan senare dekorationen ha utsträckts till flera målningar i ett fönster. Kanske förorsakade fönstrens större format att flera personer fingo slå sig ihop om ett fönster, men troligen har man i allmänhet fasthållit vid mittdekorationen. Naturligast är att tänka sig att húsbyggarens närmaste bland släkt och vänner efter råd och lägenhet presentat honom fönster. Att fönstergillet icke endast var en fest för bidlag och grannar utan att släkten spelade en viktig roll framgår av att även avlägset och utom socknen boende släktingar deltagit. Så finns på Vinare gård i Rone socken bevarad en glasruta, framställande en ryttare i karolinsk dräkt och med inskrift: Mats Gudingis 1703. Om denna ruta vet man på gården att den är skänkt från Gudingis i Alva och ej från det närmare belägna Gudingis i Eke. Folket vid Vinare har i alla tider varit befryndat med Gudingis-folket i Alva. Glasmålningen är således en gåva från en släkting bosatt på en ganska avlägsen utsocknes gård, som självfallet ej kan ha tillhört Vinare grannlag. Att fönstergillet varit en fest av icke obetydlig solennitet framgår icke blott av att långväga gäster infunno sig utan också av att det ej torde ha varit ovanligt, att socknens kyrkoherde varit med, även han medförande ett fönster med målrad ruta. Glasmålningar med

FIG. 4. GLASMÅLNING I KÄLLUNGE KYRKA, GOTLAND. DAT. 1576. FÖRF. FOT.

prästnamn äro ganska talrika. Ett stort antal av dessa stammar väl från kyrkor och prästgårdar, men flera äro bevisligen komna från bondgårdar.

Bland borgarna i sjö- och stapelstaden Visby har fönstergillesseden florerat. I många fall antyda rutornas inskrifter att donatorerna varit borgare, i ett par fall är ett »i Visby» tillfogat efter namnet. Köpmännen ha älskat att på sina rutor låta måla seglande skepp. Personhistoriskt äro dessa rutor av ett visst intresse, då de bära namn på flera kända Visby- och Gotlandssläkter.

Vid sidan av den profana fönstergåvan med fönstergille lever under hela tiden seden i sin ursprungliga form som fönsterstiftelse till kyrkor. Denna är äldre än fönstergillet och med all säkerhet att anse som en direkt fortsättning på

en inhemsk medeltida tradition, under det att den profana sedvänjan kommer in först senare över Danmark. Bruket fortlever. Kyrkoherden underlät väl sällan att stifta en ruta med sitt namn och en biblisk målning i sin kyrka. I Källunge sitter ännu i sakristian det fönster som herr Kristen i Kelling stiftade någon gång under sin tid 1599—1630. Främst bland dessa stiftade fönster, äro de med praktfulla vapen i grisaille bemålade, som några präster på Södra Gotland 1695 ha skänkt till Visby Domkyrka och som suttit i dess sakristia, och som nu förvaras i Gotlands Fornsal.

Vid ett studium av de gotländska glasmålningarna och vid en jämförelse av deras data kunna vissa bestämda tidsgrupper urskiljas. Därigenom vinner man en ganska säker norm för dateringen av sådana rutor som sakna årtal. I endast få fall behöver man vara tveksam om vart man skall hänföra en målning. Tidsgrupperna äro tre:

Grupp I omfattande tiden c:a 1570—1610. Grupp II omfattande tiden c:a 1610—1655.

Därpå följer ett tidsavsnitt, varifrån knappast några gotländska glasmålningar äro kända, varpå kommer:

Grupp III omfattande tiden c:a 1680—1730.

Grupp I kännetecknas av rutans eller dekorationens ovala form och av en färgskala av flera djupa, mättade färger, där ofta rött och gult dominera. Gruppen är emellertid den minst klart utformade, bildad av tämligen heterogena element. De rutor som med säkerhet kunna hänföras hit äro relativt få. De äldsta rutorna sitta i ursprunglig infattning i Käll-

unge kyrkas sakristia. Fönstret är genom blyspröjsar uppdelat i små rhombiska rutor. Två av dessa i fönstrets mittlinje, bära inskrifter, målade med svartlod. Den ena bär överst ett bomärke; därunder står i versaler: Hans Kerckhof 1576, den andra har en på samma sätt utförd inskrift. Hans Koppersleger 1576, fig. 4. De äro sålunda av enklaste slag, utan bilder, utan färger och stå därigenom i skarp kontrast till det rika måleriet från perioden i övrigt. Vid sidan av dessa två daterade rutor har man antagligen att ställa ett par andra, som sakna inskrifter. Först en fragmentarisk, sekundärt insatt ruta i överkanten av samma fönster som de förut nämnda, vilken visar tacklingen av ett tvåmastat skepp, tecknat med svart lod utan färg. Av tacklingen att döma kan det mycket väl tillhöra 1500-talets senare hälft. I Gotlands Fornsal finns en liten fyrkantig ruta, framställande en man tecknad i grova svarta linjer med ett lätt stiliserat ansikte. Dräkten med de uppskurna byxorna talar icke emot samtidighet med Källunge-rutorna. Till en särskild familj skulle man kunna sammanföra de målningar, som framställa apostlar. I Follingbo kyrkans södra korfönster sitter en i granna färger målad ruta med en bild av S. Petrus och bärande inskriften Peder Havers 1588, och i Gotlands Fornsal finnas några apostlarutor, som sakna inskrift men som av stilistiska skäl få anses tillhöra Grupp I eller II, vilkendera är svårt att avgöra. Apostlaframställningarna äro, liksom bibliska motiv överhuvud taget, i regel valda med hänsyn till donatorns namn. Peder Havers, Peder Jensen Westöy ha båda beställt S. Petrusbil-

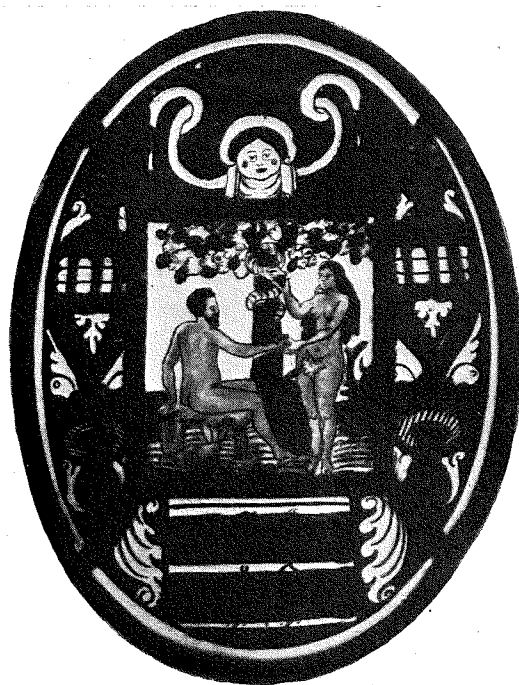

FIG. 5. GLASMÅLNING FRÅN LUNDERHAGE, FLERINGE, GOTLAND, MED SYNDAFALLET. DAT. 1601. GOTLANDS FORNSAL. FÖRF. FOT.

der på sina rutor. Motivet har använts under alla perioder som lämpliga sinnebilder av beställarens namn.

Gruppens huvudmoment, de som till synes bäst karaktärisera dess smak, äro de helt bevarade fönstren från Lunderhage i Fleringe (gården nu i Bungemuseet, fönstren i Gotlands Fornsal), fig. 5. De bära i mitten en stor oval dekoration. Den fyrkantiga mittrutatan har en figurframställning de omgivande rutorna bära ornament av övervägande ungrenässanskaraktär. Färgerna äro många och lysande, rött och eldsgult dominera med inslag i blått och vitt. Det äldsta fönstret bär inskriften Peder Lüders 1600. Mittrutatan framställer en dam, som bjuder en

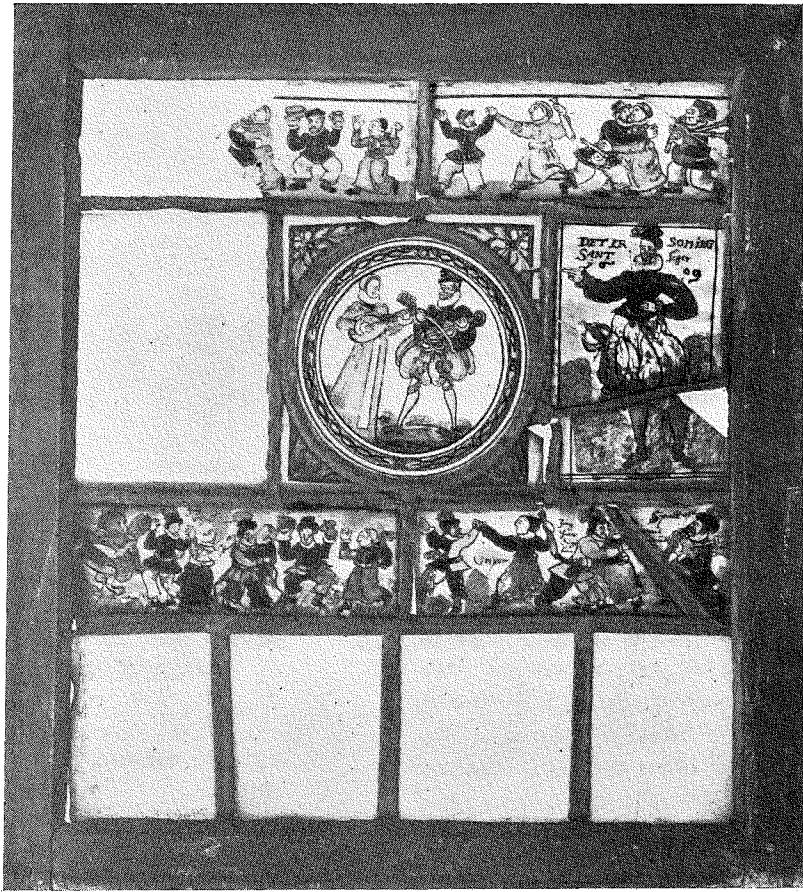

FIG. 6. GLASMÅLNING FRÅN FJÅLE, ANGA, GOTLAND DAT. 1609. NORD. MUSEET.

muskötbeväpnad man en bågare. De andra fönstren bära namnen Hans Goldschmedtt, Rasmus Stuckes och Jacob Stuckes 1601 (gården Stux i Bunge). På namnet Hans syftar en framställning av Kristi dop, Stuckes-rutorna framställa Syndafallet och Isaks offrande.

Ett fönster av synnerligen stort intresse befinner sig i Nordiska museet (Nr. 79,604, från Fjåle i Anga), fig. 6. Mitt-rutans målning föreställer en dam och en herre i förnäma dräkter, damen knäp-

pande på en luta, mannen spelande fiol. Inskrift saknas. Till höger om mitt-rutan sitter en rektangulär ruta framställande en stående herre, också han i ridderlig dräkt med värja vid sidan. Färgerna äro rödbrunt och mörkblått, bakgrunden fläckigt gul och blågrön. Inskrift: Det er sant som jeg siger 1609. Fönstrets märkligaste målningar äro dock de som finas på de långsmala rutorna längs dess övre och nedre kant. Dessa rutor bära målningar i frisform, framställande dan-

sande bondfolk. Det är grovt tecknade människor, springande, knäande, flaxande med armarna, omfamnande varandra, omväxlande män i vida vita långbyxor, blå jacka och med små plattkulliga hattar och fruntimmer i guldbruna dräkter. De båda friserna ha sina grupper anordnade på samma sätt; längst till höger sitter en säckpipblåsare. De äro ganska klumpigt målade i gult, rött, blåckartat mörkblått och blågrönt. Här och där äro mellan figurerna inkastade inskrifter i skrivstil på danska. Scenerna göra emellertid ett livfullt intryck och besitta en komik som erinrar om Brueghel.

Var förebilden till dessa målningar är att söka få vi en antydning om genom en bonad i Kungl. Husgerådskammaren, publicerad av Böttiger, nu förvarad å Grips-holm, vilken framställer en bonddans. Gruppernas anordning och även de enskilda figurerna, särskilt säckpipblåsaren, äga stora likheter med fönstermålningarna. Kartongen till bonaden synes vara gjord efter Hans Sebald Beham. Bonaden och glasmålningen gå tydligen tillbaka på samma förebild, vare sig denna varit en tysk gobelinkartong eller ett stick eller träsnitt.

Inom Grupp I ha vi slutligen att nämna några synnerligen karakteristiska rutor som framställa ryttare. Flera av dessa skjuta med pistol. Detta motiv har varit synnerligen omtyckt och fortlever, ehuru ombildat in i Grupp III. Dräkterna medgiva en datering till c:a 1600. En särdeles dekorativ ryttarbild finns å en ruta i Gotlands Fornsal, som bär inskriften Laffuers Brentings, fig. 7. Den kraftiga röda hästen är framställd i paradmässig skritt, tecknad i saftiga former

FIG. 7. GLASMÄLNING FRÅN GOTLAND. GOTLANDS FORNSAL. FÖRF. FOT.

med förkärlek för kraftigt svängda linjer, vilka göra det hela lätt stiliserat. En särställning inom gruppen intaga tre fönster av kontinental typ i Nordiska Museet. De bära praktfulla heraldiska vapen med hornprydda hjälmar och hjälm-täcken i rika akanthusformer. De äro tekniskt och konstnärligt av helt annan art än övriga glasmålningar, sammansatta av med blyspröjsar hopfogade glasbitar enligt den medeltida teknik, som länge fortlevde inom det schweiziska glasmåleriet. De äro tydligen exponenter för ett hantverk med värnadsvärda traditioner, som arbetar för beställare på ett högre socialt plan än de, för vilka den stora massan av enklare glasmålningar förfär-

FIG. 8. GLASMÅLNING FRÅN LUNDBJERS, LUMMELUNDA, MED JAKOBS DRÖM. DAT. 1641. GOTLANDS FORNSAL. FÖRF. FOT.

digats. Att arbeten av detta slag i stor utsträckning förekommit även inom de nordiska ländernas högre ståndskultur, ha vi ingen anledning att betvivla, ehuru det mesta nu är spolierat. Nordiska Museet äger ett ståtligt exempel på denna praktfulla dekorationskonst ännu från slutet av 1600-talet i det stora vapenfönstret från Tibble kyrka i Uppland med namnet Reinhold Palmstruch. De gotländska fönstren ifråga ha säkerligen ingenting med den inhemska produktionen att göra, något som bestyrkes av deras inskrifter, som syfta på medlemmar av ett par läns herrars familjer, Bilde och Lyc-

ke. De äro daterade 1593 och sannolikt av dessa förnäma personer beställda i någon framstående verkstad i Danmark eller Tyskland.

Under Grupp II fortlever dekorationsens ovala form. Denna sammanhänger med en kompositionsprincip som är gemensam för de båda första grupperna. I fönstrets mitt sitter decorationen som en i starka färger lysande bricka. Inga ornamentled tillåtas växa fritt över angränsande rutor. I motivvalet framträder en viss förkärlek för emblem och sinnebilder. Gruppens huvudkaraktär ge målningar, inramade av gröna bladgirlander eller gula inskriftband, som följa rutans kanter. Bokstäverna äro oftast tätställda svärlästa minuskler. Färgskalan äger ännu en viss brokighet, men färgerna ha ej den konstnärligt träffsäkra sammanställningen hos Grupp I. Den medeltidsaktiga lyskraften är borta, de äro blekare och grumligare.

Rikast utbildade äro de helt bevarade båda fönstren från Lundbjers i Lummelunda. Det ena har i mitten en mångkantig sköld med en stående björn i halvfigur, omgiven av ornament och dubbla ovala inskriftbårder. I svicklarna mellan ovalen och decorationens yttre begränsning sitta kerubhuvuden med brokiga vingar. Inskrift: Cede maiori et parce minori. O, herre hielp mig all mit Haab Er till dig. Johan Bahr Organist. Det andra fönstret, fig. 8, som är komponerat på samma sätt, har i mittfältet en framställning av Jacobs dröm och bär inskriften Jacob P(?) Klensmidt 1641. Den plump utförda målningen visar Jacob so- vande medan änglar nalkas från himlastegen, som står lutad mot ett rökliknan-

de moln, ovan vilket Gud Fader tronar. I bakgrunden hus och en tornspira. Denna framställning är en i detalj trogen kopia av en annan glasmålning i Gotlands Fornsal, betydligt skickligare utförd. Båda återgå på ett träsnitt i Frankfurterbibeln av 1585, vilken förebild tydligen är kopierad utan förmedlande mellanhänder. Av figurframställningar finnas inom gruppen eljest endast ett par Syndafallscener (Gotlands Fornsal) en jägare, en ryttare av första gruppens typ (Nordiska Museet) fragment av Jonae havsfärd och av en Golgatagrupp (Källunge kyrka) den förra daterad 1618, den senare med namnet H. Christen i Kelling varmed menas Christen Pedersen, som var kyrkoherde därstädes 1599—1630. De båda rutor som nu äro sekundärt hopsatta kunna sålunda mycket väl vara samtidiga och ursprungligen ha smyckat var sitt vid samma tillfälle skänkta fönster. Från 1610-talet finnas två rutor, en i Gotlands Fornsal och en i Nordiska Museet, vilka visa uppkomsten av ett nytt motiv. De äro smyckade av sköldar av 1500-talstyp, vilka ha börjat kartuschartat upplösas i konturen och som äro omgivna av lösligt tecknade beslagsornament, upptill sammanhållna av en kerub i halvfigur, kanske att uppfatta som ett rudiment av den ursprungliga vapentypens sköldhållare. Det är detta kartuschartade motivs uppträdande som ger oss rätt att sätta gräns mellan två tidsgrupper c:a 1610. De mest använda motiven äro dock enkla bomärken, sinnebilder och symboliska framställningar, omgivna av ornament utan egentlig stilkarakter. Typisk är en ruta i Gotlands Fornsal, som framställer ett bord, dignande under symboli-

ska saker, bibel, ljus, timglas o. s. v. Den runt om löpande inskriftbården bär sentensen »Vita mortalium vigilia» och namnet Prowest i Garde H. Niells Lauritsson. Till gruppen bör vidare räknas mitt-rutan i ett eljest Grupp I tillhörande fönster i Gotlands Fornsal. Den framställer två keruber bärande en Veronica-duk, omgiven av Kristi pinoredskap och andra symboler för hans död. Ehuru färgerna äro skadade, tyder dock deras grumliga brokighet på ett tillkomstdatum under Grupp II. Ett årtal förekommer i den nedanför befintliga inskriftrutan men kan ej tydas som annat än 1346 och är sålunda i senare tid åverkat och ändrat. Från slutet av perioden stamma två mycket vackra rutor, en vapenruta i blått, gult, rött och violett med namnet Christian Fritz och en synnerligen dekorativ skeppsbild i blått och gult, båda i Gotlands Fornsal.¹

Tidsgruppen 1680—1730 är den största, omfattande ett hundratal rutor. Perioden är i högre grad än de föregående ett avskilt helt och anknypningarna bakåt till Grupp II äro få. Mellan slutet av Grupp II och början av Grupp III ligg emellertid 25 år, vilka knappast lämnat efter sig någon glasmålning på Gotland. Detta kan svårligen vara en tillfällighet och man frågar sig efter orsaken till denna nedgång i produktionen, som för övrigt icke har någon motsvarighet utanför Gotland.

Denna fattigdom på glasmålningar är så mycket mer uppseendeväckande som just under denna tid vissa förutsättning-

¹ En hel del trasiga och fragmentariska rutor i Gotlands Fornsal kunna genom ornamentdetaljer hänföras till grupp II.

ar skapats för en snarare ökad omsättning inom branschen. Det är nu som det gamla storfamiljsystemet börjar upplösas och de stora gårdarna klyvas, vilket bör ha haft till följd, att många nybyggnader ägt rum, varför man snarare väntat sig en blomstringsperiod för fönstergillena. Även om andra orsaker finnas, som vi nu ej kunna komma på spåren, kunna vi dock peka på de förvirrade politiska förhållandena på Gotland under denna tid som en grund till den minskade produktionen inom glasmåleriet. Dessa 25 år utgöra den värsta brytningstiden mellan danskt och svenskt på ön, och de därigenom förryckta inre förhållandena kunna även kulturhistoriskt ej förbises. Härtill kommer att en svår pest rasade under 1660-talet och borttryckte en stor del av befolkningen. Mot bakgrunden av detta dunkla kvartssekel har man lättare att förstå den väsentliga förändringen av glasmålningarnas karaktär under Grupp III.

För Grupp III är betecknande, dels det vidsträckta användandet av heraldiska vapen, dels färgskalan, som med några få undantag består av svart, grått och brunt med inslag av mörkt violett eller rödbrunt. I dekorationens form yttrar sig också en ny kompositionsprincip, med vil i viss mån sammanhänger ett av periodens viktigaste karakteristiska, rutans fyrkantiga form. Någon oval ruta finnes icke inom gruppen. Den fasta kompositionen från Grupp I och II visar benägenhet att luckras upp, att breda ut sig från mittrutan över angränsande rutor, vilka bli bärrare av var sin del av helheten. Hos vapenrutorna flika hjälmtäckenas konstfullt slingrade akanthusrankor sönder ytter-

konturen och göra den mera orolig. I en del fall växa panascher och lövverk ut över omgivande rutor. Många rutor från sådana större dekorationer äro bevarade: mittrutor med sköldar, sidorutor med akanthus, underrutor med inskriftskartuscher. Särskilt betecknande för denna nya kompositionsprincip är ett i ursprungligt skick bevarat fönster i Gotlands Fornsal, Visby. Den vapenprydda mittrutan omgives av elastiskt böjda lagerkvistar, sammanhållna upptill och nedtill av dekorativa kerubhuvuden. Mycket vanliga äro också kartuschmotiv vilka uppträda i några familjer av olika typ, oftast inramade av moresk- eller broskornament. Redan på 1680-talet äga de den ytterst livliga kontur i typisk broskbarock, som några stora rutor i Gotlands Fornsal utvisa. Mot slutet av perioden från c:a 1700 kan man kanske spåra en de brokiga färgernas renässans, men detta gäller huvudsakligen figurframställningar medan vapnen bibehålla sin gråa ton. I varje fall är en så färgrik ruta som den med Christian Fedders kransomgivna vapen en sällsynthet. (Gotlands Fornsal).

Det motiv som dominerar tidens glasmåleri är det heraldiska vapnet, som förekommer i många skiftande former, de flesta med hjälmtäcken i akanthusverk. I sköldarna stå som vapenbilder bomärken, hantverkssymboler, bibliska och allegoriska framställningar, genrebilder, träd, blommor, djur o. s. v. oftast ledsagade av bibelspråk eller andra sentenser. Sakristiefönstren från Visby domkyrka (Gotlands Fornsal) äro ovan nämnda som de största och praktfullaste vapenrutorna. De blevo på grund av sitt konstnärliga utförande och sin plats i stiftets förnämsta

kyrka med all rätt beundrade och kommo att tjänstgöra som mönster för en talrik grupp av enklare vapenrutor, såväl i staden som på landet. Man kan t. o. m. spåra en gradvis skeende förflackning, som når sitt slutstadium hos ett antal rutor från 1700-talets första år, med all säkerhet utförda av samme målare. Hjälmtäcket består här av feta scrollartade akanthusblad, hjälmen imiterar domkyrkomålningarnas tuppkamsartade hjälmkrön och klöverbladsformigt konturerade visirgångjärn.

På vapenrutor av detta slag förekomma nästan alltid ett av kerubhuvuden flankerat inskriftband. Flera av rutorna äro komna från Alands i Sanda (nu i Gotlands Fornsal) och bära bl. a. namnen: Länsman Rof Persson Snögrinda, länsman Christen Winter, H. Pastor i Sande Georgius Poyes. Dessa mycket enkla glasmålningar ha sitt intresse emedan de visa på en inhemska produktion, som har sina morfologiska rötter i ett inom landet befintligt konstnärligt framstående och ryktbart verk, vars prakt återspeglas i små och torftiga arbeten landet runt hos allmogen.

Med avseende på rutor med genremotiv vore man frestad att spåra en liknande inhemska utveckling. Flera av de motiv som voro omtyckta under Grupp I och II tyckas överleva depressionstiden efter 1600-talets mitt och därefter ånyo uppträda under Grupp III, ehuru i mera tidsenlig gestalt. Så är fallet med Lunderhagefönstrets musketör, som av en dam bjudes en vinbägare. Vi återfinna motivet på flera rutor under Grupp III. Nu är emellertid mannen obeväpnad och dräkterna äro sådana som voro vanliga c:a 1700. En

FIG. 9. GLASMÄLNING FRÅN SAKRISTIAN I VISBY DOMKYRKA. DAT. 1695. GOTLANDS FORNSAL. FÖRF. FOT.

variation av temat visar en ruta i Gotlands Fornsal, som framställer en timmerman klädd i bredskyggig hatt och justaucorps och med en yxa i handen. Han står bredvid en på bockar vilande bräda och en kvinna räcker honom en fylld bägare. Rutan bär namnet Jens Nybingels men intet årtal. Ett annat gammalt motiv som fortlever är den pistolskjutande rytaren. Men även han är förändrad. De äldre framställningarnas paradmässiga skritt har förbytt i full galopp och rytaren bär kyller och Gustaf II Adolfs hatt. Rytarbilderna äro daterade 1691 och bära namnen Lars Gaasemor och Jacop Biskups. En annan ruta fasthåller vid den gamla formen med hästen i skritt och här uppträder också, vilket kanske är det ursprungliga, en dam som bjuder rytaren en vinbägare. Målningen är säkert

kopierad direkt efter en äldre. En skånsk ruta i Nordiska Museet med årtalet 1623 visar samma komposition. Dessa gamla motivs uppträdande förutsätter ej med nödvändighet en inhemska tradition. De kunna också vara förnyade lån från kontinenten. Pistolskjutande ryttare förekomma i den ovannämnda mönsterboken från slutet av 1600-talet i Hamburgs Kunst und Gewerbemuseum.

Andra genremotiv som äro helt nykomna visa på nordtyska förebilder: piprökande män, fiolspelare, medan flera torde vara av glasmålarna själva uppfunna och självständigt utförda skildringar ur vardagslivet, såsom tröskare, såningsmän, slädåkare, plöjare, kvarnar, sågverk o. dyl.

En grupp av glasmålningar från denna tid synes mig vara helt inhemska arbeten, vilkas egendomliga figurstil tycks ge en antydning om att glasmålaren i detta fall stått allmogem närmare än eljest. Hithörande målningar arbeta både med bibliska och genremotiv men ej med vapen. Ett fönster i Gotlands Fornsal har en av bärprydda lagerkvistar omgiven mittruta, som föreställer Kristi intåg i Jerusalem. Figurstilen är på ett lustigt sätt kantig och otymplig men på samma gång kraftfull, och det är mycket i bildens anordning och i proportionerna som erinrar om rena allmogemålningar. På åsnan sitter Kristus med det onaturligt stora huvudet omgivet av en gloria, som liknar en taggig sol. De omgivande personerna äro klädda i grå, knäsida rockar och plattkulliga hattar. Upptill skymta gardinartat nedhängande röda och gula moln.

Rutan bär inskriften Andres Nilson Kruose 1690. I Nordiska Museet finns en

ruta av samma hand, framställande Pauli omvändelse. I mitten ligger Paulus fallen, stel som en kullslagen träfigur, iklädd hatt och livrock och med stav i handen. På sidorna stå två kutryggiga män i bondekläder, pekande med oformligt stora händer mot en guldbrun ljusflod, som bryter fram ur molnen därovan. Inskrift: Paul Nora i Vamlingbo 1690. Andra hithörande rutor ha ryttarbilder (Nordiska Museet) eller framställning av en kyrkvärd med en långskaftad tavelhäv i handen såsom en i Gotlands Fornsal med inskriften: Oluff Person Wersände i Klinte 1693.

Nu återstår blott att nämna några rutor vilka man säkert riktigtast betecknar som hörnrutor på grund av att dylika i ett par fönster i Nordiska Museet, som synas vara ursprungliga, sitta i dessas övre eller nedre hörn. De sakna alltid inskrift och kunna därför knappast ha varit mittrutor. De bära oftast blommor eller djurbilder, men även andra motiv såsom änglar och putti kunna förekomma.

De yngsta gotländska rutorna äro daterade 1728. Detta synes visa att fönstergillesleden på ön utslocknat redan före seklets mitt men lämnar dock intet bevis därför. Någon mera i ögonenfallande degeneration kan man knappast iakttaga, och att bruket icke först försvinner i staden och sedan av ett slags tröghet lever kvar på landsbygden framgår av att sena fönster bära förnäma borgarnamn, t. ex. Frau Burmeisterin 1704, M. Lars Svensson von Boras 1705, Andreas Lange och Gotthard Säve 1728.

Till att klarlägga det djupare sammanhanget mellan olika länders och traktens miniatyrglasmåleri till att uppvisa alla

de olika stadier utvecklingen genomlöppt och till att följa de vägar sedvänjorna vandrat, därtill är förhandenvarande material alltför ringa. Ett vidare studium av detta glasmåleri kräver ett flitigt sökande och samlande i många museer och inte bara i de stora, såväl i Norden som på kontinenten. För att i någon mån belysa den starka traditionen och det fasta sambandet inom konstarten måste jag nöja mig med att peka på vissa motiv, som visa sig redan på ett tidigt stadium och dock leva kvar i sen tid i trakter långt fjärran från ursprungslandet.

En av de viktigaste och vanligaste typerna för den schweiziska vapenrutan, påvisbar redan under 1400-talet är den som har en ängel till sköldhållare. Ängeln håller skölden fram för sig i sköldremmen med spetsen stödd mot marken. Vi återfinna typen i Hamburg-området och i Danmark enkannerligen i Skåne, varifrån tre rutor kommit till Nordiska Museet, vilka bära av änglar hållna hantverkarvapen. De äro daterade 1623. Ett omtyckt motiv hos schweiziska och sydtyska rutor är en porträttmässig framställning av donatorn och hans hustru, den förre i militäriskt bredbent ställning, iförd sitt skyttegilles uniform och beväpnad med musköt eller bardisan, den senare i borgarhustruns ärbara dräkt med förkläde, bjudande sin man en vinbägare. Dessa målningar kunna stå i samband med den blomstrande skyttegillesrörelsen i Schweiz och Sydtyskland och kunna vara skänkta av medlemmar av något sådant gille till kårlokalen, men givetvis kunna de också vara gåvor till privatpersoner, där donator framställes beväpnad som det anstår en medlem av stadens borgargarde. I Ham-

FIG. 10. GLASMÄLNINGAR FRÅN GOTLAND, SEKUNDÄRT HOPSATTA TILL ETT FÖNSTER. DE FLESTA FRÅN 1690-TALET. NORDISKA MUSEET.

burg-trakten uppträder samma motiv och ännu i danska borgarfönster har det kvar sin betydelse, t. ex. i den ruta, som enligt inskrift skänktes till skomakargillet i Odense 1583 av skomarmästaren Jens Pedersen. Denna ruta står även formellt nära de sydtyska. Mittpartiet föreställer en skomakarverkstad med två arbetande gesäller i förgrunden och i bakgrunden mästaren sittande vid ett bord. I smala sidofält stå, som profilörer på en altartavla, donatorn och hans hustru, den förre hillebardbeväpnad, den senare med en vinkanna i handen. Upptill på sidorna finnas rundade medaljonger med porträtt. Glasmålarna i städerna använde dessa motiv även för allmogens beställningar och

därigenom bildades ett traditionellt bildschema, vars ursprungliga betydelse negligerades eller föll i glömska. Så långt har man hunnit på Gotland redan 1600 då Lunderhage-fönstret målades, ty dess muskötbeväpnade herre kan knappast avse en porträtt mässig bild av en medlem av ett skyttegille eller borgargarde. I Norden utbildas motivet ytterligare genom de varianter som uppstå bl. a. inom den gotländska Grupp III, där obeväpnade kavaljerer uppträda tillsammans med solfjädersbärande damer. Samma ursprung har troligen motivet med den pistolskjutande ryttaren, som bjudes en vinbägare av en dam. Det förekommer mycket ofta i Hamburg-trakten, vidare på en skånsk ruta och på en gotländsk. Redan tidigt har det börjat upplösas. Man har nöjt sig med att avbilda den ridande pistolskytten, som enligt Brinckmann är mycket vanlig i Nordtyskland, och om vars popularitet det gotländska materialet bär tydlig vittnesbörd.

Glasmåleriet har till största delen utövats i städerna. Även av allmogen beställda fönstermålningar tillverkades av yrkesmän som voro borgare. Staden Bergdorf var enligt Brinckmann tillverkningsorten för glasmålningar för die Vierlande. Några större konstnärliga anlag fordrades ej hos glasmålarna, då ju målningarna i övervägande grad utfördes efter förläggsteckningar av kända konstnärer. Stark efterfrågan och beundran för särskilt framstående konstnärers utkast skapade ofta en massproduktion, som inverkade menligt på den konstnärliga kvaliteten. Omtyckta motiv vandrade med gesällerna från verkstad till verkstad, från trakt till trakt. Likheten mellan fö-

rebild och kopia liksom den exakta överensstämmelsen mellan många olika glasmålningar med samma motiv visa att yrkesmännen ej bekymrade sig om konstnärlig självständighet.

Glasmästarna hade i början inget eget skrå. Danska glasmakare i Flensborg under 1400-talet tillhörde samma skrå som guldsmeder, målare och snickare. Ofta, särskilt i äldre tid, voro glasmästarna samtidigt glasmålare. I Lübeck skildes dessa fakulteter i olika skrän först 1614. Skilsmässan torde ha berott på att glasmakarna själva målade i så stor utsträckning att målarna hade svårt att få arbete. Enligt Brinckmann kunde i de nordtyska städerna de flesta glasmakare måla och hade ugnar för brännandet av de målade rutorna.

Det är redan nämnt att vi från Schweiz och Sydtyskland känna ett stort antal glasmålare och deras arbeten. I Hamburg-trakten lämna arkivalierna en hel del namn och data, och även i danska städer nämnas flera glasmålare ända från 1400-talet. För Gotlands vidkommande är ännu intet glasmålarnamn känt, men arkivstudier till denna fråga äro icke gjorda, och man har anledning hoppas att kommande undersökningar skola lämna viktiga upplysningar härvidlag. De gotländska fönstermålningarna äro säkerligen till allra största delen utförda av utlänningar, tyskar eller danskar. Den gotländska konsten under 15-1600-talen uppbäres helt och hållet av utländska konstnärer, och före 1700 äro inhemska konstnärer så gott som okända, även om flera av de tysk- eller danskfödda blivit nationaliserade gotlänningar. Att flera sådana personer helt och hållet smält in i miljön och

kanske också befryndats med gotländska borgar eller bondsläkter visa fönstermålningar, som bära deras namn. En vapenruta i Gotlands Fornsal bär inskriften M. Rasmus Feldermann 1696, vilken var möbelsnickare och som förfärdigat predikstolar m. m. för gotländska kyrkor. En annan vapenruta, också den i Gotlands Fornsal, har i skölden en hyvel och bär namnet på en annan konstsnickare, Christian Fedder. Glasmålningarnas deviser äro i stor utsträckning avfattade på

tyska, liksom många inskrifter i kyrkorna på läktare eller predikstolar, vilket antyder mästarnas härkomst. Ofta förekomma på glasmålningarna samma rent tyska ordspråk och verser som i de kyrkliga inskrifterna (t. ex. på läktarbröstningen i Västerhejde). Som en inhemsk mästare vill man dock gärna anse dem, som målat de ovannämnda rutorna med de naiva och brett målade framställningarna, vilka stå närmare rent folklig konst än några andra glasmålningar.

VÄSTERGÖTLANDS MEDELTIDA TINGSSTÄLLEN.

AV

FRIDOLF WILDTE.

Västgöotalagarna innehöllo, i likhet med Östgöotalagen, icke någon bestämmelse om var häradsting skulle hållas. I detta avseende skilde sig göotalagarna från svealagarna. Såväl Upplandslagen som Södermanna-, Västmanna- och Dalalagarna hade i Tingmalabalkarna tydliga bestämmelser om att hundaresting skulle hållas »*a raettum thingstadh*» eller »*a raettum thingstadh ok gamblum*». I de tillägg till den yngre Västgöotalagen från omkring 1300, som kallas Lydekini excerpter, fanns dock ett stadgande, att såväl varje härad som varje fjärding skulle hava en tingsstad (Lyd. exc. 128). *Rätt* tingsstad omnämnes icke.

Landslagarna upptogo svealagarnas bestämmelser om rätt tingsstad. Magnus Erikssons Landslag stadgade i Tingmalabalken XII: »En skal things stadher i huario haeradhe wara». Samma balk använde på flera ställen det gamla uttrycket »rätt tingsstad» om platsen för tingen. Kristoffers Landslag hade motsvarande stadganden. Dessa bestämmelser hava varit normgivande för den senare utvecklingen: landslagen gällde ju ända till 1736.

Den princip, som sålunda tidigt utbil-

dats i den svenska rätten, har emellertid icke alltid kunnat upprätthållas. Under olika tidevarv och i olika landsdelar följdes rättens föreskrifter om bestämda tingsställen med större eller mindre stränghet. En granskning av bevarade rättsurkunder från medeltiden visar också, att lagarnas föreskrifter noggrant iakttagits i vissa landskap, men oregelbundet, stundom icke alls efterföljts i andra. Man kan härvid givetvis icke taga med i beräkningen de mer periferiska delarna av riket, där några regelbundna tingsställen icke kunde upprätthållas.

Man kan sålunda konstatera, att fasta tingsställen funnits i Västmanland, Södermanland, Östergötland och större delen av Småland. Även i Uppland och Närke hava utan tvivel funnits fasta tingsställen. I Uppland har man allmänt nöjt sig med att utfärda rättshandlingarna å ett visst hundares respektive härad »rätta tingsstad» utan angivande av ortens namn. Detta — som även förekom i andra landsdelar — torde väl åsyftat att platsen varit så känd, att den icke behövt namngivas. Det *kan* emellertid vara ett uttryck, som man för alla fall använt för att visa, att lagens föreskrift

följts, även om så faktiskt ej varit förhållandet. Ehuru så stundom kan hava varit fallet, har man dock säkerligen ingen anledning betvivla, att Uppland som regel haft fasta tingsställen.

Man skulle vänta, att tingsställena i ett så gammalt kulturlandskap som Västergötland med dess fasta, tidigt utbildade häradsindelning företett samma karaktär av regelbundenhet, som utmärkte större delen av de övriga gamla landskapen. Så synes emellertid icke varit förhållandet. De västgötska källorna äro dock anmärkningsvärt fåtaliga i jämförelse med övriga landskaps. Det är naturligtvis tänkbart, att källorna därför kunna giva en falsk bild av förhållandena; det är givetvis icke tillrådligt att av en enstaka uppgift om en tingsplats draga några vittgående slutsatser angående domkretsens tingsställe. Trots källornas knapphet kan man dock icke värja sig för den tanken: har Västergötland överhuvudtaget haft någon tradition att bygga på ifråga om fasta tingsställen? Är det icke tänkbart, att Magnus Erikssons Landslag i detta avseende kommit med en nyhet för Västergötland?

Svealagarnas föreskrifter om »rätt tingsstad» hava otvivelaktigt ägt sitt ursprung i hävdvunna förhållanden. När landslagen upptog föreskriften om »rätt tingsstad» blev ett troligen till svealandskapen inskränkt stadgande gällande för hela riket. Sannolikt hade emellertid östgötarna och även smålänningarna långt innan accepterat svealagarnas bestämmelser härutinnan. Kanske här också fanns en tradition att bygga på. I Västergötland — jämte Dal och Mo härad i Småland, som hörde under den väst-

götska lagsagan — kunde däremot landslagens föreskrift endast till en del genomföras under medeltiden, vilket väl knappast kan vara en tillfällighet.

För att giva stöd för den här framförda åsikten är det emellertid nödvändigt att söka få en uppfattning om vad källorna hava att förmåla angående de västgötska tingsställena. *Styffes* uppgifter i *Skandinavien under unionstiden*, 3. uppl., skola därvid tjäna som utgångspunkt för undersökningen.

Ofränkomligt är, att det material, som står till buds icke är så fullständigt, som man kunde önska. Styffe känner *icke något tingsställe* för tretton av landskapets trettio härader.¹ I några fall är väl en komplettering möjlig men för följande elva härader har detta icke lyckats: Hising, Sävedal, Bollebygd, Kulling, Barne, Flundre, Åse, Viste, Valle, Frökind och Gäsene. Vidare anför Styffe för ett flertal härader allenast en enstaka uppgift om tingsställe. En komplettering är väl också här möjlig utom beträffande Ale och Kåkind. Givetvis har en sådan enstaka uppgift knappast något värde, i all synnerhet när icke andra omständigheter styrka, att tingsstället varit häradets »rätta».

Då således tretton härader icke kunna medtagas i undersökningen, ligger den frågan nära till hands: är det överhuvudtaget möjligt att på grundval av material från övriga härader draga några slutsatser för hela landskapets vidkommande? Man torde kunna utgå från att detta är möjligt, emedan flertalet av de nämnda tretton häradena icke kunna räknas till landskapets huvudbygder. De små hära-

¹ Vi bortse här från Dal och Mo härad.

dena Hising, Sävedal, Bollebygd och Flundre samt det något större Ale tillhöra gränstrakterna. Av de övriga är det noga taget blott fem — Åse, Viste, Valle, Kåkind och Frökind — som utan tvekan kunna räknas till den centrala västgöta-bygden och av dessa är Frökind obetydligt till omfånget.

Styffes uppgifter om tingsställena från övriga sjutton häradet skola nu sammanställas med de upplysningar, som i övrigt kunnat erhållas i tidens handlingar. Några observanda äro därvid nödvändiga. Alla ting av extraordinarie karaktär hava uteslutits. De särskilda omständigheter, som föranledde sammankallande av ett sådant ting, medförde givetvis, att tinget förlades till den plats, som var lämplig just för det speciella fallet. Lagmanstingen voro väl ordinarie ting, som enligt landslagarna höllos en gång om året i varje härad. Vi kunna därför icke undgå att taga dem med i beräkningen. Dock torde en viss försiktighet böra iakttagas när det gäller att bedöma tingsställets varaktighet efter dem. Ty när lagmannen gjorde sin tingsresa ordnade han den förvisso så, som det föll sig lämpligast för honom och icke alltid med hänsyn till de särskilda häradenas önskemål. Detta kan man konstatera litet varstades i landet.² Av denna anledning hava lagmanstingen särskilt utmärkts i den följande översikten.

ÖVERSIKT AV DE VÄSTGÖTSKA TINGSSTÄLLENÄ.³

K i n d. Enligt Styffe: Opaensten 1415, Ängatorp 1425, Finnekumla 1484 och

1486 samt Domsmo 1491. Härtill komma: Finnekumla 1465, Domsmo 1485, 1486, 1513 (Skand. Handl. 24 s. 6) och 1540 (V. F. T. II: 1 s. 31), Frölunda 1486, Svenliunge 1516, Tryggestorp 1530 och Ullesiö 1544 (två sista enligt original å landsarkivet i Göteborg).

R e d v ä g. Styffe: Daleem 1415 L. t., Nörene 1461, Kolshaldh 1476, Hössna 1476, Kilaby 1491 och Haraldstorp 1492. Härtill kommer Kolshaldh 1470.

M a r k. Styffe: Halatorp 1394, Gulbaerg 1424, Medelby 1461 och Bereem 1486. Härtill kommer Sätilla 1528 (V. F. T. II: 2 s. 89).

Å s. Styffe: Härna 1453 och 1462, Taerby 1485. Härtill kommer: Hwernem 1486 L. t.

V e d e n. Styffe: Longhem 1491. Härtill komma Örklunda 1472 och Longhem 1492 (V. F. T. resp. III: 3—4 och II: 6—7 s. 108).

A s k i m. Styffe känner ingen tingsplats. Emellertid finnas åtminstone två handlingar, utfärdade å ting i Åby, den ena från 1468 och daterad »i aby a rattum thingstadh», den andra från 1518 (avskrift av den förra handlingen i Sturarnes Copiebok, De la Gardie'ska Archivet, Lunds Universitetsbibliotek).

V ä t l e. Styffe: Leerem 1437 (s. 146 not 1) och Hielmsnes 1446.

A l e. Styffe: Ekeberg 1423.

V ä n e. Styffe: Herestad 1495. Samma

Skand. Handl. = Handlingar rörande Skandnaviens historia. Sv. Dipl. = Svenskt Diplomatarium (f. o. m. 1401). V. F. T. = Västergötlands Fornminnesförenings Tidskrift. L. t. = lagmansting.

Kompletteringarna omfatta i huvudsak tiden efter 1420. Då källan icke anges hännyftas å originalbrev i Riksarkivet.

² Jfr Upplands lagmansdombok 1490—94, utg. av K. H. Karlsson.

³ Följande förkortningar hava använts:

plats nämnes som tingsställe även 1512, då här hölls lagmansting.

Bjärke. Styffe: Laeppaesaas 1465 och 1468.

Källand. Styffe: Kidem 1427 och 1471 samt Råda ås 1457. Härtill komma Råda 1429 L. t. och Tranem 1471.

Kinne. Styffe: Vättirlösa 1424 och Yxnavallen 1498. Härtill komma: Suntraelge 1516 L. t., Klefva 1521 (V. F. T. 1: 2 s. 56) samt troligen Husaby 1416 (Sv. Dipl. Nr 2300).

Skänning (jämte Al). Styffe: Vånga 1432, Landa 1462 och 1473 (s. 159 not 2). Härtill komma: Gerum 1374 (Svenska Riksarchivets Pergamentsbref nr 1113), Blombacka 1483 och 1499 (V. F. T. 1: 2 s. 53), Torestorp 1523 (V. F. T. 1: 2 s. 58) samt Vånga 1526.

Gudhem. Styffe: Stenstorp 1461. Härtill komma: ? Eckornavallen, där enligt Västgöotalagens lagmanslängd lagman Alle höll ting, Friggeråker 1449 L. t., Gratoffsöia i Kirkiortorp 1462, Segerstad 1463, Håggetorp 1505 och Torbjörntorp 1531 (Skand. Handl. 36 s. 26 resp. 30).

Vilske. Styffe: Skår 1402 och Gökhem 1476. Härtill komma Jåla 1463 L. t. samt, enligt vad antagits i V. F. T. I: 4 s. 17, Skår 1472.

Laske. Styffe känner icke något tingsställe. Ting hölls emellertid i Larff 1448 och i Wedem 1464, sistnämnda L. t.

Vartofta. Sunnarsta fjärding enligt Styffe: Tingbergh 1492. — Midlasta fjärding enligt Styffe: Hangxdal 1452. Härtill komma Hangxdal 1470 och Baek i Valstad 1465, det sistnämnda L. t. — Alefuaeghs fjärding enligt Styffe: Karlaby 1472. Härtill komma: Karlaby 1419 (Sv. Dipl. Nr 2706) och Slöta 1433, båda L. t.

— Nordasta fjärding enligt Styffe: Falköping 1417, Asle 1420, Badene 1451 och Bek 1492. Härtill komma Flyttatorp 1447 L. t. och Liungem 1481. — Det i V. F. T. I: 4 s. 10 omnämnda tingsstället Kyumo kan icke identifieras med något nuvarande namn.

Kåkind. Styffe omnämner som tingsställe Henene 1393.

Vadsbo (fjärdingsindelning oklar) Styffe omtalar följande tingsställen: Vang i Undenäs 1434, Vadh 1462, Ekby 1486 och Horn 1505 (s. 177 noterna och s. 179 not 2; Vad och Horn angivas som tingsställen i östra fjärdingen). Härtill komma: Askubäck, omtalat som tingsställe omkring 1190 i Västgöotalagens biskopslängd, Flitstadha 1377 L. t., möjligen Vadh 1407 (Sv. Dipl. nr 895), Sigerstadha i Ullervad 1415 L. t. (Sv. Dipl. nr 2046) samt Keckestad 1469.

Denna översikt skulle emellertid icke vara fullständig, om de fem Dalshäradena samt Mo härad — som ju tillhörde Västgöta lagsaga — alldeles lämnades ur räkningen. Styffe känner blott Nordals tingsstad, som 1378 och 1380 var Holm. Allenast i avseende å Sundal kan här en komplettering lämnas: häradets ting hölls 1435 i Byrstadhun.

I detta sammanhang bör även nämnas några ord om det västgötska landstinget — alla götars ting. Enligt landslagen skulle landstinget hållas i Skara. Redan tidigare torde dock en fast tingsstad funnits vid Götala nära Skara. Detta ting intog givetvis en särställning och man kan för häradstingens vidkommande icke draga några slutsatser av detsamma. Även från andra orter äro landsting kända, men i regel synas de hava hållits

i Skara under den senare medeltiden. Urtima landsting, s. k. rättareting, hölles å olika orter.⁴

Redan en flyktig granskning av materialet ger ett intryck av att tingsställena varit mycket oregelbundna i Västergötland. Detta intryck förändras icke då källornas uppgifter närmare skärskådas.

Från så stora härader som *Mark*, *Kinne* och *Gudhem* föreligga källuppgifter om ständigt växlande tingsställen. Likaledes divergera uppgifterna från *Redväg*, *Kålland* och *Gudhem* alltför mycket för att man i avseende å dessa härader skall kunna sluta sig till förefintligheten av några fasta tingsställen. Man kan visserligen antaga möjligheten av ett fast tingsställe för Redväg vid Kolshall, en av sägner omspunnen bergshöjd i Dalums och Blidsbergs socknar,⁵ men då fem andra tingsställen nämnas, råder väl knappast något tvivel om att oregelbundenheten varit större än regelbundenheten. Det samma gäller Kålland. Kidem och Tranem — nuvarande Kedum och Tranum — nämnas som tingsställen samma år och någon indelning i fjärdingar, som motiverar flere tingsställen, är icke känd. Styffes åsikt att Skåning av ålder haft tingsställe i Vånga förefaller icke övertygande styrkt, även om man i likhet med honom bortser från tingen i Landa, vilka torde avsett allenast Al, ett härad, som, ehuru förenat med Skåning sedan mitten

av 1400-talet, likväl synes hava utgjort eget tingslag.

I några fall nämnes visserligen ett tingsställe vid två olika tillfällen, men då även andra orter omtalas som tingsställen, är det högst osäkert om man har att göra med ett fast tingsställe. Så är förhållandet med *Ås* och *Vedens* härader, där Härna och Longhem illustrera detta förhållande.

Väne härads två gånger belagda tingsställe Herestad kan naturligtvis verkligen hava varit ett fast tingsställe. Den senast anförda källan avser dock ett lagmansting.

De två källor, som finnas från det lilla *Vätö* härad, förmåla om olika tingsställen. Man kan dock icke utan vidare utgå från att här saknats ett fast tingsställe. Många omständigheter tala för att Hielmsnes — den nuvarande byn Hjällsnäs i Stora Lundby socken — en gång varit en betydelsefull ort och sannolikt även tingsställe. Uppenbarligen har dock Hjällsnäs största betydelse inträffat under ett tidigare skede än det som beröres av de nämnda källorna. Det vore frestande att här utveckla de skäl, som tala för att Hjällsnäs varit ett kulturcentrum av mindre vanliga mått för dessa trakter: det kan varken vara en tillfällighet att denna by redan i den äldsta jordboken var den största i häradet eller att dess talrika fornminnen lockade en Erik Dahlberg att gripa till ritstiftet. Även om det kunde bevisas att Hjällsnäs varit en betydande ort, vore därmed likväl icke sagt, att här varit häradets tingsställe. Här må därför allenast konstateras möjligheten av att vi ha att göra med ett gammalt tingsställe.

⁴ Jfr Förteckning över räfstetingsdombref för Västergötland under medeltiden, upprättad av F. Ödberg, V. F. T. I:4 s. 1. Angående Götala se samma tidskrift I:1 och N. Beckman, Vågar och städer i medeltidens Västergötland s. 89.

⁵ C. J. Ljungström, Redvägs härad med Ulricehamn, s. 27 och 50. Jfr Ortnamnen i Älvsborgs län, Redvägs härad, s. 268.

Uppgiften att Vilske härads ting år 1472 hölls i Skår — liksom 1402 — är icke riktig. Källan ifråga talar visserligen om en tingsstad men icke vilken. Det är av denna orsak icke heller möjligt att visa på någon fast tingsstad för häradet. Varför icke lika gärna Gökhem som Skår? — Det år 1463 hållna lagmans-tinget i Jäla är ett utmärkt bevis för den här framförda åsikten om platserna för lagmanstingen. Jäla ligger nästan avskilt från det övriga häradet och det är uteslutet, att ett ordinarie häradsting skulle utlysts hit.

Det stora *Vartofta* var indelat i fyra fjärdingar. Några av de anförda källorna härröra från lagmansting, vilket ju bör förringa deras värde för ifrågavarande undersökning. Tingberg förefaller väl av namnet att döma hava varit en gammal tingsplats, även om det är svårt att avgöra var denna legat. Hangxdal, nuvarande Hångsdala, kanske också det välbelägna och fornminnesrika Karleby, kan hava varit mer än en tillfällig tingsplats. Emellertid är det här som så ofta i Västergötland: materialet är för litet för att man skall kunna draga några säkra slutsatser.

Det är av samma skäl svårt att avgöra, hur förhållandena gestaltat sig i det vidsträckta *Vadsbo* härad, vars fjärdingsindelning är oklar. Källorna giva ingalunda intryck av att här funnits några regelbundna tingsplatser. Åtskilligt talar naturligtvis för att Vad varit ett gammalt centrum för häradet, där även då tingen skulle hava hållits. Namnet Vads-bo är icke det enda beviset härför. Vid Askeberga i Vads socken — sannolikt identiskt med det Askubäck, som omtalas

som tingsställe omkring 1190⁶ — ligger landskapets största domarering. Vads betydelse torde dock ligga längre tillbaka i tiden än som är möjligt att följa med källorna.

Allenast fyra härader återstå nu: det stora Kind och de mindre Askim, Bjärke och Laske. Beträffande de tre förstnämnda är det möjligt konstatera fasta tingsställen tack vare den omständigheten, att källorna tala om »rätt tingsstad». Detta är högst ovanligt i Västergötland, under det att i andra landskap ett stort antal rättsurkunder äro givna å häradets »rätta tingsstad». De västgötska källornas obenägenhet för detta uttryck kan knappast vara en tillfällighet. När det användes i Västergötland torde tvivel icke kunna råda därom, att vi verkligen hava att göra med ett fast tingsställe i landslagarnas mening. — Laske härads tingsstad kan identifieras genom särskilt lyckliga omständigheter, varom närmare nedan.

Det vidsträckta *Kind* i landskapets sydligaste gränstrakter var indelat i fjärdingar, vilkas omfattning under 1600-talet omtalas av Djurklou.⁷ Det flera gånger nämnda Domsmo har tvivelsutan utgjort tingsställe för en av häradets fjärdingar och Finnekumla möjligen för en annan. Domsmo kallas »rätt tingsstad» och nämnes fyra gånger mellan 1485 och 1540, varjämte det 1513 förekommer omtalat i sådant sammanhang, att tvivel icke kan råda om att här varit en samlingsplats. I ett brev till Sten Sture d. y. skriver nämligen Ture Jönsson, att, se-

⁶ Jfr N. Beckman, *Äldre Västgötalagen*, s. 108.

⁷ G. Djurklou, *Lifvet i Kinds härad*, s. 4.

dan han efter fullbordad tingsresa lämnat Kind nämnda år, »en skalke hop» församlats vid »dompsma». Detta Domsmo anses hava legat invid gården Dumsäng, mellan Örsås och Tranemo socken.⁸ Vid Örsås möttes två viktiga vägar, nämligen den gamla Ätravägen från Halland uppåt Västergötland samt en väg, som från Mark och Kind förde till Jönköping.⁹

Beträffande det lilla gränshäradet *Askim* finnas två uppgifter om Åby som tingsställe; den ena anger Åby som »rätt tingsstad». Sannerligen en lycklig tillfällighet när det gäller ett litet gränshärad! Från flertalet av de angränsande häraderna saknar man alldeles uppgifter om tingsställen. Åby, som ligger centralt i det forna Fässberg, nuvarande Mölndal, har säkerligen varit fast tingsställe, åtminstone för någon tid mot medeltidens slut. Här i grannskapet hava tingen hållits jämväl under senare tider.

Bjärke härad, beläget norr om sjön Anten, har sin huvudbygd i den s. k. Mellbydalen, en på fornminnen rik dalgång, som från Grävsnäs vid Antens norra ända sträcker sig mot norr. Här i denna dalgång låg häradets medeltida tingsställe Läppesås, ett av de märkligaste i Västergötland och av denna anledning påkallande en mer ingående beskrivning.

Den senare av de två åberopade urkunderna är given å rätta tingsstaden Läppesås. Man skall i våra dagar förgäves eftersöka detta Läppesås. Det är ett ortnamn som försvunnit. Emellertid giva äldre lantmåterihandlingar besked om, att detta namn kvarlevat åtminstone till mit-

ten av 1700-talet som beteckning å en rullstenshöjd söder om Erska kyrkby. Denna höjd kallas i våra dagar »Karlsta lunde»,¹⁰ men på en av F. Sixtus år 1686 upprättad karta över Grävsnäs säteri i Erska socken betecknas icke endast höjden utan även ett väster därom beläget torp med namnet Leppesåhs.¹¹ Torpet — å kartan angivet som »en liten krog» — kallades sedermera Karlstad, ett namn som överfördes å höjden och bibehölls även sedan torpet eller krogen för länge sedan försvunnit.

I sin beskrivning över Bjärke härad har Lampa påpekat, att denna plats spelat en roll i häradets historia, men sedermera fallit i glömska.¹² Han tillägger, att här tydligen varit en gammal kultplats, ehuru, såvitt man nu kunde döma, den aldrig varit något bebyggelseområde. Djurklou har i sitt bekanta arbete »Lifvet i Kinds härad» anfört, att dåvarande ägaren av Koberg friherre N. A. Silfverschöld för honom uppgivit, »att han af dombref för Bjärke härad funnit, att dess häradsrätt ännu under senare hälften af 1600-talet sammanträdt under bar himmel på häradets dåvarande ständiga tingsplats Läppesås, där man ännu 1868 efter sägen kunde uppgifva hvar dombordet (af sten) haft sin plats, hvar domaren och nämnden sutit o. s. v.»¹³

Djurklous uppgift förefaller i avseende å tidsbestämningen osannolik, emedan de från början av sextonhundratalet bevarade domböckerna icke giva något stöd

¹⁰ Ortnamnen i Älvsborgs län, Bjärke härad, s. 62.

¹¹ Lantmåteristyrelsens arkiv. Älvsborgs län. Erska socken 5^a C. 91.

¹² S. Lampa, Bjärke härad, Svenska Landsmål 1908.

¹³ S. 19 noten.

⁸ Jfr V. F. T. II:1 s. 31 samt Ortnamnen i Älvsborgs län, Kinds härad II s. 249.

⁹ Gustaf I:s reg. XIII s. 53—54.

för att Läppesås under så sen tid alltfört varit tingsställe. Det är emellertid möjligt, att uppgiften avser femtonhundratalet och att något missförstånd förelegat. Djurklous namn borgar för att den icke är gripen ur luften.¹⁴

Om man från trakten av Grävsnäs begiver sig norröver mot Erska kyrkby och Sollebrunns järnvägsstation — antingen å järnvägen eller å landsvägen — ser man till höger mitt i dalgången en starkt markerad, helt skogbevuxen höjd. Det är »Karlsta lunde» eller Läppesås. Man får genast ett starkt intryck av höjdens välbelägenhet. Dess lummiga kägla framträder dominerande i den odlade dalgången. Avståndet till Erskahöjden är ganska betydligt men fullt tillräckligt för att Läppesåsen även från norr framträder som en särskild höjd, en naturlig tingshög.

Kullens krön är under de ståtliga ekarna plant och väl lämpat som samlingsplats för en större folkskara. I öster nedanför den egentliga höjden finnes ett järnåldersgravfält och å sydöstra slutningen en med sten fylld håla, vars kanter från början torde varit stensatta.¹⁵

Läppesås var en naturlig tingshög, en av naturen danad samlingsplats. Även om Läppesås icke varit beläget direkt i ett bebyggelsecentrum har det dock legat i omedelbart grannskap till häradets huvudbygd. Vid Sollebrunn tre kilometer norr därom och invid Erska kyrkby har åtminstone under de senaste tre århundradena varit häradets centralpunkt och platsen för dess ting. Den viktiga färdeväg,

som från Lödöse förde till Skara, har måhända strukit förbi tingsstället.¹⁶ I alla händelser torde det icke varit ovanligt att man förlagt tingsplatsen ett stycke från den egentliga bebyggelsen, men så att den ändå varit lätt tillgänglig. Att man därvid begagnat sig av terrängens naturliga förutsättningar är självklart.¹⁷ —

Laske härad kan berömma sig av att äga Västergötlands kanske mest kända tingsställe, »Larva Bäsing». Denna ståtliga gravhög, belägen invid Larvs kyrka, har på goda grunder antagits vara en gammal tingshög. Ordet bäsing förekommer i det bekanta stadgandet om lekares rätt i den äldre Västgöotalagen. Detta ord har visserligen tolkats olika, men vare sig man med bäsing avser en hög eller kulle å tingsplatsen, där rättens främste togo plats, eller ett för rätten inhägnat område å själva tingsplatsen — jämför båa —, har ordet dock hänsyftning på en anordning å tingsplatsen.¹⁸ Namnet »Larva Bäsing» torde därför otvivelaktigt äga sitt ursprung i en här befintlig gammal tingsplats.

Några dokumentariska belegg för att ting hållits vid Larv under medeltiden hava icke tidigare blivit anförda. Det här återopade brevet — ett av häradshövdingen i Laske härad år 1448 utfärdat

¹⁶ N. Beckman, Vägar och städer, s. 19.

¹⁷ I Östergötland, där tingsställena under medeltiden utmärktes av en sällsynt regelbundenhet, kan man ofta iakttaga, att tingsställena icke motsvarades av bebyggelsenamn. Så exempelvis med de ofta nämnda tingsställena Ryzla, Skurusäter, Stalberg och Skärlunda. Möjligen hava dessa gamla tingsställen sitt ursprung i kultförhållanden.

¹⁸ N. Beckman, Några ortnamn från Laske härad, Namn och Bygd 1919, samt E. Elgqvist, Betydelsen av ordet bäsing i Västgöotalagen, Fornvännen 1928.

¹⁴ Kobergs nuvarande ägare frih. O. Silfverschöld har på förfrågan meddelat, att han icke äger kännedom om ifrågavarande dombrev.

¹⁵ Lampa a. a.

fastebrev — är därför av stort intresse, enär det bekräftar, att Larv varit härads tingsställe. Den andra källan avser ett lagmansting.

En jämförelse med angränsande landskap är av mycket stort intresse. Det säger sig självt, att en sådan jämförelse i första hand bör avse Östergötland och Småland. Till Östergötland förde en viktig färdeväg över Vättern och söder om denna sjö framtick den väg, där konungen färdats under Eriksgatan. Uppenbart är, att åtminstone under senare medeltiden en förändring måste inträtt i den isole-ring, som tidigare utgjort en av förutsätt-ningarna för uppkomsten av särskilda rättsområden.

De östgötska och småländska källornas uppgifter om tingsställen äro betydligt talrikare än de västgötska. De vittna där-jämte samstämmigt om fasta tingsställen. Redan en flyktig granskning visar den vä-sentliga skillnad, som råder just härut-innan. Särskilt stor regelbundenhet kon-staterar man inom den östgötska lagsa-gan, dit ju även en stor del av Småland hörde. Göstrings härads tingsstad Hog-stad finnes belagd från åtminstone fjor-ton källor, Skärkinds härads Skurusäter från lika många, Aska härads Motala och Bankekinds härads Ryzla från vardera ett tjugotal. Vidare omtalas Värnamo i Östbo i ett tiotal källor, Gamla Västervik i Tjust i femton, Vetlanda i Östra Njudung i sex o. s. v. För det till Västergötland gränsande Västbo uppvisa källorna emel-ler tid icke samma regelbundenhet, an-tingen detta är en tillfällighet eller ej.

Det var icke endast vanligt att de öst-götska och småländska tingsställena gå-vos beteckningen »rätt tingsstad», utan

deras egenskap av bestämda mötesplatser för menigheten markerades mången gång ytterligare därigenom, att tingen erhöilo namn efter tingsstället, såsom Skattna ting, Ryzla ting o. s. v. Detta — som även förekom i Svealandskapen — har ingen-städes kunnat konstateras i Västergöt-land.

De västgötska källornas vittnesbörd kan knappast tolkas mer än på ett sätt: några *bestämda* tingsställen i samma me-ning som i andra landsdelar hava *som re-gel* icke funnits i Västergötland under den senare medeltiden. Huruvida sådana fun-nits före landslagens tillkomst undandra-ger sig ett bedömande på grundval av rättsurkunderna. Anledning finnes dock knappast att förmoda att förhållandena tidigare varit mer regelbundna. Västgöta-lagarnas tystnad på denna punkt betyder väl en del. Det var snarare först genom landslagens medverkan som fasta tings-ställen började skapas; vi hava icke kun-nat påvisa några sådana före mitten av 1400-talet.¹⁹

Härmed är icke sagt att fasta tingsstäl-len alldeles saknades i den gamla västgöt-ska lagsagan under Västgötagarnas tid. Likasåväl som landstinget som regel hölls å samma plats är det möjligt att ett eller annat härad haft sitt av ålder brukade tingsställe eller måhända flera dylika, där tingen omväxlande hållits. Man måste i alla händelser anse det troligt, att härads-tingen förlagts till centralt belägna plat-ser inom domkretsarna. Där källmateria-let är tillräckligt kan detta iakttagas. De kända tingsställena från Marks och Red-

¹⁹ Redan Styffe observerade tingsställenens växling i Västergötland. Styffe a. a. s. 120 och s. 135 (Redväg).

vägs häradser gruppera sig sålunda kring dessa häraders huvudbygder utefter Viskans och Ätrands ådalar.

Ambulerande ting möta oss i Västergötland ännu vid början av 1600-talet, under en tid, då det tack vare domböckerna är möjligt att i detalj följa de olika häradernas tingsställen. Reformationstiden var väl ingalunda någon rättsskipningens nydaningstid i vårt land, utan snarare en dess förfalloperiod. När man i början av 1600-talet från högre ort äntligen sökte bringa ordning i rättsväsendet, synes det som om förhållandena varit särskilt kaotiska just i Västergötland. Icke något härad ägde fast tingsställe. Det ligger ju nära till hands att förklara detta som en naturlig följd av den tidigare utvecklingen. I Östergötland, där man haft en tradition att bygga på, voro rättsförhållandena icke så oregelbundna: flera häradser ägde kvar sina gamla tingsställen ännu vid 1600-talets början. I Västergötland blev därför påbudet om fasta tingsställen och tingsstuvors upprättande²⁰ långt mer revolutionerande än i Östergötland.

Fördelen med bestämda tingsställen var uppenbar. Tingsmenigheten visste vart den skulle begiva sig när ting blivit utlyst. Då kult- och tingsplatserna i äldsta tid ofta sammanföll, hade allmogen av ålder haft för sed att icke endast för rättsliga angelägenheter samlas å dessa platser under vissa tider på året. Det bör under sådana förhållanden förefalla mången svårförklarligt, hur de västgötska häradseringen — som ju, om vår utredning är riktig, i regel icke höllos å bestämda plat-

ser — fungerade. Västgöotalagarna giva icke besked härom. Som så ofta eljest tiger lagen just på de ställen, där vi önska upplysning. Det var mycket som föreföll den tidens människor så självklart, att man icke behövde lagfästa det. Tinget skulle emellertid utlysas av häradshövdingen, vilket förmodligen tillgick så, att budkavlen gick häradet runt och sedan uppskars av häradshövdingen å tinget. Budkavlen bragte väl även meddelande om platsen för tinget. Detta var ju i alla händelse nödvändigt, då urtima ting måste hållas å annan plats än den som brukade användas.

De västgötska urkunderna sakna alla upplysningar om tingslokalerna. Man svävar i fullständig okunnighet om huru länge tingen höllos under bar himmel. Enligt de sparsamma upplysningar, man kunnat erhålla från andra landsdelar, torde tingen under medeltidens slut ganska allmänt börjat förläggas inomhus, till prästgårdar, klockarestugor och andra för ändamålet lämpliga lokaler. I de uppsvenska landskapen omtalas tidigt sockenstugor som tingslokaler, men några sådana synas icke hava funnits i Västergötland förrän i mycket sen tid.²¹

Denna korta översikt av de västgötska medeltidstingsställena gör icke anspråk på fullständighet. Säkerligen står härutinnan ännu åtskilligt att utvinna ur urkunderna, som skall hjälpa oss att erhålla en klarare bild av våra tingsställets äldsta historia. Framställningen har grundats

²¹ Se F. Wildte, Tingsplatserna i Sverige under förhistorisk tid och medeltid, Fornvännen 1926. Några sockenstugor omtalas icke i Västergötland ens under mitten av 1600-talet, under det att i Upland sådana allmänt funnos under 1500-talet och då uppgevras som tingslokaler.

²⁰ Påbud härom utgick från Göta Hovrätt till landshövdingarna i Götaland 1638 20/6.

å urkundernas uppgifter, emedan dessa syntes böra utgöra utgångspunkten för vidare forskningar. Även om man icke kan fränkänna traditionen betydelse då det gäller att utpeka tingsställen — särskilt

hava ju domareringarna av ålder hållits för forna »domaresäten» — måste man likväl vara ytterst försiktig att draga några slutsatser när traditionen saknar stöd i urkunderna.²²

S M Ä R R E M E D D E L A N D E N

MÄRKLIGARE FÖRHISTORISKA UNDERSÖKNINGAR OCH FYND 1929—1930.

AV ERIK FLODERUS.

En översikt av de senaste årens verksamhet inom den svenska arkeologiens och fornvårdens områden måste helt naturligt bli fragmentarisk. Arbetsfältet har i våra dagar vuxit till ett sådant omfång, att det är svårt att få en samlad överblick över det, särskilt som ju de flesta av undersökningarna och fynden ännu ej blivit offentliggjorda eller ens bearbetade. Många undersökningar äro ej avslutade och resultaten därför ovissa.

Det arbete, som bedrivs inom fornforskningens och fornvårdens område är ju numera huvudsakligen inriktat på bevarandet och återställandet av fornlämningarna, icke så mycket på deras utgrävning. När det ej gäller undersökningar, som sammanhånga med problem av central betydelse för kännedomen om vårt folks historia under äldsta tider, ha utgrävningar kommit till stånd så gott som uteslutande då de varit direkt av behovet påkallade. Särskilt vägväsendets utveckling har härvid spelat en stor roll, då ju därigenom behovet av grus vuxit oerhört.

Av det följande torde framgå, att även under dessa förhållanden många fynd av intresse kommit i dagen, länkar i den

kedja, som binder forntid och nutid samman och gör tider, som ännu för en mans ålder sedan voro höljda i fullständigt dunkel, till gripbara skeden av vår historia.

STENÅLDERN.

De senaste åren ha medfört utforskande av ett flertal boplatser, vilka givit väsentliga bidrag till kännedomen om människornas liv under stenåldern i vårt land.

Sommaren 1928 anträffades av professor H. Munthe en intressant stenålderboplatz $\frac{1}{2}$ km. söder om *Gisslause gårdar i Lärbro sn* på Gotland. Med biträde av fil. kand. Hans Hansson undersökte prof. Munthe fyndplatsen följande sommar. Resultatet har offentliggjorts i *Fornvännen* 1930, h. 5.

Tyvärn hade en på platsen tidigare be driven grustäkt förstört partier av kulturlagret. De återstående partierna undersöktes nu och borttogos med undantag

²² Överhuvudtaget förefaller det som om domareringarnas betydelse som tingsställen betydligt överskattats. En diskussion av detta problem faller emellertid utom ramen för denna uppsats.

av en del, som kvarlämnades för framtida forskning.

På geologiska grunder daterar prof. Munthe boplatsten till övergången mellan Ancylostiden, då Östersjön var ett innanhav med sött vatten och Littorinatiden, då de danska sunden genombrötos och Östersjön blev en havsvik med tämligen salt vatten. Fynden i kulturlagret motsade ej denna datering, även om de ej giva något direkt bevis för densamma. Detta lager, vars mäktighet växlade mellan 30 och ett par cm., utgjordes i allmänhet av grovsand, blandad med aska, förkolnat trä, talrika säl- och fiskben, molluskskal samt artefakter.

Ett flertal djurarter voro representerade. Sålunda funnos ben av gräsäl samt antagligen knobbsäl eller vikaresäl, vidare hare, rådjur och fågel, möjligen skrake. Bland fiskresterna kunde påvisas sarv, mört och gädda.

Bland artefakterna voro föremålen av flinta mycket talrika, huvudsakligen utgjordes de av avfall, varföre man kan antaga, att tillverkningen försiggått på platsen. Vidare förekomma kärnor och spånor, de senare mycket små och obetydliga, ehuru de visa spår av att ha använts, samt pil- eller spjutspetsar. Utom ett svärbestämbart föremål av diabas hittades slutligen även fem benföremål, möjligen spetsar till ljuster. Keramik saknades helt.

Fyndorten är av stort intresse, då den innehåller ett relativt fylligt material från tiden för människans hittills kända tidigaste framträdande på Gotland, en tidpunkt, som bör förläggas minst 7,000 år före vår tid.

En annan rik och lockande fyndplats från äldre stenåldern, *boplatsten Sandsko-*

gen vid Ystad, har undersökts av fil. lic. Egil Lönnberg, som offentliggjort resultatet i Meddelanden från Ystads Fornminnesförening 1929.

Sandskogen utgöres av en strandvall, som på sina ställen når en mäktighet av flera hundra meter och en höjd av upp till 6 m. Kulturlagret, som täckes av flygsand, har en mäktighet av 0,2—0,4 m. Fynden voro synnerligen talrika. Sålunda tillvaratogs över 26,000 flintavfall samt ett stort antal kärnor, knutor och spån. Den redskapsform som var talrikast representerad, var den tväreggade pilspetsen, därnäst kommo skraporna. Bland flintredskapen märkas vidare oslipade yxor, knivar, sågar och borrar. Även grönstensyxor anträffades. Av keramik upptogs några få skärvor. Slutligen bör även nämnas en bärnstenspärla och ett skifferbryne. Några benredskap påträffades ej.

Det understa boplatslagret tillhör den äldre stenålderns sista period, det tidsavsnitt, som i allmänhet kallas Kjökkenmödding- eller Ertebölletid. Ur rent arkeologisk synpunkt är Strandskogsboplatsten intressant, då den lämnat ett synnerligen rikt material, delvis av unik karaktär. Detta gäller särskilt bärnstenen, som anträffades såväl i bearbetad som obearbetad form.

Den viktigaste och mest givande stenåldersundersökningen under de senaste årtiondena är givetvis utgrävningen av *Dags mosse i Alvastra*, som 1930 slutfördes under ledning av antikvarien Otto Frödin efter att ha pågått sedan 1909. Till skillnad från de östsvenska stenåldersboplatserna, som varit belägna vid stränderna och vilkas befolkning livnärt

sig av jakt och fiske, ligger Alvastraboplatsen inne i landet. Befolkningen har här slagit ned sina bopålar — uttrycket taget i sin egentliga mening — i ett träsk, som fyllts med grenar och ris, på vilka ett golv av tjocka trädstammar blivit lagt kring grova, nedslagna pålar. Härigenom erhöles ute i träsket en fast plattform, som genom utlagda spänger stod i förbindelse med det torra landet. Ute på denna plattform lågo husen, vilkas form man dock ej kunnat fastslå. En mängd härdar ha dock anträffats och förts till Statens Historiska Museum.

Alvastraboplatsen härstammar från gånggriftstiden (c:a 2500—c:a 2000 f. Kr.), och det folk, som levde där, drev åkerbruk och höll husdjur. Genom tillfälligheter ha en del sädeskorn blivit förkolnade och sålunda bevarats; alla de undersökta tillhöra det sexradiga kornet, men man torde kunna vänta att även finna vete bland materialet. Hur högt boskapsskötseln stått, kan nu ej avgöras, då fynden ännu ej fullständigt bearbetats. Bland lämningarna efter pälbyggnadsfolkets måltider finnas ben av älg, kronhjort, rådjur, björn och vildsvin. Av fiskarterna har man märkligt nog även anträffat ben av sill, vilken måste ha importerats.

Bland redskap, bruksföremål och smycken äro särskilt lerkärnen av intresse, då de äro speciellt känsliga för främmande kulturinflytanden. Den keramik, som anträffats här, visar mer likhet med den västsvenska än med den östsvenska. Överhuvudtaget kan en tydlig orientering mot västra och södra Sverige iakttagas vid ett studium av fornsaksbeståndet. Alvastra intar tydligen en mellanställning mellan den östsvenska jägar- och fiskar-

folkningen och det sydsvenska åkerbrukande folket, som efter sina väldiga gravmonument i sten fått namnet megalitfolk, något som ej behöver förutsätta en rasmotsats utan blott ett motsatsförhållande ifråga om levnadssättet.

Troligen var Alvastraboplatsen befolkad av pionjärer, som behövde skydda sig mot den tidigare befolkningen i trakten; härpå kan fyndet av ett skalperat kranium tyda.

Några vackra *gravfynd från den yngre stenåldern* ha under de senaste åren införlivats med Statens Historiska Museums samlingar, dels ett fynd från *Backegårdens ägor under Råbelöv* i Skåne, dels ett från *Helmerhus nära Värnamo*. Det förra fyndet, som utgöres av en sällsynt välbevarad urna, anträffades i ett grustag jämte rester av ytterligare två dylika. De ha utan tvivel tillhört utrustningen i en s. k. enmansgrav från gånggriftstiden, en gravtyp i motsats till de stora stenkammargravarna karakteriserad av, att graven befinner sig helt under flat mark och, som namnet anger, endast rymt ett lik. Keramikfynd från stenåldern äro ju ingalunda sällsynta, men det är ytterst ovanligt, att finna annat än skärvor.

Det andra fyndet, även från en enmansgrav, hade ursprungligen förvärvats av Värnamo hembygdsförening. Det består av ett likaledes synnerligen väl bevarat lerkärl samt en håleggad flintmejsel.

Slutligen bör bland Historiska museets stenåldersförvärv nämnas *ett skulpterat djurhuvud*, som troligen hittats för lång tid sedan i *Östra Ryds socken* i Östergötland. Möjligen framställer det en björn. Dess närmaste motsvarighet i vårt land är det bekanta älghuvudet från Alunda,

och liksom detta är det genomborrat, så att det kunde bäras på ett skaft eller en stång. Troligen har det använts för vissa kultbruk, måhända för att bringa jaktlycka. Dess motsvarigheter anträffas i Finland och Karelen, varifrån det synes ha importerats under yngre stenåldern.

BRONSÅLDERN.

Det märkligaste gravfynd från bronsåldern, som under de senaste åren gjorts i vårt land, är ett *ekkistfynd från Alva myr i Rone socken* på Gotland. Fyndet anträffades, när den sedan 1850-talet utdikade myren för första gången plöjdes. Det undersöktes på uppdrag av Riksantikvarien av förf. till dessa rader, och har utförligare beskrivits i Fv. 1931, h. 5.

Några få dm. under markytan anträffades resterna av en ekkista med lock, i vilken ett skelett låg. Gravinventariet utgjordes av ett svärd, ett spänne och en harpixkaka, vilket möjliggjorde en datering till slutet av Montelius andra eller början av hans tredje bronsåldersperiod, d. v. s. enligt honom tiden omkring år 1300 f. Kr. Inga spår av tygrester kunde dock iakttagas. Kistan, som gjorts av en kluven ekstam, hade i båda ändarna haft handtag. Fyndomständigheterna visade, att den, troligen ombunden med rep, utsatts i myren, ett begravningsätt, som man hitintills ej känner några motsvarigheter till.

Fyndet är det första i sitt slag på Gotland. Dylika ekkistbegravningar förekomma annars huvudsakligen i Danmark och nordvästra Tyskland liksom även i Skåne och södra Halland. Särskilt de danska fynden äro, som bekant, synnerligen märkliga, då genom garvsyran i eken de

kläder och djurhudar, i vilka den döde svepts, blivit bevarade.

Det egendomliga begravningsättet är svårt att förklara, möjligen kan det sättas i samband med mossfynd av det slag som bl. a. anträffats på Öland. Genom offer till mossen har man velat förekomma vissa geologiska förändringar, som ej voro önskvärda. Möjligen kan även föreställningen om dödsskeppet ha spelat in.

Att denna föreställning existerade på Gotland liksom annorstädes under bronsåldern visas av de gotländska skeppssättningarna, som tillhöra denna tid. En dylik *skeppssättning vid Ansarve i Tofta socken* har nyligen undersökts av fil. d:r Harald Hansson. I denna trakt finnas icke mindre än sex dylika skeppssättningar, av vilka en nu utgrävdes. Den är byggd av smärre klumpstenar, lagda i markytan utom mot stävvarna, där de tilltaga i höjd. Själva stävstenarna äro 0,5 m. höga. I södra stäven anträffades rester av en liten kalkstenskista. I skeppets mitt hittades ett lerkärl med brända ben och en halv bronspincett samt ett litet ornerat bikoniskt kärl med öra, allt täckt av en kalkstenshäll.

Undersökningen skedde i samband med en restaurering, som bekostades av konsul Carl E. Ekman, Visby.

Från bronsålderns fjärde period stamma två vackra *depåfynd*. Det ena härrör från *Skärstads socken i Småland* och består av ett hängkärl av brons med lock, något ganska sällsynt, samt två långa spiralarmringar av dubbel guldråd.

Det andra fyndet är från *Håle-Tängs socken* i Västergötland och utgöres av 17 små holkyxor av brons, sannolikt ett handelslager av verktyg.

JÄRNALDERN.

Vad järnåldern beträffar, ha under de sista åren de märkligaste och dyrbaraste fynden kommit från Gotland och Uppland.

Vid grävning för en källare å *Barshaldershed* i *Grötlingbo socken* på Gotland anträffades sålunda i slutet av 1930 ett vackert gravfynd från tiden omkr. år 500 e. Kr. Det innehöll en guldbrakeat, en guldring, ett svärd, en sköldbuckla, en bronskittel och en glasbägare, vilken senare märkligt nog var fullkomligt oskadad.

Den gotländska jordens rikedom på guld tycks vara hart när outtömlig. Bland de senast framkomna fynden bör främst nämnas ett myntfynd från *Smis* i *Akebäckes socken*, som anträffats under jordarbete i olika omgångar. Sammanlagt hittades 22 guldmynt, s. k. solidi, från tiden mellan 400 och 550, tillika med 15 smärre guldfragment. Av mynten äro 5 västromerska, 16 bysantiska och ett merovingiskt, det senare enligt meddelande av antikvarien T. J. Arne det första merovingermünt, som anträffats i svensk jord. Det anses varapräglat tidigast 539, det år då Theodobert, sonson till den merovingiska dynastiens grundläggare, förrädiskt inföll i norra Italien med en stor här och skövlade landet, under det den gotiske konungen Vitiges var inbegripen i strid med den östromerske härföraren Belisares. Detta väckte hans självkänsla i så hög grad, att han ansåg sig kunna ersätta kejsarens bild på solidi med sin egen. Härom vittna den bysantiske historieskrivaren Procopius III:s ord: »Nu sitta de (de frankiska konungarna) i Arles och roa sig med hästkapplöpningar

och slå guldmynt av metallen ur Galliens gruvor, men sätta icke som vanligt den romerske kejsarens bild därpå, utan sin egen». Mynt, som ej buro kejsarens bild, ansågos eljest ej kunna anbringas i handeln.

Förnämligast och märkligast av alla de senaste årens förhistoriska fynd äro de, som framkommit vid professor Sune Lindqvist utgrävningar å ett *båtgravfält vid Valsgårde* i *Gamla Uppsala socken*. Fynden förvaras i Uppsala universitets museum för nordiska fornsaker, och då de ännu icke torde vara allmänt bekanta, kan ett närmare omnämnande vara på sin plats. Sune Lindqvist har om dem lämnat följande upplysningar, vilka återgävos i Riksantikvariens tal vid K. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens årsfest år 1931.

Våren 1930 fortsattes de år 1928 började undersökningarna vid Valsgårde inom ett *båtgravfält* av samma typ som den sedan gammalt bekanta fyndplatsen vid Vendels kyrka. Medan de fyra gravar, som utgrävdes åren 1928 och 1929, tillhörde vikingatiden, visade sig den femte, 1930 undersökta *båtgraven* tillhöra den s. k. Vendeltiden eller yngre delen av folkvandringstiden (i stort 600- och 700-talen e. Kr.). Dess rika utrustning är sammansatt av föremål, som delvis voro nya vid nedläggningen, delvis åter varit brukade under längre tid. Till följd härav ger gravinventariet många värdefulla anvisningar om de under 700-talets lopp inträdda förändringarna i den förnäma konststil, som då härskade i vårt land.

Av själva båten voro endast nitar och spikar i behåll. Av deras inbördes lägen framgår, att båten varit tio meter lång.

I dess för hade placerats ett flertal hästar och nötkreatur, hundar och åtminstone ett svin. Innanför dem hittades en del för matlagning behövt, av järn smitt husgeråd: en kittel med tillhörande lång kedja för dess upphängande över elden, ett trekloigt, handliknande redskap för köttstyckenas uppfiskande ur det heta spadet, en kötttyxa och en eldbeck, försedd med fyra ben och två behornade huvuden, ett i vardera ändan på bålen. Denna pjäs är tillsvidare ett unicum bland svenska fornfynd.

Strax akter om dessa profana föremål låg ett av gravens förnämligaste, en hjälm, vilken sedermera beskrivits av Lindqvist i Uppsala universitets årsskrift 1931, program 3. Dess av band och plåtar sammanfogade järnstomme är till största delen överklädd med en rik utsmyckning i brons. Till konstruktionen överensstämmer denna hjälm i huvudsak med de berömda Vendelhjälmarna. Några motsvarigheter till de dråpliga krigarbilder, som i så hög grad förhöjt de sistnämndas värde för senare släktled, finnas väl ej här, men den i pressbleck utförda djurornamentiken är rik och förnäm.

Ej långt från hjälmen lågo en mängd frikostigt förgyllda bronsbeslag med sirligt skurna mönster. De tillhöra ett annat av gravens praktstycken: ett betsel.

I båtens aktere del var den dödes läger. Hans överkropp hade täckts av tvenne sköldar, nederdelen åtminstone delvis av en tredje. Vid sin sida hade han ett svärd och två huggknivar förutom pilkoger, hulingförsett kastspjut och slutligen en hög, präktig bägare av glas.

Svärdets fäste består till största delen av brons, runt om skuret i rika mönster

och förgyllt, här och var med insättningar av små filigranbleck av guld och av granater, enstaka eller i mosaikmönster. Detta fäste utgör en god motsvarighet till de två vackraste från båtgravarna i Vendel och Ultuna. Efter all sannolikhet är det ett uppländskt arbete, liksom hjälm och betsel. På svärds klingan sitta ännu avsevärda rester av slidan med skönjbara, i träet skurna ornament.

Detta vackra fynd har givit oss ett nytt och betydelsefullt tillskott till belysningen av en period i svensk kulturutveckling, som allt mer och mer framstår såsom en svensk storhetstid.

Viktiga järnåldersundersökningar ha vidare utförts av fil. lic. Märten Stenberger, som fortsatt sina tidigare forskningar rörande den äldre järnåldersbebyggelsen på Öland, samt fil. dr. John Nihlén som undersökt husgrunder från samma tid på Gotland. Synnerligen vackra och intressanta fynd ha därvid gjorts vid utgrävningen av en stor husgrund vid *Känne i Burs socken*.

Major A. Zetterling har även de senaste åren fortsatt sina undersökningar och uppmätningar av *Bulverket i Tingstäde träsk*, för vilka 1931 års riksdag tilldelade honom ett anslag.

YTTRE FORNVÅRD.

I det föregående har redan talats om vissa restaureringar, som utförts i samband med undersökningar. Ännu några arbeten, som beröra den yttre fornvården, äro dock värda ett omnämnande ehuru de varit rätt blygsamma på grund av de begränsade medel, som stått till de fornvårdande myndigheternas förfogande. Det

har varit sådana restaurerings-, vårdnads- och röjningsarbeten, som avsett att bevara och rädda fornlämningar från förstörelse och låta dem komma till sin rätt i landskapet.

Vad ett röjningsarbete i det hänseendet kan betyda, visar den bekanta *Kungshögen i Tureberg*, som tidigare föga framträdde i landskapet, övervuxen och snårig som den var, men som nu efter en omsorgsfull röjning och gallring av buskar och träd är en prydnad för trakten, där nu ett modernt villasambälle rest sig.

En av vårt lands märkligaste bronsåldershögar, »*Kung Björns hög*» vid *Håga*, nära Uppsala, vilken 1902 och 1903 utgrävdes, har blivit föremål för än mer omfattande konserveringsarbeten under ledning av docenten G. Ekholm. Den första etappen bestod i kraftig röjning, varvid det visade sig, att högen i sydost alltjämt ägde sin ursprungliga kontur. Genom en försiktig avgrävning lyckades man även att åt de övriga hållen få fram den ursprungliga ytan, varjämte spåren av den senaste undersökningen samt grävningen i slutet av 1600-talet utplånades. Högen befinner sig nu i sådant skick, att den värdigt hävdar sin plats som en av de mest betydande av landets fasta fornlämningar.

Ett område, där betydande uppgifter vänta, är vården av våra runstenar, varav många ligga kullfallna och spräckta, andra äro bortflyttade från sina platser och inlagda i husgrunder eller brotrummor. Även dessa arbeten äro ofta ganska kostsamma, varför ej så mycket kunnat uträttas, som önskligt hade varit.

Vad som dock kan göras visar restaureringen av ett dylikt splittrat runstens-

monument, som nu i möjligaste mån blivit återställt. Det ligger strax intill *Eskilstuna stad* vid den s. k. *Gredby gata*, där den gamla vägen till Strängnäs gått fram, och över vilken den helige Eskils lik fördes för att bisättas i Tuna kloster. Här stodo under 1600-talet fyra runstenar, två på vardera sidan om en brobank av det slag, som ofta förekommer i samband med runstenar. Två av dessa stenar voro resta över män, som deltagit i Ingvars berömda tåg österut, vilket ägde rum vid mitten av 1000-talet. Av dessa stenar är en nu helt försvunnen, en flyttades på 1800-talet till Forss kyrkogård. Av de övriga stenarna befann sig en på ursprunglig plats, ehuru i det närmaste kullfallen, den andra hade flyttats till en plats i närheten. På bekostnad av Eskilstuna stad ha nu runstenarna rests på de platser, där de sannolikt en gång stått, och vittna nu om, hur gammal denna infartsväg till den moderna industristaden är.

Ett annat exempel är en runsten, stående vid *Gillberga i Kaga socken, Östergötland*, som på Vitterhetsakademiens bekostnad rests av amanuensen B. Cnattinius. Stenen står på sin ursprungliga plats intill en numera bortodlad forntida väg, som kallades Rackegatan. Enligt en beskrivning från 1875 var vägen 30 fot bred och lagd av klapper- och bullesten. Vägen synes ha förbundit de efter allt att döma äldsta byarna i trakten, Ullevi och Allguvi, vilka nämn antyda hedniska kultplatser.

Genom den i samband med Riksantikvarieämbetets 300-årsjubileum bildade Gustav Adolfsfonden för de svenska kulturminnesmärkenas vård har Riksantik-

varieämbetet blivit satt i stånd att på ett betydligt mera effektivt sätt än tidigare bedriva fornvårdsarbetet. Det är också stora uppgifter som vänta. Arbetet med restaureringen av den berömda *Kiviks-*

graven från bronsåldern har redan sommaren 1931 igångsatts under ledning av antikvarien Gustaf Hallström, det första större arbete, som kunnat komma till stånd tack vare denna fond.

ETT ÅNGERMANLÄNSKT SKÅP I ÅBO MUSEUM AV C. A. NORDMAN.

I Rig 1928 har intendenten Manne Hofrén behandlat tvenne storsnickare från 1700-talet, vilkas arbeten i stort antal bevarats i norrländska kyrkor och bondgårdar. Den ena av dem är bonden Anders Olsson, som från mitten av 1740-talet ägde Lakamark i Grundsunda socken i norra Ångermanland. Bland de profana arbeten, som folktraditionen hänför till Anders Olsson i Lakamark, intar ett skåp i Könsa, Grundsunda socken (Rig 1928 s. 146, fig. 2), en särställning: det är det enda i sitt slag, som intendenten Hofrén ägt kännedom om; men en undersökning av dess stil knyter det till Anders Olssons övriga arbeten. Emellertid finnes i Åbo stads historiska museum ett skåp (inv. nr 3457) av okänd proveniens, som i praktiskt taget alla detaljer fullständigt överensstämmer med Könsaskåpet.

Dubbelskåpet i Åbo museum återgår på holländska 1600-talsskåp: över ett fotparti med två lådor, flankerade av lejonhuvud, reser sig kroppen, som är indelad medels tre korintiska halvkolonner, vilka bära ett kraftigt profilerat, rakt krön. Kolonnerna äro prydda med den vinranka, som så ofta återkommer på Anders Olssons arbeten, de höga dörrspeglarna med hans typiska symmetriska bladranka, som utgår från en dubbel rosettblomma. Samma bladranka finnes på krönet, här

även avslutad med dubbla rosettblommor. Också på gavlarnas kraftiga speglar finnes en smal bladranka. Dekorationen är kraftigt och säkert snidad, rankorna ha den broskkaraktär, som Hofrén framhållit som kännetecknande för Anders Olsson. Mittkolonnen är förenad med vänstra dörrhalvan; skåpet är inrett med

SKÅP I ÅBO MUSEUM.

hyllor. Blott kulfötterna, av en något ovanlig form, visa en olikhet mot Könnsaskåpet. Åboskåpets höjd är 190 cm, krönets bredd drygt 160 cm. Rankor och kapitäl, kolonner och lejonhuvud äro blågröna, f. ö. är skåpet målat i en varm brun färg med svagt rödviolett inslag.

Visserligen saknas alla upplysningar om

Åboskåpets härstamning, men dess likhet i form och stil med Anders Olssons Könnsaskåp är så fullständig, att skåpen måste vara av samma mästareshand. Det är ju a priori ingalunda osannolikt, att ett ångermanländskt skåp kunnat föras över Bottniska viken; också ett antal dalaskåp bevaras i finländska museer.

SVENSKA KUNGLIGA GÅVOR TILL RYSKA TSAREN PÅ AUKTION.

Under hösten 1931 spreds genom tidningarna budskapet, att doktor Karl Asplund varit österut och träffat överenskommelse med de maktägande i sovjetrepubliken i Ryssland att till Sverige få överföra i och för försäljning ett antal i rysk statsägo befintliga för svensk kulturhistoria märkliga föremål. Efter vad försports placerades under hand ett fåtal föremål — bland annat en sällsynt stor pokal av Nürnberger mästarhand — i några av de svenska statssamlingarna.

En del av samlingen utbjöds även på Bukowski höstauktion och skulle säljas den 25 september. Försäljningsdagen hade emellertid blivit olyckligt vald, enär den kommit att infalla i den vecka, då guldmyntfoten suspenderades, således under utbrottet av en ekonomisk kris, vartill

världshistorien knappt sett dess like. Många föremål måste därför återropas.

Utom svenska tsargåvor av tysk tillverkning — en pokal av silver, pendant till den ovan omtalade jättepokalen, barockkannor och konfektskålar från 1600-talet — fanns mycket annat av intresse bl. a. en skräpokal och bågare från Riga, väldiga silverterniner i barock utförda av en i St. Petersburg verksam svensk guldsmed N. Bergquist. Ett annat kuriosum var den bågare av guld av tidig 1700-talstyp, som av staden Viborg efter dess erövring överlämnats till tsar Peter. Förmodligen kommer ej det, som denna gång av ogynnsamma yttre omständigheter ej såldes, att försvinna ur den västerländska konsthandeln.